YOVANOVICH

Jewish Question in Serbia

STORAGE-ITEM
MAIN LIBRARY

LPA-B48E
U.B.C. LIBRARY

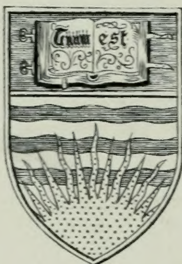

Library
of the University of
British Columbia

...ЈЕВРЕЈСКОМ ПИТАЊУ

У СРБИЈИ

од

[illegible]

[illegible]

[illegible]

STORAGE-ITEM
MAIN LIBRARY

LPA-[illegible]
U.B.C. LIBRARY

БЕОГРАД

[illegible]

[illegible]

О ЈЕВРЕЈСКОМ ПИТАЊУ

У СРБИЈИ

од

Николе С. Јовановића

државног питомца.

чист приход ове књиге намењен је „фонду за потпомагање сиромашних великошколаца.“

STORAGE-ITEM
MAIN LIBRARY

LPA-B48E
U.B.C. LIBRARY

БЕОГРАД

штампа Н. Стефановића и Друга

1879.

I.

Између многобројних опасности с којима јевропска дипломатија, Берлинским миром, нађе за сходно да српски народ уопште а кнежевине српске по наособ окружи и опаше, може се уврстити и она, привидно малена но у ствари голема, која се поглавито тиче кнежевине Србије и која се састоји у познатом „јеврејском питању“ њеном. На жалост, ни ми у Србији као да немамо довољно јасан и чист поглед и појам на ово питање, док је Јевропа, последњом пре судом својом само најочигледније показала: да ако га како ваља не појми и не разуме а оно да и немари ни у колико да за тако што себи и труда даде. Олако узимајући а још лакше са себе скидајући, она је нашла (или мислила да је нашла) да су Јевреји у Србији «политички и религијозно угнетени», па доноси свечано решење да се тој „савременој и колосалној неправди“ крај учини; а ревносном заузимању француског посланика на конгресу имаће зар захвалити што је тај предлог постао саставним делом самога уговора Берлинског. Ми никако не желимо узимати на себе неблагодаран задатак нагађања о могућим побудама које су морале руководити представ-

ника „републиканске“ Францеске у његовом владању о овом питању, јер оне су и по нашем мишљењу могле потицати из савршено космополитских или бар независних појмова о човеку и његовим правима, али нам је доиста чудо да се Францеска и то баш сада демократска Францеска, никако не сети да заступа и брани много мање заступљена а много светија права но што јесу или и могу бити трговачка права и интереси ма које класе или расе светске. Чудо нам је велико, што Францеска не само да се не показа у истој мери апостол неких милиона доиста „угњетених“ народа и племена на истоку, него баш напротив изађе као њихов политички Пилат и непријатељ. Тако на прилику она је можда ћутала или непријатељски положај заузимала, кад се реч водила о правима и захтевима хришћана источних у опште а Срба и Бугара по наособ, предложила је „јевропску полицију“ за Босну и Херцеговину а благословила познату бесарапску уступку, но највише је радила на томе: да исте Србе, Бугаре и Румуне веже да признаду иста и подобна права баш онима који су таким правима највише о глави радили, или признању њиховом најмање допринели. Узгред само споменућемо жалостан факт да је у опште Францеска и званична и незванична и монархијска и републиканска — као изузетке, али само изузетке спомињемо име Виктора Хига и Емила де Жирардена — у току целе борбе и драме источне стајала на страни турске силе и политике

— дакле и у оно доба кад је велики покрет у корист хришћана у самој туркофилској Енглеској озбиљног маха отимао и топла одзива налазио. Кад се пак силом и логиком догађаја дошло до нечега — кад се после трогодишња крвопролића имало говорити и решавати не о Турској и њеним специјалним интересима него о познатим политичким добитима самих хришћанских народа те земље — онда се тек нађоше Французи да буду доследни доиста великоме и по себи праведноме начелу „слободе, једнакости и братства“ (liberté, égalité, fraternité) — начелу коме су они кад је у питању судбина источних народа у опште а словенских по наособ, баш само неверни и недостојни поборници. — Али сад како му драго — ствар је свршена; и ми, ако хоћемо да смо и формално независни, морамо формално и испунити услов, који нам је конгресом наметнут. Међутим, нико мислимо неможе одрицати да испуна овог услова најдубље и најозбиљније засеца у наше опште народне, економске и политичке интересе. Ништа мање, смемо рећи, од познате трговачко-економске судбине Пољске, Влашке и Маџарске не чека нас и нашу земљу, па с тога мислимо да нам се ако ништа више а оно бар ваља упитати: шта да се ради?

Пре свега држимо, ваља нам једном на чисто бити са свима, или бар главним странама самога питања: а после пронаћи или бар покушати да пронађемо, средство и начин којим да се оградимо и бранимо,

ако је само то питање решено противно нашим, и специјално-економским и општенародним правима и интересима.

У чему се дакле састоји то јеврејско питање у Србији? У колико је нами познато, досада је Јеврејима дозвољено било само у Београду[1], Шапцу и Смедереву а у неку руку и у Пожаревцу, стално радити и трговати. Смисао овог ограничења био је тај: да се нашем домаћем трговачком елементу даде заклона од конкуренције у којој би он, на сву прилику, подлегао и пропао. Но пошто би пропаст трговачке класе била само мост преко кога би се општи домаћи интереси, од стране једног туђег елемента, угрозили и оштетили, то је крајна цељ нашег закона била: да, узимајући у заштиту домаћи трговачки сталеж, заштитити у исто време и друга многа већа материјална добра и интересе домаћег живља против речене туђинске преваге и поплаве. Смисао пак јевропског решења јесте да се уклони та преграда и осигура потпуна унутрашња, трговачка, грађанска као и свака друга конкуренција. Цељ тога решења не можемо рећи да је била упропашћење домаћег трговачког сталежа у Србији, или и српског грађанина у опште — јер то надајмо се неће се ни којим начином постићи — већ задовољење и подржање економских интереса једне извесне класе или боље рећи расе светске.

Ми незнамо да ли ћемо имати да потпуно одговоримо овоме захтеву Јевропе. Ако као што рекосмо

примимо из њених руку независност, то ћемо у најмању меру морално бити обвезани да испунимо и услов уз који нам се та независност даје; но то је питање које остављамо надлежном претставништву земаљском и државном у Србији да одговори, а ми ћемо овде узети у претрес само његову правну и политичко-економску страну.

Јевропа нам је натурила Јевреје под једним чисто космополитским изговором — тврдећи, управо, да смо ми дужни, са највишег човечанског и међународног гледишта, да признамо и примимо израиљске нам госте и пријатеље, да им дамо и признамо у нашој земљи сва права, која смо досад стекли и која уживамо.

Сад, ми можемо, известним околностима или обзирима, бити принуђени да признамо сва права која се за странце у опште а Јевреје по наособ у нашој земљи траже; или, да можемо и сами наћи за добро и корисно дозволити свакоме човеку, па дакле и Јеврејину, учешће у уживању правâ и користи које сами имамо; или, најзад, да би се ми могли ставити на највише и најпространије земљиште моралне философије, па широм отворити врата наше земље и државе свачему и свакоме без разлике, то никаквој сумњи неподложи; али, да према постојећем и признатом систему међународне или политичко-народне јуриспруденције Јевреји, или ма који несрпски елементи имају иста права т. ј. имају права на иста

права — са урођеницима у Србији, то не само да споримо него најодсудније одричемо. У колико ми увиђамо; ту једино може бити говора о привилегијама, толеранцији, политици, а никако о праву, јер је то сасвим друга ствар. Главни основи или елементи права у опште јесу: моралне свезе или материјалне заслуге или обоје, док привилегија има уговорни у главноме дакле комерцијални значај. Право је или нешто урођено — природно као право на живот и опстанак, или је стечено као право личне својине и имаовине, и оно постоји па ма и само морално: док је привилегија ствар која може имати за основу поклон, погодбу, уговор и т д. — дакле ствар која се може условно и повремено дати или и одузети.

Стављајући се, дакле, на савремено правно земљиште у свету — на земљиште које обухвата и колективну (заједничку) као и индивидуалну (личну) својину — ми изводимо да је Србија, т. ј. земља и држава, која под тим именом постоји, не само политичко-економска тековина него и одговарајућа својина народа који у њој живи. А пошто у њој живи скоро искључиво српски народ — народ који ју је у исто време и створио — то да је она по истој логици и његова искључива својина. Не велимо, да српски народ у Србији има какво особено божанско право на баш ту земљу. Као и сваки други народ или друштво он има природног права на живот физички, морални и инте-

лектуални (умни) — на живот у потпуном смислу те речи — и по томе он има права на неки простор, на неку земљу, или део земље у свету, за такав свој живот и развитак. Али ово је његово природно и вечито право, коме сад ваља додати још и његова сувремена т. ј. њиме стечена права. Срби су на прилику, вековни становници ових крајева. У колико је историји познато, они су их најпре пусте населили; у њима своју политичку кућу и слободу основали и од сваке спољне напасти бранили. И да не говоримо о предкосовским напорима и радовима нашега племена, него да се ограничимо на оно, што је после Косова а нарочито од почетка овога века, народ српски на олтар своје државе принео, ми имамо довољно основа на тврдњу или поставку: да је српски народ самом ововековном борбом стекао и то искључиво право на то парче земље, (ако не и на што више) и да по томе сваки онај проповеда и врши политичко насиље ко вели, да и други данас a priori имају или могу имати иста права на њ. Заиста, то би толико исто било колико рећи: да, пошто је неко целога века свога мучећи се и крвавећи заградио каков комад земље и на њему своје огњиште подигао, да после ма који туђин из бела света може доћи па полагати исто право да се намести у тој кући и вуче користи од оте земље. Наравно, имају доктрине које право својине. као такво одричу — које на пр. тврде: да је земља као и ваздух и вода

опште добро, и да сваки људски створ има једнако право на уживање истог. Ова тако звана ђенерално-космополитска, а специјално комунска или социјалистичка, доктрина јесте она: по којој би Јевреји логично, али и условно, до „својих права" у Србији и свакој другој земљи доћи могли — и осим, наравно, у оној (земљи) коју би они својим сопственим знојем или крвљу откупили, или коју би они по историјском праву парницу водећи на суду добили. Рекосмо условно, јер ваља имати на уму да се космополитизам, ни теоријски а камо ли практички, не састоји само у излагању свакојаких правâ, слободâ и благодети, него да он ставља и одговарајуће по себи небројене дужности и ограничења сваком појединцу и друштву, које га за вођу у животу изабере. Права и дужности, то су две равне половине једне исте целине; и једна без друге не иде, и несме да иде. Од своје стране ми не само да неспоримо философску правичност и умесност прве поменуте половине, него јој се најрадије и најдубље клањамо. Народи, племена, расе, вере, треба да теже општој „слободи, једнакости и братству," а то се само може постићи ако се овака начела као путевође приме и признаду — ако она постану праве и основне девизе целога рода људског. Међутим нетреба заборавити ни из вида губити онај важан и ако горак факт, да практично остварање сваког и свију идеала — па дакле и оних, који се састоје из самог оног што је најправедније, најразумније, и најблагодетније

у свету — да свему том има неко време које се зове своје време, па да према томе има, и мора имати, такво што и горња мисао и идеал.

Кад се уклоне, на прилику, све преграде које данас раздвајају земље и народе; кад се једанпут све народности прелију у једну народност, или бар научиле буду сматрати цео свет за своју општину, политичку и друштвену домовину — кад буде дакле нестало Француза, Енглеза, Руса, Немаца и других, па с њима наравно и њихових државно-народних интереса — него се усвоји опште и велико начело космополитизма, по коме ће се само знати за лично и друштвено човечанска а никаква друга права и интересе — онда, и онда ће се тек с правом моћи одрицати Србима њихова одбрана искључивих и чисто народно-економских па дакле и народно-политичких им правâ и интереса За сада просто томе није време јер се још живи и ради у добу и на основу чисто народне политичко-економске имаовине и својине. Но, збиља шта је то својина — имено: политичка или политичко-економска својина једнога народа? Француски заступник на конгресу можда је мислио да ми у Србији имамо какву особиту одредбу или теорију о политичкој имаовини и својини једнога народа, кад нас је у друштву са осталима оног кобног услова удостојио. Но ми можемо најискреније казати: да немамо тако што, и да је наш појам о тој својини и тим правима онај што и у савременој Француској и у целоме све-

ту. За нас је, просто, својина једног народа: савршена или апсолутна паралела својине појединаца и — ништа више! Да би пак што јасније изнели слику онога што хоћемо овим да кажемо, нека нам се дозволи да помоћу примера учинимо сходно упоређење. Кућа, или у опште имаовина, каквог појединца својина је његова по праву тековине, наследства или ма каквог другог преноса; и ако је таква, као и док је таква, њему је признато право да дели користи тог права с ким хоће или да их не дели. Он ју може уступити, условно или без условно, сву или дѐлом, коме год и кадгод за добро нађе; но нико нема права да, без његова сагласа, присвоји и од чести или у целини ужива припадајуће користи такве имаовине. Право се има, или може стећи, на сусетство таквог појединца, али никако на његово друштво или удеоништво — без његова сагласа. Према овоме дакле, и известан народ извесне државе има право да прими или непримп у своје друштво и удеоништво друге њему стране и туђе елементе. А да ово право, које ми износимо и на које се позивамо, није проста и гола теорија без примене и употребе у свету, и да нисмо само ми који смо се њиме до сада служили, нека нам се опет дозволи, да наведемо примере из других земаља и држава. Као пример дакле узећемо савезне државе северне Америке. Нигде у свету, може се слободно рећи', није велико начело свију права и слобода у тој мери при-

мењено и утврђено, као што је у «Савезним државама северне Америке.» Па ипак тамо постоје не један него врло много разних мера и ограничења којих је дух ако не форма, цељ и смисао, исти који налазимо у нашем закону односно странаца у опште а Јевреја по наособ. Строго узев, сами грађани те земље и нису ништа друго до странци и дошљаци, па опета уставом је тамо закраћено странцу право на избор савезног председништва и подпредседништва, и на ту столицу може сести само онај који се тамо родио — дакле рођени Американац. Дух и смисао ове ограде очевидан је. Осим тога, није тамо могуће странцу постати ни грађанином пре него што је извесне законе испунио нао н. пр. пре него је извесно време у земљи пробавио — дакле, колико толико одомаћио се и са установама и стањем земаљским упознао — и најзад, пре него је изјавивши формално жељу да у грађанство ступи, формално се и одрекао сваке политичке свезе са својом старом постојбином.

Али осим ових чисто формалних или легалних ограничења које се странцу у земљи од странаца стављају и које се без многог околишења и примењују, споменућемо и једну савремену појаву у истој земљи која је по својој природи најсличнија ономе што постоји данас у суседној нам румунској кнежевини, и која се ево спрема да буде и наша срећа и својина. У Америци данас, на прилику, постоји тако звано «хинеско питање» — онако исто као што по-

стоји јеврејско питање код нас ил у Румунији. Почи, вајући на тако рећи чисто космополиттким основима- Америка је досада донуштала сваком двоношцу без разлике да буде њен привремени гост или и стални становник и грађанин. На велику пак и политичку и економску несрећу те земље провали се чувени «кинески зид» и преко њега покуља густа монголска маса која се изли на слободне обале њених држава. Сама златна Калифорнија, по своме географском положају, постаде прва златна јабука овог новог освајача из «старог света» — само што тај освојач није војник него економ. У Калифорнији је за ово дvajестину година дошло нешто више од сто хиљада Кинезе, па су ево већ кадри били да створе у тој земљи једно управо најзначајније и најтеже политично-економско питање. Они су имено кадри да уштеде и обогате се од награде и зараде са којом Енглез, Немац, Ирац или баш и сам Црнац, неможе тако рећи ни да се захрани — неможе ни да физички опстане. Американском раднику, на прилику, да се у добром здрављу одржи доста је зар један долар дневно; али Кинезу претиче пуна половина од половине долара, и он се с тога радо нуди по ту цену. Очевидно је да он влада пијацом, и његовом кавкаском или баш и јетиопском брату не остаје ништа друго него: или да живи од прегршти јечма или да му уступи монопол радничке зараде. Но пошто, са свим природно, домаћим радницима ни једна ни друга алтернатива није повољна,

ако и могућа, то је резултат тог стања: и законита и незаконита опозиција хинезима — свакојаки протести и захтеви, којима цељ је да се просто уклоне они хинези што су дошли, или бар да се стане на пут даљем усељавању и ширењу тог азијског елемента. Буне, нереди, па шта више и крвави сукоби дешавају се тамо услед тога; а као лек тражи се обустава конкуренције која свестрано убија и упропашћује урођеника или бар завладавшег радника. — У овом стању сада се налази хинеско питање у Америци. Пошто је калифорнијски домаћин за сада још једини који трпи речену штету од монголских му гостију, то је сасвим природно да глас његов нема толико одзива код других суграђана, који сами неосећајући болове економских удара нове расе, могли су дојако стајати уз свето начело уставности и космополитизма. Међутим питање је привукло особиту пажњу целе земље. Неки кораци већ се чине, ако нису и учињени, и у последње време баш изгледа као да ће се, и то противно духу устава америчког, прибећи и самој оној формално-радикалној мери, која кад се преведе на обичан језик означиће: забрану насељавања монголској раси на континенту Америке; или што је по последицама исто, остављање одрешених руку у том питању појединим државама и општинама. Другим речима, сићи ће се са космополитске висине у равницу или долину обичне смртне, народне или друштвене, политичко-економске својине. — Та и така питања и појаве налазимо,

дакле, у земљи која је и својим државним склопом и својим демократским народним правцем највише тежила да их избегне и уклони. Но доиста, Америка нити је била прва нити ће бити последња коју ће оваки страшни проблеми сусретати и мучити; и која ће се најзад, принуђена наћи да се на стазу привидног конзерватизма врати и упути. Међутим, погледајмо мало даље. Свака уређена земља и држава данас, на прилику, просто се сматра као искључива својина народа или друштва, које у њој живи, а које јој је независност од другог народа или друштва извојевало и осигурало. У границама и на границама таке земље важе и постоје разни закони, разна правила и ограничења, но све једног духа и једне цељи. Тај дух и та цељ — управо смисао и значај — тих правила и закона јесте: заштита општих но у исто време и специјалних права и интереса самих државњана — т. ј. сталних и везаних становника те земље. Да би се на прилику заштићавали трговачки, индустријски, или у опште економски интереси једне земље, подижу се ђумруци, наплаћује се царина — другим речима, ограђују се и бране се тим, у самој ствари неправедним средством, домаћи трговци и индустријалци од страних и туђих трговаца и индустријалаца. Сад, хтели смо рећи: то је оно ђенерално сувремено право, којим се и Србија у садањем питању служила, и које, према ономе што смо до сада видели, сачињава за српски народ у Ср-

бији само један део његове политичко-економске својине. Што је, пак, Србија до сада заштићавала трговачку у место индустријску класу, узрок је томе просто то: што она и нема ове последње класе; и што према створеном положају, трговачки сталеж и јесте онај сталеж, коме таква заштита треба. Додуше, може се приметити: а што се не би странцима, па с њима и Јеврејима, дозволило да постану политички и сваки други чланови те државе, па да им се наметну исте дужности и терети. Странац, ако може и немати „у известан моменат“ права на уживање једнаких права са урођеником, а оно он може имати и има права на дозволу и прилику да таква права стече? Ми нећемо ни покушати да начелно споримо голему теоријско-моралну вредност овог гледишта, и само то примећујемо: да нам је за овај мах једино цељ била да испитамо и покажемо чисто правну природу овога питања. Узевши за мерило права постојећу и владајућу систему личне и друштвене својине у свету, ми смо нашли, да насељење и развијање страних елемената у какгвој већ заузетој и уређеној земљи није никакво право тих елемената, него да је право име тога права: привилегија, толеранција, сагласност.

Враћајући се, пак, на мало пре поменуто земљиште о праву странаца на одомаћење, на призрађање на прилике за тековину једнаких права са урођеницима какве земље — права која ћемо ми овде крстити са придевом à posteriori — то имамо да ка-

жемо да је то предмет који засебну пажњу заслужује и који ћемо ми даље опширније претрести. Предходно и то уопште, имамо да наведемо: да и странац и туђин, који или пристане да врши или приставши фактички врши једнаке дужности и подноси једнаке терете са урођеником грађанином, да он тиме већ тече себи право на уживање једнаких права са истим. Ово велико начело, као што рекосмо, има и теоријске а и практичне вредности, и њиме се наши Јеврејски пријатељи могу најефективније послужити, ако то већ учинили нису. Они на прилику могу рећи: да ако и нису у целој им досадањој историји донели ни један камен на подизање српске народне и државне зграде, а оно да ће, ако им се једнаке грађанске и друге могућности даду, у будуће радити на подизању и одржању те зграде, и да ће временом бити овој земљи оно што су јој њени рођени синови. То је заиста тако — али само у теорији; јер, на жалост, Јевреји су били баш они и то једини странци који најмање гаранције дају, и могу дати, за испуњење таквог обећања и извршење таквог задатка. А докле год је то тако, ми истина не можемо саветовати својим земљацима никакву другу осим чисто привремену употребу права које смо горе изложили, али их у исто време и најозбиљније упућујемо да за тако време најбољу могућу употребу од њега чине. Које су, пак, нужне гаранције које н. пр. наша држава од странаца има права да тражи, но које као што

рекосмо Јевреји су као класа и раса, једини који их до сада ни где нису могли дати, а према своме племенском карактеру, занимању и позиву — дакле докле год су Јевреји у данашњем смислу те речи — и не могу дати, о томе и тиме говорићемо у идућем чланку.

II.

У предходећем чланку ми смо покушали да покажемо специфично правну природу јеврејског питања, као таквог, у нашој земљи, а чинећи то, послужили смо се самим сувременим мерилом права у свету. Закључак тог строго аналитичног претреса био је, као што смо видели, противан у духу ономе што Јевреји свуда, па и у нашој земљи, траже и захтевају. Међу тим, остало је на њиховој страни једно веома јако и праведно начело или право — право које ћемо ми за сада крстити именом a posteriori, или правом на таковину једнаких права са урођеницима или основачима какве државе. Ми смо то право, као такво, признали, али смо се у исто време оградили против примене, бар сувремене примене, његове с разлогом или поставком: по којој смо одрекли Јеврејима, као народу и племену, нужна својства или квалифика ције за испуњење самог услова или извођење самог начела. Казалисмо на прилику: да су од свију страних елемената Јевреји једини који или најмање или никакве гаранције не могу дати сагласно захтеву о тековини права у опште; а цељ овога чланка биће

нам: да уместност те тврдње или поставке покажемо и докажемо.

Пре свега нужно нам је рећи: да је сам предмет по себи тако млогостран и опширан, да ми ни претендовати не можемо да га у једном новинарском чланку анализујемо и исцрпемо — баш кад би самим целим за то нужним материјалом научењачким располагали. Поставићемо с тога себи млого скромнију цељ, како би је са млого скромнијим средствима и постићи могли — ограничићемо се у главноме, и то најпре на преглед и претрес оних услова које сувремена држава, велимо сувремена држава, својим држављанима поставља и мора да поставља, па ћемо тек онда, према ономе што се о Јеврејима као раси и класи знаде, видите: у колико они условима таке државе одговарају и одговорити могу.

Односно прве тачке имамо, и то претходно, да речемо: да нам се чини — управо да смо уверени — да је општи појам о грађанским дужностима у једној државн млоги ужи и краћи него што је сам круг и обим тих дужности, него што су саме оне. Млоги мисле, на прилику, да кад један члан једне државе испуњава већину или и све материјалне услове које му ова ставља — н. пр. ако плаћа све порезе општинске и државне, даје комору, иде на кулук, иде на војску кад се затражи — једном речју чини „све што му се заповеди„ — да је он с тим испунио и све услове и обвезе и извршио све дужности једног

грађанина или држављанима, па дакле и доказао: да има својства или квалификације потребне правоме члану једне државе.

Међутим, ово, по нашем бар мњењу, никако не стоји и не сљедује. Просто плаћање данка и давање рекрута не даје држави ништа више него један део сре-става да ради по плану и програму, на коме је основана, за који је она у живот позвана, и зарад чега она и живи; али сам новац и војник, као такав, не ствара тај план, не прави тај програм, — другим речма, не оснива и не осигурава саму државу. Па не само да чисто материјална, него ни чисто умна својства и капитали једног народа, или друштва, нису довољна да његову државу држе и осигурају; јер она, као и прва, могу бити а по себи јесу проста оруђа и сретства. За ово се траже друга својства и други капитали, а ова ћемо, ми у осуству прецизнијег термина, назвати: моралним својствима или квалификацијама — моралним капиталима грађана једне државе. Да није реч „патриjотизам„ тако узан смисао добила, она би нам зар на овом месту врло корисно послужити могла. Овако, она само у неколику нашу потребу задовољава. Патриjотизмом, на прилику, означава се данас врло често проста љубав према својој народности. или и само чуство народности; док међутим људи могу бити најспремнији да умиру за државу која не само да не признаје начело народности него га напротив савршено игнорише. Та-

кав случај имамо у Швајцарској и Америци. Тамо се пре може рећи: да је патријотизам љубав према установама земаљским — према владујућој идеји државној — него ли према историји свог или туђег племена; а саме те установе по себи могу имати у многоме космополитски облик, као што га у тим двема земљама оне доиста и имају. Ако би узели, дакле, патријотизам у најширем смислу његовом — узели н. пр. да означимо њиме чуство оданости према земљи у којој се живи, као љубав према њеним установама, свест о њеном задатку и позиву, понос са њеном историјом, тврда вера у њену будућност, или још више у владујућу мисао на којој она почива, и најзад готовост да се све што се има, рачунајући ту и сам живот, у одбрану таке земље на коцку метне и изгуби — е онда то би све могли назвати моралним својствима и капиталима — та и така чуства сачињавају моралну, у самој ствари најглавнију, имаовину једнога народа, или друштва, или и његове земље и државе. Велимо најглавнију, јер једна држава, ма каква она била по своме сопственоме склопу и карактеру, јесте и мора бити израз, преставник и извршилац неке владујуће мисли, неког владујућег осећаја — у опште неког владујућег принципа дотичног народа или друштва. Тај државни принцип, па макар он по себи био најпростији и најгрубљи, мора имати места, и то што ширег места, у срцу свију генерација таког народа или

друштва — мора почивати на самом извору моралних капитала и моралне снаге — ако т. ј. така држава мисли и хоће не само да се за извесна и дуга времена одржи и осигура, него да, тако рећи, и саму себе преживи! Ово што рекосмо може изгледати мало чудно, ако не и мистично; нека нам се дозволи с тога да се послужимо за то сходним фактима и примерима. Ми споменусмо мало пре да чисто подношење материјалних жртава од стране државља̂на као такво не даје држави све што јој треба — не даје јој, шта више, ни оно што јој је најглавније — јер оно само по себи управо не гарантује јој ни опстанак ни будућност. Јасне примере за ову цељ даје нам добропознати политички положај тако исто добро позната два народа: Ираца и Пољака. Оба ова народа дају данке и војнике државама којих су они формални чланови или „поданици." За Ирце се на прилику може слободно рећи: да су много више зноја и крви просули и пролили за Енглеску и њене интересе, (а ко зна можда више сразмерно но и сами Енглези) па при свем том Ирци не само да нису никакав стуб, него су напротив најтеже бреме државе енглеске. На опште економском кантару Енглеска је без сумње много тежа, а по географском аршину много дужа, с Ирском но без ње; али по оној правој и вечитој мери она је млого лакша и слабија. Тај је исти случај с Пољском. Енглеска и Русија, као државе, за свој постанак и опстанак имају благодарити, као и гаран-

тије тражити, само у својим рођеним, или већ прирођеним и приљубљеним елементима — у оним елементима чијих су владујућих мисли, чуства и принципа, оне израз, преставник и извршилац, па ма и не потпун израз, несавршен представник и лош извршилац. Другим речма, те државе за свој опстанак једино се имају уздати у љубав, оданост и верност — једним словом у „патријотизам“ — енглеских и руских им елемената, а никако у порезо-давачку уредност и војничку послушност притиснутих Ираца и Пољака. — Наравно, ми ове случајеве само као просте примере наводимо, а није нам ни у колико у намери да политичко-моралну страну њихову износимо и оцењујемо. — Па сад, као што државе, док постоје као моћне и независне, налазе једино сигуран извор и ослонац (а други и не вреди) у елементима којих су оне преставнице, који су их створили и који су њима свим могућим, моралним и материјалним, везама и интересима везани, тако исто и државе и кад изгубе ту своју моћ и независност — постану туђе депенденције или провинције — оне имају једино од својих елемената очекивати васкрснуће и новорођење своје. Она чињеница коју туђа сабља не може да посече, ни пушка да убије; онај капитал, који никакав пожар рата у пепео не претвара, ни дубљина државног гроба не сахрањује, то је **свест** тога народа који своју државу губи; **љубав** његова према њој, и

вера и нада да се она може подићи — све које рађа и саставља ону готовост на покушаје који узимају вид „народне буне“, „револуције,“ „инсурекције,“ „устанка“ но у самој ствари ратова за ослобођење и независност народну.

Као што једном рекосмо реч „патријотизам“ (у обичној употреби) не обухвата све ове моралне капитале једног народа, и ми јој морамо много шири значај дати, ако хоћемо да нам постављеној цељи одговори. Али и у најужем смислу свом оно не само да није никаква гола појетска фраза и мисао, него је на против: најмоћнија и статичка и динамичка снага свију државотворних народа и друштава. Да не идемо далеко, обазримо се само на историју — на рођење, развиће, пад и пропаст — наше собствене државе; за тим на њено новорођење и савремено развиће у коме је стању ми и налазимо, па ћемо видети: да је морална имаовина нашега народа била она висока и горда тврђава коју сви таласи страног освајања нису могли поплавити, ни толики културни потреси и ударци порушити. У срцу самог народа — у томе граду праве му величине — склоњено је и сачувано семе онога грма државног, које је освајачка рука на Косову посекла и оборила, па је ево у њему и дочекало време кад ће на ново проклијати и развијати се. — Но овако упоређење,

дужни смо рећи, не вреди само за нас и нашу државу, него оно вреди и за све друге народе који су подобне политичке судбине били а који су у исто време и подобне основе и тежње имали. Опет велимо, нама се чини: да се права вредност моралних услова за једну државу још није признала, да је, особито у последње време начело моралних дужности грађана у многоме уступило место далеко несигурнијем, као и много нижим начелу извршења чисто материјалних обвеза према држави, па и то из чисто материјалистичких обзира и рачуна. Међутим, ко год пристане да озбиљно загледа у сам живот сувремених држава, видеће неопходну нужност моралних услова за њихов опстанак, као и то да с губитком или недостатком тих услова народи и друштва, ако и не губе своје црте и особине, а оно постају проста грађа из које се друге државе праве, хране и расту; јер оне имају, јер морају имати, таке услове и капитале. И по томе хтели смо рећи: народ који хоће да оснује, има и одржи своју државу, или друштво које хоће да оснује има и одржи своју државу, мора бити кадро дати не само пореску и војничко главу — јер така глава и туђину може вредити — него мора бити кадро дати и родити своје сопствене политичке и друге апостоле и преставнике, и ако потреба заиште и политичке хајдуке и устанике. — Па сад, само узгред, питаћемо: могу ли нам, не тако што, него нешто налик на тако што,

обећати наша страна, нарочито јеврејска, браћа, која иста права траже са оцевима, или са синовима и унуцима отаца, тако скупо стечене имаовине и својине српске? Ако могу, онда су испунили услов који савремена српска држава има права да им стави. Не могу ли, онда нек изволе тражити од нас да их привилегишемо, да их **трпимо, а никако да им „права“ признамо.**

Познато нам је савршено да би се на овако резоновање могло изаћи с питањем ако не и протестом: „а зашто би се као држава и подизала и живела на таквом основу“? «и ако је подигнута и живи зашто се неби оборила и место уступила каквом племенитијем и либеларнијем кандидату новијег доба»? А „такав кандидат — ако хоћете баш да знате — јесте на пр.: модерни космополитизам»! Од своје стране част и поштење таквом кандидату, и — с драге воље, ако му је то јест, као што смо то једном већ казали, време дошло: или ако се може кадгод да нађе да докаже садање присуство тог неопходног услова. У колико пак ми можемо да видимо, за сада још вреди (управо) још мора да вреди, друго истина философски много скромније, али практички много ближе и поузданије начело — начело личне народне и друштвене својине. Ова се последња својина, као што сви знамо и видимо, још брани мачем у руци; а рука која тај мач држи то је рука сина народа или члана друштва те сво-

ине — и то о н о г сина или члана код кога се наналазе већ поменута својства и услови. Не сумњамо да ће услови, које смо покушали да изложимо, многима изгледати по самој својој узвишености и опширности, тако тешки и многобројни, да ће таквима чисто у очи падати честа лабавост и непотпуност испуне њихове од стране толиких грађана и државља на сувремених држава, бар, могло би се, и то с правом рећи: да н е к и, ако не и знатан, део с а м и х у р о ђ е н и к а сувремених држава никако не стоји на тој грађанско-патриотској висини, и не врши те дужности, па опет таке државе постоје и цветају. Шта више у потврду оваке поставке, могло би се баш нама Шумадинцима, и то с прокорним тоном рећи: «погледајте на слику и прилику вашег рођеног в а р о ш к о г грађанства! У којој је мери о н о, у прошлој кризи на пр., показало оне стране и врлине које ви велите да стварају и гарантују државу? Та ми би могли простом показати оне од њих који су више равнодушни, но што нису, према могућој политичкој судбини ваше и своје земље; и који, држећи се благословене басне о «њиви која не бива дужа» с општом победом, као и подобног правила «да се свуда н е к о м е (па звао се он „цар“ или само „господар“) његово плаћати мора с једнаким оком погледају на обе могућности. — Ми не само да нећемо предузети да споримо, него ћемо одмах дозволити, да у свакој земљи и држави може бити свакојаких па дакле и оваких чланова и преставника; и ми ћемо, без

и најмањег отпора, признати, да баш оваких примера може лако бити, или има у самоме крилу наше Србије: али ћемо само додати: да такви примери у свакој, па и у нашој, држави јесу само оно што је, по својој политичкој исповести и радњи, сам по себи и то сав јеврејски народ. И доиста, ако би икакво име таквоме начелу или принципу дати могли, ми би му дали име јеврејског начела или принципа. Дајући, пак, овако озбиљан суд о једној раси људској, осећамо потребу да се оградимо у опште против могућег злог разумевања — као на пр. да овакав суд потиче из каквог специфично-племенског или личног анимозитета и предрасуде, јер желимо да се оваки и њима подобни изрази, узму у њиховом искључиво буквалном смислу, — да им се дакле не придаје већи значај него што га у ствари имају. Овим последњим придивом хтели смо, на прилику, да карактеришемо разлику између привца кога се на пр. наша држава држи, треба и мора да држи, и онога који су Јевреји као племе, народ или раса, већ давно и давно изабрали. Ми не велимо да они са свога гледишта немају право. На против, ми баш држимо да га имају; али само и ми с нашег гледишта имамо право. Јер, тако начело, као и примена његова, може доносити добра такоме једном племену као што су они, а само зла такоме једном народу и држави као што смо ми. Међутим, колико год они имају права да раде за своје добро, толико имамо ми права да се бра-

нимо од оног што нам доноси зла. Па, ако нечије добро значи наше зло, онда ми имамо права да војујемо против така добра. Ствар дакле излази на чисто поље борбе за опстанак; и по томе, ако н. пр. Јевреји имају права да економски или финансиски освоје, покоре и експлоатишу (испишу) цео свет, па с њиме и нашу земљу, да онда и свет од своје стране, па дакле и ми, имамо права да не дамо да будемо тако освојени, покорени и експлоатисани. Ово право с наше стране звало би се право самоодбране; а од њега, хтели смо рећи, нема светијега права ни на небу ни на земљи. Природа га је у толикој мери признала, да никакве границе употреби његовој ставила није — али природа није никакав свестан судија. Човечанство научило је да признаје и освештава небројена, па и крајња, средства и начине кад се њима иде да заштитити општи живот и опстанак — кад пак се она односе на свесну одбрану његову. Него ми не желимо да идемо тако далеко с логиком нашом — управо немамо ни потребе да то чинимо. Нама је за овај мах доста и довољно ако будемо могли јасно показати разлику која постоји између јеврејског и сваког другог грађанства у свету — разлику, која је по последицама за једну државу и народ од толиког истог значаја и обима колико и разлика у самој крви и племенској природи, која може постојати и постоји између урођеника прве и њих. Да би пак ово учи-

нили морaћемо се осврнути на историју, послужити се њеним сведочбама, као и позвати се на лекције које нам сувремено стање ове ствари и овога питања у свету даје.

III.

Као што је познато, Јевреји, по себи, нису нов народ ни раса, и ако можда њихово сувремено занимање није у тој мери фигурисало у првим данима народне им историје. Далеко старији од хришћанских им народа по вери, на основу саме библије, они нас уверавају да су не само најстарији по цивилизацији него и по самом физичном постанку човечанском — „да су они» дакле „први створ божији“. Ми ћемо се врло скромно изразити ако речемо: да модерна наука и историја никако не даје такав суд о томе, или га бар до сад није дала; али свакако она нам сведочи: да су Јевреји у предхришћанском добу имали своју независну земљу и државу; да су они ту земљу и државу шта више славно и достојно бранили, но да су најзад, у неравној физичкој борби са непријатељима пропали и по свету се раселили. Нама још није познато да ли је историја могла до сада сазнати и определити релативне снаге оних чињеница, које су у своје време држали јеврејско друштво и његову државу. Одбрана Јерусалима, на прилику, јесте славна и политички и војнички, али хтели смо рећи, незнамо да ли је и у оно време тако јаку превагу религиозни над чисто политичким сентиментом (осећајем) или патријотизмом

— то јест, да ли нису онда Јевреји бранили више своју веру него ли своју државу? Ово питање истичемо с тога што нам се чини: да ова последња страна, ако је игда и сачињавала озбиљан део јеврејске државе, **просто не постоји данас**. Бар не чујемо нигде Јевреје да се озбиљно туже и жале што им је постојбина, Палестина и Јерусалим, под туђом владом и ногом. Па не видимо, на прилику, нигде да Јевреји, по примеру других народности, раде на револуцији и ослобођењу те своје постојбине. Осим ако би узели да последњем покрету лорда Биконсфилда, **односно Кипра**, дадемо какав и подобан значај, ми заиста можемо да кажемо, а да душу не огрешимо: да Јевреји не само не чине никакве војничке и политичке него не чине никакве финанцијске кораке у том погледу; а, као добре патријоте, ако баш не би марили да крв проливају, и да се са честитим пријатељима османским завађају, могли би бар какав згодан пазар учинити, па ако ништа више а оно заградити гроб своје некадашње државе и њему побожне хаџилуке правити! У осталом, ту може бити и неких специјалних узрока који су нама непознати. Али из оваких појава и факата морамо да изведемо: да, ако је код Јевреја као народа и било кадгод патриотизма — т. ј. љубави према отачбини — а оно да је више нема, или ако је има а оно је чисто платонска и идеална. Ми не замерамо ни уколико нашој по оцу Адаму (јеврејској) нам браћи за **овде поменути** сентименталан недостатак њихов, али

дужни смо само рећи: да онај који, нема озбиљног чуства ни осећаја за нешто што се може назвати своје, или што би могло и требало да буде своје, да такав још много мање може имати позитивног чуства и осећаја за нешто што није своје, дакле што је туђе. Онај, који нема и не мари да има никакве своје светиње — за цело је последњи од кога се може тражити и очекивати права оцена нечије друге светиње. Како могу Јевреји испунити изложене политичко-моралне услове једне сувремене државе, кад они таквих услова ни за своје рођено немају? Редак оптимиста државник био би доиста онај, који би у таквим елементима поуздан ослонац и потпору за можда младу и нејаку земљу и државу своју тражио и налазио. Од своје стране, ми имамо само толико да кажемо, да је очевидан недостатак овог за сувремену државу веловажног услова, а од стране јеврејске браће и пријатеља, довољан да их лиши права на могуће чланство таке државе. — Опет ћемо рећи, да не сумњамо да таких примера може бити, и има бројно врло млого, код свију народних држава, као и то: да може бити и има баш обратних примера код самих странаца и Јевреја у извесним државама и т. д. али ми остајемо на земљишту правила и општности а никако изузећа — па макар како по себи ови многобројни били. Сам српски народ, на прилику, знамо да је често имао у својој сре-

дини, не само политичке и иначе равнодушне синове, него и таке које је он грешничким и ружним именом „издајника“ и „одрода“ жигосати морао. Међутим, морални ако не и формални опстанак његове државе, за цело време историјског живота му — сам факт, да је мисао о српској држави не само преживела све своје Бранковиће (ако је т. ј. и само издајство Бранковића било што друго осим средство да се с њиме име и судбина српске државе веже) него да је дочекала да јој време и снага бранилаца јој успешан темељ подижу — сам тај факт велимо, довољан је да карактерише све онаке примере као изузетке у правилу а никако као елементе самога правила. Српску државу, као у сваку народну државу, могла је само маса дотичног народа подићи. Таква држава једино на раменима таке масе сигурна ослонца имаде и имати може. Туђин, докле год је туђин, не може јој то исто бити што и свој. Признајемо да ту може бити изузетака, али само изузетака — правила никако. Јевреји су туђини за нас у сваком, осим чи сто космополитском или антрополошком, погледу; а докле год су као раса или класа такви, држава ће наша узаман тражити код њих оне услове који јо живот дају и осигуравају, и које она у опште ко маси свог народа налази. „Он је туђин сада,“ неко ће рећи, „али се може одомаћити“. Ми смо казали мало пре да, од свију страних и туђих елеме

ната, Јевреји су једини (познати, наравно) на које се гака нада полагати не може, а сада ћемо дати и наше разлоге за исто. Вратићемо се, дакле, опет историји и њеном сведочанству. —

IV

Има више од две хиљаде година, како су Јевреји изгубили своју народну државу и били истиснути из свога завичаја и огњишта. Ми не знамо какви су релативни произвођачи били Јевреји у својој сопственој и независној земљи, т. ј. не знамо да ли су и онда били несразмерно бољи трговци него, на пр. земљорадници — бољи варошани него сељаци. Сва је прилика да су они онда били у многоме продуктивнија класа, да и ако је без сумње и онда код њих био јако развијен чисто шпекулантски дар, да су они онда били и боље занатлије и друге врсте радници, као што знамо да су били бољи државници и војници. За срећу или несрећу, своју или светску, Јевреји су изгубили ту своју државу, а с њоме, како се види, и љубав према њеном бићу; али, ако су они, лако или тешко, и прежалили ту своју државу, они су свакако с беспримерним и дивљења достојним постојанством бранила своју веру и своју народност! Та одбрана била је истина чисто пасивна, али опет за то преко сваке мере упорна, и што је још чудније, сретна и успешна. Силни и велики војнички народи, народи, који су с мачем у руци текли себи краљевине

и царевине — пропадоше и изгубише се; а Јевреји, један бројно слаб, и до крајности мирољубив народ, не само да преживе и остаде, него и моћан постаде. Истина вели се: „покорну главу сабља не сече“, али њих је и сабља секла. Они су кроз читаве векове од хришћана гоњени — мучени, презирани и протеривани били, и то и ако се нису никада ни против кога «бунили», нити икада и којој власти активан отпор давали. Сад, ако је јунак онај који може као добро наоружан да се у овоме свету жив одбрани, да какав ли доиста онда мора бити онај који то исто без икаквог оружја постизава? Као што рекосмо, одбрана Јевреја, као народа, била је чисто пасивна — неоружана — али ипак се може очекивати да ће их историја човечанства као најјуначнији народ свој признати. Ми Срби, на прилику, хвалимо и поносимо се са нашом четирвековном борбом, — борбом вођеном поглавито против једног и то политичког непријатеља, а често у друштву и са јаким савезницима, и која, поред све своје неоспорне славе и светлости, има и мрачних и слабих страна. Међутим, Јевреји се пуне две хиљаде година боре, без и једног и јединог савезника, а против небројених и политичких и религиозних и економских непријатеља! И они не само да су се одбранили од, тако рећи, целога света, него су га још у неку руку и победили! Победили су га политички, јер су га најзад управо нагнали да им сва политичка права призна; победили су га по-

литичко-верозаконски, јер су га тако исто нагнали да им и та права призна, и да их као своја рођена поштују; а што је најглавоије, победили су га економски, јер може се слободно рећи, у њиховим су данас рукама кључеви свију благајна — свију главних финанцијских градова светских! Но ако су Јевреји освојили толики бели свет без, тако рећи, једне капи војено-револуцијонарске крви, онда која је то сила и чињеница која је за сво толико време на њиховој страни морала стојати и успех им осигурати? Ако се не варамо, одговор каквог старог доброг Јеврејина, на овакову питање састајао би се зар у једној јединој речи. Та би реч била вера — у можда ужем смислу њеном. Како му драго — а овде места није упуштању у теолошке спорове — тек не може се одрицати: да је вера по себи, једна од највећих моралних сила и чињеница човечанства. „Во времја оно", она је била зар и највећа, ако т. ј. тако што није и дан дани. Сетимо се само какву је провалу вера начинила (и на жалост још чини) између нас и изтурчене, или баш и изкатоличене, нам браће! Црква се наша поноси, и то с правом, да је она спасла политичку будућност своме народу, ако не и саму његову индивидуалност — т. ј. њега самог. И то је урадила вера и црква која, не може се рећи, да је онако дубок корен ухватила у нашем народу као што је то ислам ухватио код Турака, монотеизам код Јевреја и т. д. Срби су истина народ веома тврде вере, али опет не тако

тврде да се могу назвати религиозним фанатицама и фаталистама. Овакав корен морала је одиста вера код Јевреја, и код Јевреја више но и код ког другог народа и племена, ухватити, пошто су се они најдуже и најуспешније најсилнијим непријатељима опирали. Разложна или безразложна, права или крива „богоугодна“ или „богонеугодна“, тек јеврејска вера не само да је сачувала саму себе него је сачувала име историју особине — управо саму расу семитско-јеврејску. Кад та вера ослаби или ишчезне (ако т. ј. то кадгод буде,) ми не велимо да ће с њом одмах ишчезнути и особине и трагови расе јеврејске, али ће се извесно оборити главни бедем који је до данас тако успешно њу као јединицу етнографску заклањао, и тим развалинама испуниће се она грдна провала која је толико векова прекидала, тако рећи, сваку друштвену и другу моралну свезу њихову са осталим деловима човечанства. Знаци из модернијег доба дају нам доиста неку наду, да ће се ова моћна чињеница моћи зар некада савладати; јер видимо да је један најглавнији услов за исто — имено брачна и крвна мешавина са нејеврејским елементима, и ако ретко тек — ступа у живот.[1] Осим тога наука — тај прави Месија и Спаситељ целога рода људског, — даје нам несумњиве доказе и врло ласкава обећања о ве-

---

[1] У овом нарочитом погледу Немци су се показали много практичнији и од самих Американаца, пошто ови такав успех још не могу, или и не маре, да извојују.

личини услуге које она свету чини и има учинити на пољу умне и моралне еманципације овог најнеприступнијег и најтврђег преставника верозаконског и племенског фанатизма. Да, пак, сама нада на коначни успех није без довољног места и основа, види се најбоље из примера које нам науци посвећени синови јеврејски неоспорно дају и износе. И да не говоримо, на прилику, о познатоме Спинози и другим мање или више атеизмом задахнутим философима и научарима (поглавито оним из немачких школа), баш савремени лекари, техничари, педагози, и друге врсте умни радници и произвођачи, који се из чисто јеврејске средине регрутују, и у самој нашој Србији чак су већ показали: да су довољно еманциповани и спремни за грађанске, друштвене, и друге улоге које им се одреде и повере. — Оваким дакле потомцима „Аврама Исака и Јакова“ дужни смо узгред рећи, Србија је и до сада своја и земаљска и државна врата с добродошлицом отварала, а ми од своје стране само срдачно додајемо: **нека и у будуће она тако остану!** —

Бележећи и поздрављајући, пак, онај мио факт и појаву, ми не смемо заборавити: да је за огромну већину — управо за масу — рода јеврејског ово рационално доба још врло далеко; и да не може бити никакве сумње: да ће вера јеврејска веома дуготрајан и упоран отпор давати овоме као и свим другим реформаторима и еманципаторима ума и срца човечанског

— бранпће, дакле, до крајности најпре себе и своје племе а с тим и затим, наравно, и његове специфичне интересе. Са чисто племенског гледишта и становишта вера и црква јеврејска ће ту само чинити своју дужност, јер се она управо сматра позваном да дели своје стадо и род од других стада и народа; а њен досадањи успех у томе правцу сачињава само њену главну заслугу и славу. Али, и ако, хтели смо рећи, вера и црква јеврејска има неоцењених заслуга за свој народ, као такав, опет њено толиковековно држање и успевање не објашњује нам саму главну појаву — сам главни предмет ове анализе, имено: материјални напредак и благостање јеврејског света. Синагога чинила је и чини све своје и могуће, али она није могла и не може да, сама собом, створи од њих један милионарски народ. Многи Јевреји, не сумњамо, и дан данас верују: да и златна мана може с неба падати; али свакако они, у обичном животу, на њу с прекрштеним рукама не чекају, него се служе свим среством и путевима, мање или више, свију смртних на земљи, да до ње дођу. Е сад, која су то средства и путови. Нема сумње да добро познато трговачко правило «купи што јевтиније а продај што скупље», не питајући много своју савест, заузима врло широко, ако не и најшире место у јеврејском дућану; али само трговачко непоштење те расе, баш и да постоји увек у оној мери у којој га ми можда замишљамо, не би било довољно (ни оно не би) да нам

објасни сам добро познати факт. По нашем увиђању два важна и главна услова постоје код Јевреја, која их управо чине најсретнијим и најуспешнијим трговцима на свету, а то су прво: њихово стручњаштво у томе послу, јер се они тиме вековима и то скоро искључиво баве; а друго, и то још можда важније, њихова узајамност — солидарност. Као што знамо, Јевреји се у целоме свету трговачки помажу — они у томе раде као права браћа! По себи ова својства јесу наравно и поштовања и препоруке достојна, али вид и примена коју су оба она, особито ово последње, код Јевреја а према осталоме свету добила, сачињавају ону опасност од које, ми мислимо, свака сувремена држава у опште, а млада држава по наособ, има права, треба а ако хоће да се осигура и мора, да се брани. — Ми смо споменули на једном пређашњем месту: како ни историји није добро познато да ли су Јевреји, док су још своју државу имали, били овако развијени трговци и материјалисте — какве их ми данас налазимо. Међутим, може се слободно рећи, да се огромна већина — маса — Јевреја, за ово близу две хиљаде година, искључиво тим занатом бавила и њему искључиво и одавала. У свакој фамилији деда и прадеда трговали су, син и отац тргују, а унук и праунук трговаће — ето то је укратко што се Јеврејима у опште [1], имаде, и без

[1] Као изузетке, или бар несразмерно мањи процепат могли би именовати лекаре, научаре и занатлије. Тежака

узтезања може, тврдити и што се доиста то у свету само о њима и тврдити може. Сваки други народ, мање или више, израдио је себи неку поделу рада, те тако неки раде снагом а неки главом (а неки, до душе, не раде ни једним ни другим,) али Јевреји тргују, једнако тргују и само тргују. — Наша браћа Црногорци четири века војујући, достигли су тако високо ступањ ратничког савршенства, да се о њима, и то с правом, вели: „да се они и рађају ратници"; а више се доиста ни о каквом смртном, у питању струке, и не може казати. Сад, кад помислимо да има не четири, већ пет пута четири, стотина година, како су Јевреји, као народ, трговину специјалисали — за струку у животу изабрали — онда је ли чудо ако су они јединствени, или несразмерно јачи од сваког другог, на том пољу — ако се они и рађа у трговци! — Јевреји, истина, правдају тај свој специјализам тиме, што веле: да су им оновремене хришћанске државе, руковођене племенском и религиозном мржњом, практички сваку другу прилику одузеле — да они, управо, никакав други избор ни имали нису. Од своје стране, ми не налазимо довољно разлога да то мнење делимо. Пре свега држимо: да је гоњењу Јевреја религија била више фирма него главни државни узрок и покретач; а друго, зар они нису могли орати и копати — бити и друго што а не само трговци и шпекуланти — па

земљорадника — пак — који — сачињава масу сваког другог народа, не знамо да и као изузетка имаде.

опет не бити више верозаконски омражени и гањани? Нама се чини, да су они као промућурни људи (а то су свакако) тај занат као најлакши и најпробитачнији изабрали, и да се они из истих побуда тога заната поглавито и данас држе. Тако исто закључујемо: да је главни узрок свију досадањих политичких и верозаконских неприлика њихових био више економских — трговачки него и који други. Шпански католик и језујита, не сумњамо, викао је на сва уста: „да су они распели Исуса Христа", али веровати морамо да су ти људи узимали саму ствар и са њене млого озбиљније — са практичне јој стране. Осим тога, Јевреји се и данас љуто варају ако доиста мисле: да њихова непопуларност у свету у опште (а ово је врло благ израз) има какав особито дубок религиозан основ. На сваки начин, и религија (вера) игра ту своју улогу — а ова, као што смо видели, није никако за презирање — али само њима је давно и давно дозвољено било, и то у целоме свету, подизати своје храмове и слободно се молити у њима ономе богу у кога они верују. Право да им кажемо: да нису они вазда били тако опасни трговци, теципаре, интерешџије — једном речју: материјалисте — и шпанска би им инквизиција, а камо ли други ко, давно и давно опростио владање њихово према основачу вере хришћанске, или и за њихово особено мнење и веровање о њему. — „Твоја" непопуланост дакле „од тебе Израјиље!" — Но да не би узи-

мали на себе тако велики задатак, да говоримо за цео остали свет, рећи ћемо им: да ми у Србији, бар, нисмо никада опозицију из таких побуда правили, и да такву опозицију не правимо ни данас. Ствар је била код нас, и још је, чисто политичко-економска, и ми то нисмо крили, и не кријемо. Јевреји су стари јунаци на трговачком пољу, а осим тога они су сложни; док ми нити смо достигли ту зрелост трговачку, нити смо се још каквој зар пречој слози и солидарности научили. Дозволити им данас слободно трговање у земљи, значило би: дозволити им, као вештијим и богатијим трговцима, да потуку наше и невештије и сиромашније трговце — значило би осудити сам наш народ да издржава неравну економску борбу, са једним у сваком погледу туђим елементом, борбу, у којој би он као слабији извесно мегдан изгубио и подлегао. О природи последица, пак, које би така туђинска победа економска нама и нашој земљи донела, сувишно би зар и било говорити. Новчана аристокација је страховито зло и кад ју рођени синови једне земље и народа сачињавају; а даколико ли она мора бити кад се из самих туђина по вери, крви, историји, политичким назорима и начелима састојала? Не дај боже да нашу земљу и народ така несрећа постигне, а слободно смемо рећи: да би пред њоме само Косово изгледало као цвеће и спасење! — Турци су нас на Косову осудили на политичко ва-

залство и ропство. Јевреји, кад би успели, од нас би направили своје економске вазале и робове — с в о ј о м е к о н о м с к о м им и п о л и т и ч к о-е к о н о м с к о м р а ј о м — а шта значи и проста економска зависност, то нам најбоље показује шарени запад са његовим милијунима уцве, моралне као и материјалне сиротиње. — Али да се вратимо нашој анализи.

Ми смо рекли да су Јевреји, по занату, први и најбољи трговци на свету — да се они, у неку руку, и рађају такви — и да се на томе пољу нико још њима раван народ истакао није. Међутим, колико да је важан и моћан то услов за успех у свету, опет, индивидуално стручњаштво, као н. пр. ово код Јевреја, не би им могло извојевати све оне огромне резултате и границе до којих су они допрли. Има, дакле, ту и нешто друго што чини успех, тако рећи, неизбежним. То нешто ми смо назвали лепим именом „узајамности“ — „солидарности“. Јер, Јевреји нису само везани вером, крвљу, обичајима итд; они су некако сретно, п о с а м е с е б е, везани и трговачки; и свуда у свету они се јављају на трговачком пољу као једна добро извежбана и ваљано уређена војска. И у политичком и у војничком свету, као што знамо, често, те врло често, ако не искључиво, вредна и сложна мањина побеђује, овлађује и у шкрипу држи већину — и то већину састављену не само из стотина и хиљада него и милиона — особито невештих и несложних милијона; а да колико ли може постићи она мањина која, поред

непадмашне вештине, вредноће и слоге, служи се средством, располаже силом, која, сама по себи. довољна је да замени многе и многе бројне и друге факторе. Новац је стекао име „господара света“, и он, ако и није — а наравно и не може бити — у пуном и буквалном смислу те речи тако што, опет је апсолутно већа практична сила него и једна војничка, политичка или еклезијастичка царевина из прошлости или садашњости. За Александре и Наполеоне може се рећи да су освајали земље и народе, а никако да су њима фактични господарили. Сила папа и њихових јерархија не знамо колика би била, да није из рана склопила савез са овим надмоћнијим монархом економског света. И што год се такозвана „цивилизација“ даље шири и простире — што год дубљи корен хвата и виши степен достиже — то све изгледа да новац, т. ј. тај вид материјалне имаовине, све већу и важнију улогу има да игра и врши — све силнији господар постаје! Сад ми не знамо на сигурно да ли се Јевреји у опште посвећују тековини новца само из оваких обзира и рачуна, или је то код њих ствар простога нагона (инстинкта), али свакако они теку, ако већ нису стекли, један капитал, један углов — једног савезника, који ће им у народној и политичкој борби њиховој са осталим светом накнадити, ако не и надмашити, све њихове и бројне и физичне и умне и моралне слабости и недостатке. Баш како ствари за данас стоје, ништа им, економским путем, остали свет

а трговачки најмање, учинити не може. Јер прво, сваки Јеврејин уме а друго има, или ако нема а оно га други брат помаже па добије и т. д. Нити се само Јевреји у једноме месту, округу или држави тако подржавају. Јеврејин из једне државе помаже Јеврејина из друге државе. — То је тек права интернасјонала — само много силнија и опаснија од оне интернасјонале од које се свет (бар званични свет) толико побојао и боји. Читалац ће се можда сам опоменути да се, пред састанак прошлог — и словом велимо прошлог — берлинског конгреса, пронео био глас, по коме би се, услед учињених атентата против немачког цара питање социјалистично као међународно изнети и претрести имало — у намери, наравно, да би се против њега међународне мере пронаћи, усвојити и предузети могле. Камо среће, велимо ми од своје стране, да се овако што против оне праве међународне, политичко-капиталистичке, завере дотично и помислити могло. Интернасионала, до душе, као да досада није много бирала, и не мисли да бира, средства и начине за своју борбу, а тако исто и да не показује стрпљења које је можда потребно, ако не и неопходно нужно; али свакако крајња цељ те међународне дружине и организације племенита је и узвишена!

Она (бар у колико нам је познато) поставила је себи за задатак: да подигне масу — огромну већину — рода људског из моралног и материјалног праха и пепела, у коме се она данас ваља и дави — и то ону ве-

ћину, која као произвођач, као извор блага и богаства — као радник — највише права на тако што има. Међутим, шта ради јеврејска интернасијонала? Шта је и какав је њен идеал, њена крајња мета и цељ? Какве су побуде што њу покрећу и руководе, и куда воде путови којима она путује? — Као слабо посвећени у специфичне тајне јеврејске мисије, наравно, ми би се овде или морали задовољити са одговором, који би нам „надлежни“ на овако питање дати хтели, или (а ово је свакако сигурније) сами изводити одговор из опште радње и тенденције дотичних — тражити га, дакле, у делима њиховим. У осталом, ако би хтели, да и првоме ма и узгред пажњу поклонимо, то би, без сваке сумње, врло брзо искусили: да је цела ствар густом политичко-религијозном маглом обавијена. А све што се из таке магле извући даје, јесте зар она толиковековна нада: по којој „Месија“ народни има доћи да све његове досадање идеале оствари. Да, пак, долазак самога «Месије» не би био и без довољног политичког значаја види се из тога: што му се, између осталог, у задатак ставља: „да васпостави јудејско царство на земљи» — да у неком виду, дакле, обнови и васкрсне стару државу јеврејску! Сад, ако је то сан и идеал јеврејског света и његове интернасијонале, онда се доиста жалити мора: што се тако ретка прилика, као што је на пр. берлински конгрес, управо пропустила. Ако нико други, а оно извесно чувени аутор «суец-каналског пазара» и Кипар-анадолског „протек-

тората“ био је позван да иницијативу узме, те да, ако је могуће, уз космополитску потпору кримских му савезника, нужни мандат добије — а тиме можда име и славу политичког „п р е т е ч е“ племена му заслужи. Овако, он је само припомогао да се подунавским кнежевинама један веома опасан економски гост наметне, а г л а в н о п и т а њ е оставио је опет — Месији! Чекати се дакле још мора на оног, који има коначно избавити „изабрани“ народ; но који би, искрено признајемо, и нас „неизабране“ избавио, ако би, појавивши се у средину првог, по примеру Мојсија, одвео га у давно „обећану земљу“, по потреби очистио ју од „незнабожачких“ (за сада бедуинских) и других становника, и учинио да опет кроз њу протече „мед и млеко!» Јер, остане ли се на овоме још за коју хиљаду или и стотину година, озбиљно се је бојати: да ће верно стадо и без свог пастира основати „своје царство на земљи“ — да ће остварити д р у г и идеал, и то баш онај идеал који ми остали, смртним очима гледајући, не налазимо да се просто састоји: у у с п о с т а в љ е њ у и у т в р ђ е њ у п р а к т и ч н о г и и с к љ у ч и в о г му е к о н о м с к о г и д р у г о г г о с п о с т в а и г о с п о д а р с т в а у с в е т у! — На паралелно питање, дакле, каква је крајња цељ јеврејске интернационале? овај последњи одговор излази као једино рационалан и са фактима сагласан — као управо неодољив. А мало пре поменута тежња и цељ «радничке интернационале“, кад се упореди с овом и оваком перспективом,

преставља само онаку противност и разлику каква постоји и може постојати између дана и ноћи — између самога добра и зла! — Јевропске силе, према томе, чиниле би само своју најсветију дужност, кад би се трудиле да своје народе одбране и заштите од ове прве међународне аждаје — од овог одиста свпштег економског и политичко-економског непријатеља. Међутим, шта раде оне? — Оне налазе за сходно да јој на руку иду; сматрају је шта више за „угњетену“ и један демократа пуномоћник морао се с тога на конгресу борити да јој „права» на истоку извојује! Заиста, чудне ствари и појаве у овоме нашем деветнајстом веку! — али с тиме још нисмо све казали. Од значаја је великог и онај факат, по коме се сами силни, милијонарски, клијенти званичног космополитизма јевропског сматрају за озбиља „гоњене“ и „угњетене“; и што се они још придржавају, односно тог, теорије по којој други свет такав положај према њима заузима из доста познатих политичко-религиозних побуда и основа. Мв смо на једном месту о овој тачци већ у неколико говорили, али осећамо потребу да јој се још једном вратимо. — Стављајући се на узвишено земљиште правног космополитизма, наравно, Јеврејима морају изгледати други народи — особито они, који им жељено гостопримство отказују — као фанатичке шовинисте, религиозне фаталисте, и худе егоисте (саможивци). А да се они врло често и радо на ту висину пењу, и са ње овако беседе, најбољи су

нам пример савремени органи јеврејског света. Међутим, ако пита, обратно би се заиста далеко пре и казати и доказати могло. Са историјом тога народа у руци ми смемо упитати: је ли и када било, и има ли данас, у свету народа и племена, које горњој слици ближе одговара од расе и масе јеврејске? Ево ми Срби изнемчисмо се и изрусисмо, извлашисмо и мађарисмо, избугарисмо и арнаутисмо — у тој мери, да би нам се шта више и недостатак јеловинизма пребацити могао. А што се тиче нашег хришћанског религиозног фанатизма, то се само бојимо: да би поред наше историје, бројно и материјално спромаштво наше рођене цркве, у друштву са исламом и католицизмом — засејаним покрајинама нашим и сувише слабу верозаконску сведоџбу издале; док нам просто скромност забрањује да набрајамо оне стране и црте нашег народног карактера које светлој и племенитој половини људског срца припадају, и које, поред многих противности, у животу његовом претежу и владају. Међутим, ми би радо били видети: какав би резултат по Јевреје, као расу и класу, дало упоређење њихово са другим политичким „либералнијим" и „толерантнијим" народима но што смо, на прилику ми? Као што знамо, они су толико векова фактички грађани свију хришћанских земаља и држава. И поред све њихове тужбе на „неправедни хришћански свет" (некима од којих и не мислимо умесност спорити) они су свуда имућни и напредни, па несумњамо и сретни. То су

они, мање ил више, били и у најгоре доба из средњих векова. Међутим, они нити се претопише ни вером превргнуше, То им, додуше, и на част служи — и жалити се само мора што, као што смо једнако напомињали, не постоји никаква народна и независна им држава, која би од тих врлина користи виђала — али с друге стране, као какве их карактерише та њихова црта и особина? Ми ни за тренут се нећемо устезати да кажемо: као фанатичке шовинисте и религиозне фанатике — враћамо им, дакле, натраг име које они тако често другим народима, а са много мање права, придају. А што се тиче оне озбиљније црте — племенског егоизма и саможивости — то смемо рећи, а да се не побојимо да ћемо душу своју огрешити, да ће историја света, у овом погледу, Јеврејима прво и превенствено место уступити. Јер, постати богат и силан у друштву и свету у коме живиш, а ништа — ни главом ни срцем — не урадити и не доприносити његовим општим или специјалним циљевима и интересима, то не само да значи бити саможив, егоиста, него и значи бити готован, пијавица — експлоататор, ако не и што горе. Нека именују Јевреји, ако могу, један једини народ, или једну једину државу, коју су они, не велимо ловоровим венцима бранили, или патриотским сребром и златом окивали, него са којом су они просто морално своју народну судбину везали? У којој су земљи и држави, на прилику, они данас. не оно што

су таквој земљи њени рођени синови, него у којој су они одани и поуздани грађани? Америка им је па свом државном рођењу, а Јевропа од времена тог рођења, ако не и пре, сва тражена „права" и слободе грађанске признала, па јесу ли они и у једној од ових држава савесно одговорили и оним условима и дужностима грађанским која са таким правима нераздвојно иду? Нису ли, на против, они свуда и у свакој земљи, у којој су така права добили, остали политички, морално и социјелно оно што је, по законима физике, зејтин у свакој води, имено: одвојен, засебан и неприступан елеменат и фактор, — једном речју, нису ли они у свакој такој држави, и у сваком осим чисто номиналном погледу, постали и остали држава у држави? По милости божијој и вољи конгреса они имају сада постати и румунски, и бугарски и српски „равноправни" грађани, па сада само узгред питаћемо: желе ли они, уопште или и у појединостима добра (не велимо чине ли они тако што?) тим Румунима, Бугарима и Србима, кад се тако много потрудише да постану грађани њихових земаља? И мисле ли они збиља да имају снаге, или и воље, да стеку права на грађанску једнакост са урођеничким члановима ових држава, кад су они векевима били, и још су, туђини у свакој другој земљи и држави?! — Само један, лако могућ, пример да им наведемо између њих, као могућих српских грађана, и самих урођеника исте државе, који ће нам најбоље зар по-

казати огромну разлику која између њих постоји. Рецимо на пр. да данас (или сутра) изиђе у Србији закон по коме се укидају дућани по селима, (а то би баш требало да буде). Нема сумње, да би то било неправо и незгодно онима којих би се, посредно или непосредно, тицало. Али, мислите ли ви да би ти људи — српске сеоске дућанџије — чинили и предузимали ма какве кораке на страни против своје државне и народне одлуке? да би они тражили задовољења или удовлетворења ван своје земље и државе? Међутим, не шта би Јевреји радили него шта су баш у ствари урадили са подобним законим ограничењем у земљи! Једнако су интригирали преко своје браће на страни — преко страних дворова — преко страних сила и држава — да до своје, а нашој земљи противне, цељи дођу. И дошли су! — Опет велимо, да не одричемо да, са њиховог племенског и трговачког становишта, све то може бити уместно и право и благо њима кад их и сила и срећа тако верно служи но само тешко свакој оној држави која таке грађане или државлане има, или мора да има. Ми, кад би се питали, како да назовемо таке грађане који ма какав ослонац ван своје земље имају и траже, ми их не би звали грађанима такве државе, него би их звали: највећим и најопаснијим непријатељима њеним. Ако је реч о праву, ми велимо: да држава има право, и то оно најсветије право, да се против таког непријатеља ограђује и брани

а савет, који би ми такој држави дали, јесте просто: да се тим правом што је могуће више и ефектније служи.

Ово што смо до сад навели, надамо се, изнело је и означило све главније стране „јеврејског питања“ у свету у опште, а у нашој земљи по наособ. Но да не би ствар, и у ком погледу, остала неисцрпљена, као и да би гледиште, на које се ми у овом питању стављамо, што вишег и бољег, јавног, оправдања добило и имало, упустићемо се у још нека проматрања. — На једном месту раније ми смо имали прилике да именујемо Јевреје, у опште, не само као странце и туђине за једну суврмену државу, него и као нарочите странце и туђине за такву државу; а тим смо хтели да кажемо: да правимо разлику између њих и других страних елемената. Ми рекосмо да правимо разлику — али ми ју у ствари само помињемо, јер она фактички постоји. Као што је, на прилику, познато и у нашој садањој Србији, ми нисмо без „странаца“. Код нас у земљи, особито у Београду, има Немаца, Маџара и Грка (Цинцара) а после тога и Чеха и „Бугара“. И ови су, особито прва два именована елемента, за нас странци — туђи су нам по народности ако не по вери, и свакако нису нам „своји“ по политичној исповести и тежњи. Па опет, каква огромна разлика између њих и јеврејских нам кандидата? Прво и прво, њима, тако рећи, ништа, осим можда добро лично познанство, не смета да у породичку везу са нашим еле-

ментом ступе. Бар код њих обичај није да се чланови исте фамилије брачно везују, и тиме од даљег сродства одвајају; а то је, ако се не варамо, код Јевреје и обичај и правило Нема сумње, да је тај обичај једна од гарантије за одржање њихово расе и вере, и да он њима и многе друге споредне користи доноси и осигурава; али пошто они немају, и не боре се да имају, своју земљу и државу, у којој би таку политику водили, него своја јаја по туђим гњездима легу, онда нека не мисле да им неправду свет чини што их као туђине, и то најтуђе туђине, сматра, и ако још и за добро или нужно нађе да према њима сходно поступа. Истина, ни друге се народности и вере тако лако не везују и не спајају, али прво: све оне појединце теже искључиво државној независности и екзистенцији; а друго, ако им то није, због довољних узрока, могуће, онда се мањина клања већини, и раније или доцније, топе у њено море. Најбољи нам пример за ово дају Немци — етнографски доста чврст народ. Као што је познато, већ се неколико милијона њихових до сада населило, или намложило у «новоме свету» — но највише у „савезним државама северне Америке.» Одрасли емигранти (исељеници), може се рећи, без изузтка остају Немци. и до смрти говоре немачки. Но с децом њихом бива, скоро сасвим, противно и она ће више и говорити, и марити да говоре, енглеским но матерњим језиком, док унуци, ако и не

заборављају порекло своје, сва је прилика неће знати ни речи немачког језика, него ће бити и душом и срцем оно што и треба да буду: верни, одани и поуздани грађани државе у којој живе — биће добри Американци! Међутим, Јевреји, којих и у Америци има (и који су, узгред буди речено, и тамо у «новоме свету» стекли кредит који у староме давно уживају) остају Јевреји, а у колико се зна одлучни су да тако остану, по потреби, и до самога „страшнога суда!“ У очима правих Јевреја то је, не сумњамо, и користна и света стаза — стаза, којом они мисле да најпре очувају себе и своје интересе, а после дођу до силе и величине — али, по друге народе и државе им, у зао час су доиста они на ту мисао дошли! Тај њихов и племенски и породични сепаратизам не могу други народи гледати другаче него као зло и опасност. Па да је како само то једно зло — зар би се како отрпело и издржало; али није ни оно само и једино. Њему ваља додати већ поменути јеврејски специјализам и солидаризам, а као последицу тога — њихов трговачко-економски монополизам. Као што смо једном навели: сви други народи и елементи израдили су, у својим земљама и државама, неку врсту поделе рада, па кад се у друге земље и уселе а они ту сразмерицу и тамо преносе. Немци, на прилику, кад се селе у Америку, или баш кад дођу у Србију, носе собом рало или длето, — неки од њи ору земљу, други копају

руде, трећи раде занате и т. д. — у опште постају радenици и произвођачи, а тек неки мали део одаје се на трговину и шпекулацију — док Јевреји поглавито знају, и маре да знају, за ово последње, и само за то. Последице и знамо и осећамо. Па да се каквом срећом и тиме списак закључује — ни по јада! — Најзад би они имали монопол трговине, и свет би се т. ј. други народи и државе, навикле да то сматрају као просту и наравну ствар. Говорило би се онда: да су све трговачке и банкарске радње у рукама Јеврејима; али, наравно, ти би Јевреји имали у Америци бити Американци, (по духу, не велимо по телу, јер то није ни нужно) у Енглеској Енглези, у Русији Руси, а у Србији Срби — били би, или бар могли би бити, прави и достојни — управо патријотски — грађани свију ових земаља и држава.

Међутим, шта видимо у самој ствари? Видимо свуда само Јевреје, а ништа друго него Јевреје — по духу као и по крви. Видимо, не будуће грађане и патриоте једне земље и државе, него политичко-економске освајаче и господаре сваке и свију таких земаља и држава — видимо јеврејске државе у државама. А као такви шта могу они и бити друго до зло и опасност за сваки народ и друштво, које их има или буде принуђено да их има? — Па сад, кад је то тако — кад све сведочи да Јевреји, поставши формалним и равноправним грађанима једне земље и

државе, ипак остају у њој туђини у политичком, а непријатељи у економском погледу — кад они, управо, стварају државу у држави — онда у колико они испуњавају онај битни и неопходни услов за такву равноправност — услов о «одомаћењу» и „пригађању» — о тековини права на једнака права са урођеницима? Једном речју, какве гарантије дају они једној сувременој држави, да ће добивши „сва права,» одговорити и свима дужностима, захтевима и потребама њиним? Као што смо видели: просто никакве. Ни о праву à posteriori, дакле, као ни о оном à priori неможе у овом питању бити речи. Но пошто је само то и нас тичуће се питање берлинским уговором решено у противноме духу — противно и правима као и интересима нашег народа и његове државе — то нам сада остаје да пронађемо пут и начин како да се бранимо, а ако је могуће и одбранимо од овог, међународно-политичког насиља Јевропе и њеног конгреса!

V.

Као што је читалац сам лако увидети могао, ми смо се у овој расправи до сада ограничавали на по-

главито теоријску, имено: правну и политичко-економну страну „јеврејског питања у Србији.“ Његову практичну, но никако мање важну, половину морали смо оставити за засебан претрес и преглед, пошто она обухвата саме последице — само добро или зло — које ће стварно извођење познатог закључка конгреског имати да донесе. — Дакле, каквом се добру (или боље рећи злу) имамо надати ми од овог векеважног корака „просвећене Јевропе“ према нама и нашој држави? Ми смо у преходећим државама имали прилике свој општи суд о овоме истаћи, или га бар наговестити, но сада ћемо покушати да му се у појединостима приближимо и да га, ако можемо, у појединостима и оправдамо. — Испуни ли се, дакле, услов, који нам је познати ареопаг јевропски наметнуо, и буде ли Јеврејима фактички дозвољено да своју трговачко-стручњачку и трговачко-завереничку радњу и снагу у Србији развију, ми држимо да не ћемо бити тако лоши пророци ако речемо: да ће прво наше вароши пасти; да ће одмах њима следовати, ако не још и с њима заједно посрнути, паланке и друга мања места наша; а да ће, најзад, та горка и несретна судбина постићи и само село наше — **тај најчистији, најбогатији извор свеколике народне снаге и величине наше!** Пашће, наравно, најпре економски, а одмах за

тим почеће опадати и политичко-економски. Ми смо још и уверења, да ће све млого брже ићи но што се на први мах чини; а у оправдање овог позивамо се на несразмерно голем напредак Јевреја у Београду и Шапцу, где им је тражена „слобода“ од више година ујамчена Погледати само ваља како су се они у престоници, нам за кратко време, као н. пр. од бомбардовања њеног, осилили; како су чаршије наше освојили, и како сваким даном, тако рећи, у новим крајевима те вароши њихови дућани ничу и расту. Међутим, Београд је и трговачки најтврђи град у Србији. Ако ико, Београђани заузимају прво место у тој вештини и занату; па кад они нису били кадри ни петнајест година да се држе против једне шаке Јевреја, да шта ли ће бити са далеко млађим и слабијим друговима њиховима по паланкама и селима нашим, кад навали сила и маса њихова из Влашке и Мађарске — Пољске и Русије? Нема сумње, још млого пре подлећи и пропасти. Међутим, пре него та судба са свим и постигне вароши и паланке наше, села ће наша већ бити јако угрожена, и у њима ће већ бити клице економског назатка и зависности нашег сеоског света. За дуго ће се, не сумњамо, бранити сељаци наши иза оног утврђења, које им је закон о «пет дана ораће земље с плугом и плацем» подигао, али ће ипак бити побеђени. Наши нови суграђани чиниће све могуће да га сами, без стране помоћи, оборе и освоје; по ако не узмогну, а они ће онда позвати у помоћ силнију

браћу са стране — као Рочилда, Кремија или каквог будућег одборника „израиљске алијансије«, — који ће им опет преко каквог будућег Вадингтона или Биконсфилда, а у каквој подобној згодној прилици жељену помоћ и пружити. И онда ће тек наступити прави: Finis Serbiae (крај Србији). Ни једна пушка неће пући (бар не с јеврејске стране) а земља ће наша бити у туђој власти — освојена и покорена дубље и савршеније него на самоме Косову. „Та неће ваљда бити баш тако«, рећи ће можда каква патријота наш, у још трајућој радости за добивену независност и проширење Србије, а односно овог доста песимистичног пророштва нашег. Али, ипак, ми остајемо при своме — желећи, наравно, да нам се овај рачун или страх у практици неоснован покаже а слутња не испуни. Јер, не само да није нужно да све вароши, паланке и села без разлике у јеврејске руке пређу, него није нужно ни да половина од њих, укупно или поједнице, у такав положај дођу, па опет да резултат у главноме буде исти. С тим хоћемо да кажемо, да ако се неки део наших трговаца и одржи у тој борби за опстанак, а оно да он и неће бити, по личном или политичко-патријотском карактеру, млого бољи од јеврејских му еснафлија. Јер, са свим је природно: да ће наши трговци, да би се одржали, усвојити тактику јачих им суседа јеврејских, и да ће тежити да их, ако могу, још како и превазиђу. Ми сумњамо да ће они у овоме икада успети моћи, јер Јевреји, као што смо видели,

нису само вешти него и солидарни (сложни), а имају ослонац и ван земље; али баш и да претпоставимо такав случај, опет смемо напред и то рећи: да ће такви трговци врло мало, ако иколико, вредити српској држави и српском народу. Наш трговачки сталеж, и овакав какав је данас, врло ниско стоји у опште моралном и патриотском погледу; но буде ли он још доведен у неравну комерцијалну борбу с Јеврејином, он ће изгубити и оно мало морална капитала што му је од деда или од оца остало. А кад то буде и наступи, онда ће се мало ко хтети варати о значају такве промене и величине такве несреће. Јер, треба имати на уму: да су све велике, па и мале, вароши наше општине од великог уплива на бројну и материјалну, а особито на административну и законодавну, снагу нашу. Какви нам буду грађани варошки и паланачки, онакви ће нам бити и општинари, одборници и кметови њихови, а још је најважније, онакви ће нам бити и скупштинари које они бирали и слали буду. Буду ли Јевреји сачињавали већину, или и јаку мањину, трговачког — новчаног — сталежа наших вароши и варошица, знајте да ће бити општинар, одборник, кмет и скупштинар тих места Јеврејин, или бар неко ко се неће много од њега по општем карактеру разликовати. А кад Јевреји, или њима поводни, почну и на народну скупштину долазити, онда ће се доиста црн облак навући и на оно мало огњишта и земљице које је закон српски сељаку српском ујамчио

у време кад су његови рођени синови земљи својој и његовој сами законе правили. Ово ће, доиста, бити врло зло — једно можда од првих, али не и последњих, које ће нас са превагом јеврејском постићи. Дух Јеврејски, ако не и сам Јеврејин, завладаће не само на чисто трговачком и економском, него ће прећи и на друга многа виша и важнија. Јеврејин ће имати посла у суду и полицији (код «извршитеља» на пр.) много чешће и више, него што је икада и могао и умео имати српски парничар и «кајиштар“.

Њему ће служити српски адвокат, но — не дао бог — и српски чиновник. Сва интелигенција наша, мање или више, долазиће у економске спошаје, а можда и у економску зависност, код онога ладног и опасног туђина. Неће проћи много дваестина година, а на самој столици земаљске управе можда ће сести какав српски Кремије или Биконсфилд — (чију ће политику зар заступати какве српске „Пресе» и „Лојдови“, «Стандарди» и „Телеграфи“) — ако т. ј. донде оваки државници јевропски самој Србији гроб не ископају. Доиста, све могуће зле и несретне последице јеврејског надмоћија и уплива у нашем друштву, народу и држави, ми сумњамо да можемо потпуно квалитативно и квантитативно и определити. Па и кад би могли, времена и простора не би зар у овој прилици за такву анализу било. Ограничићемо се с тога, да покажемо основе оној зебњи својој, која се поглавито тиче нашег земљорадника — нашег сељака — оној зебњи и

страху који нас је и навео да гледамо на предстојећу јеврејску инвазију и поплаву као друго, а много веће и сзбиљније, Косово наше. Претпостављамо, наравно, да ће се та тачка берлинског уговора до ижице извести — да ће дакле Јевреји потпуно одрешене руке имати — и да ми урођеници ту нећемо хтети, или нећемо ни моћи, никакав отпор давати. — Као што је познато, наш је сељак још и данас врло често разним дуговима оптерећен. Кредитор је његов за сада или српска држава („управа фондова“) или његов брат Србин — овај последњи често бездушан и бесавестан интересџија, шпекулант и „ћифта“, али опет не — ни по струци ни по политици — тако опасан као онај што ће за њим доћи. Поједини случајеви, нећемо спорити, могу бити и врло опасни, и код њих се може показати врло знатан експлоататорски дар, али у опште узев, домаћа трговачка или шпекулативна класа неће никада моћи далеко надвисити опште комерцијоналне способности самог народа — из кога је и изашла. Сви знамо; да не пада ивер далеко од кладе,“ и да по томе део једнога народа, ако и покаже особите слабости и недостатке, а оно неће бити и без неких добрих страна његових. Ову околност и факат нарочито препоручујемо онима који мисле: да је „све једно“, била српска трговина и економија у домаћим или туђим н. пр. јеврејским рукама, и који су склони: да из њихове стручњачке подобности изводе и њихову политичко-државну и другу вредност и јед-

накост, или и саму идентичност. Од своје стране, ми емфатично тврдимо: да не само што није свеједно, за српску државу, Србин грађанин и странац грађанин у опште, него да није све једно Србин-трговац и странац н. пр. Јеврејин-трговац и економ у Србији. Прво и прво, ми ни уколико нисмо спремни да трговину безусловно осуђујемо; друго, да маса људи, која се трговином бави, мора стајати на лажном моралном основу; и треће, баш и да претпоставимо обичног члана трговачке класе једног народа као врло слабог у трговачким врлинама, опет никако не сљедује: да он мора бити и за своју државну и народну ствар туђин, или да је он према судбини своје земље и државе то што и туђин.

Сетимо се само тога: да су оци саме наше Србије, Карађорђе и Милош [1], у своје време били трговци; да су се скоро све, и веће и мање, војводе наше трговином бавиле, — да је управо трговачки сталеж онда заузимао положај вође остале масе народне, а тиме стекао себи неоцењиве заслуге за општу ствар! У трговини могли су гледати чисто „свој интерес“ — бити „тврдице› — „интерешџије,“ ‹ћифте“ итд. — али на бојноме пољу, ми знамо, да су се они борили и падали као јунаци, и да су друге грађанске дужно-

[1] Кнез Милош је, као што знамо, и доцније, као кнезом, трговао, па му то није сметало да буде: политички вођа, јунак и добротвор свога народа и времена!

сти у доиста примерном — патријотском духу вршили. Међутим, коме би и на памет пало, да и у оно или и у ово време, од Јевреја — а пошто су скоро сви Јевреји трговци, да од њих као класе — овако што очекује и тражи? До сада се бар нико са тако „женијалном“ мишљу није пријавио — а то, не сумњамо, и из врло простих узрока. Ми смо њима странци и туђини онако исто као и они нама. Наша ствар, тако исто очевидно, страна је и туђа њима, као што је њихова нама. Као Јеврејима, њима ће само „јеврејске мисије“, „јеврејске слободе“ и „јеврејски интереси“ бити мили и драги, а наши народни и државни, као такви, — никада. Доиста, неопростива би то наивност била која би, н. пр. данашњој борби Јевреја за грађанску равноправност какав филантропски, морално-философски, или баш прост домаћи политичко-народни значај, карактер и цељ приписала. За њих је највећа неправда и неправица на истоку, и његовом питању, до сад била она, која је развитку свеколике трговачке им снаге препоне стављала. Кад се те препоне једном уклоне (а то баш сад берлински уговор тражи) онда ће њима бити: све равно до Косова — или бар донде, док се на Косово још једном не пође, а тада ће се они са можда својим трговачким, но формално „грађанским“ „veto“-м показати. Истина, сам наш домаћи трговачки нараштај данашњи није, ни издалека, налик на дедове му из првог и другог устанка; али, кад га упоредимо са странцем Јеврејином он је

за пашу државу, смемо да кажемо: **несрављено већа и гарантија и потпора!** Довољно је само то запамтити: да је он, поред свег свог „ћифтарлука,“ као син народни, природни пријатељ општој ствари[1], да он осећа природну жељу за општи успех, а природан бол и тугу за општи неуспех; и он, ако се увек лако и не раставља са жртвама (а нико, па ни сељак, се са жртвама лако не раставља) које се од њега затраже, ипак, као члан истог народа, сматра, и мора да сматра, себе као део такве целине, а општу ствар као и своју личну и рођену. Међутим, глупо би било и помислити: да ће Јевреји, поставши равноправним „српским грађанима“, т. ј. добивши то име и право, почети сматрати себе као Срби, радити у српско-народном и државном духу, одушевљавати се политичким и другим задатцима наше земље; да ће њих болети наше историјске или и савремене ране, а веселити или тронути наше песме — једном речју да ће они заборавити, и хтети да забораве, да су Јевреји духом и телом, а научити, и хтети да науче, да су прави грађани земље у којој живе, њени политични, морални као и материјални стубови и браниоци. — Али ми смо се у неколико удалили од главне тачке којој тежимо — вратимо јој се дакле попова. — Ми смо мало пре казали: да урођеник-кредитор и капиталиста, ако и може бити у свом

[1] Изроди самога народа то нису.

послу и запату бездушан и бесавестан, опет, он није општем добру и задатку тако опасан као туђин, као странац. Код нас самих најбољи доказ за ово наћићемо у факту: што ни ђенерална ни специјална својства за тековину капитала нису нашем племену и народу, као н. пр. јеврејском, урођена и наследна; па по томе да ни резултати немају и не могу имати тако озбиљан карактер. Појединац, код нас, на прилику, може стићи, па и претећи, обичног Јеврејина и нагомилати силно благо, али потомство његово, не само што не ће бити те среће, него, на сву прилику, неће имати ни те наклоности. Стечено благо и имање прећиће, дакле, у друге руке — у руке, може бити, баш оних, или потомака оних, на чији је рачун оно и састављено. Чисто српска домаћа новчана аристокрација, може се према овоме слободно рећи, да је и немогућа. Но то не вреди за н. пр. Јевреје. Што отац трговац стече, то ће син-трговац да сачува и да увећа, и да тако исто достојном унуку-трговцу на аманет преда. Задужили се једном наш сељак Јевреину, дозволили да се кућа и земља његова у залогу узме (интабулише), као и постигне ли га честа судбина таквих дужника, прећиће та кућа и земља његова на кредитора његовог. Тај кредитор оставиће за собом наследника (наравно, ми у опште овде говоримо) који ће исти рад ревносно наставити, и који ће и другим кућама и земљама овладати, а који неће прилике дати ни њему, као дужнику, ни његовој деци, да изгубљено

поврате. Сад, кад помислимо да овакав занат неће радити једно или два лица у једној или више вароши и места; да неће радити само један део оне туђинске масе, која ће, према берлинском закључку, у земљу покуљати, него да ће то бити занат и искључиво занимање једног целог народа и елемента страног, онда можемо ли избећи очевидне последице које нас немилосрдно чекају? Ми бар не видимо да то може бити, најмање данас, кад смо на свршетку, или кад мислимо да смо на свршетку једног крвавог рата — рата, који поред све своје историјске и друге вредности, носи за собом релативно, ма и привремено, сиромаштво целе земље и народа. Не заборављајмо: да су сада гробља наша пуна а руке празне. Свест и дужност захтева да речемо и ми ћемо рећи: просто нек су све те жртве — свеколике. **Србија је српски Пијемонат, и она то мора бити или — умрети.** Последња, ни до овога часа још недовр'шена, борба њена јесте само један светао и племенит покушај њен: **да дуг прошлости као и будућности одужи** — да вековну мисао, задаћу и тежњу народа српског оствари и испуни. — Према томе: грех на душу сваком оном који би се на то витешко дело — **на тај свети чин** — блатом бацио, или који би над жртвама његовим крокодилске или кукавичке сузе лио! — Као Срби ми таку веру морамо имати и — имамо; али као еко-

номи, немојмо сео истинама варати, немојмо пред фактима навалице очи затварати.

Наша је сиротиња данас љућа, као што је и већа; а наша богатија класа, ако је кадгод тога имена и достојна била, сада га извесно мање заслужује. Право говорећи: сви смо ми, мање или више, економски, као што смо сви већ у велико физички, уморени и изнурени. — Па сад, на нас тако уморне и изнурене сита и бесна Јевропа шаље силне легијоне економског освајача света — свеже финансиске снаге рода семитског! — Питамо: Ко ће њима одолети? Ко ће џевап дати?

Званична, у Берлину скупљена, Јевропа на ово питање одговорила је: српски трговац и економ, варошанин и сељак — дакле баш онај који је закон српски до сада у помоћ призивао, и кога сама држава српска, челичним оклопом унутрашње јој самосталности, до сада заклањати и заштићавати морала! Јевропски „дух времена“ то зове звучним именом „равноправности“, „слободе“, „правом цивилизације“ и -т д. За нас, пак, она значи: економска борба са непријатељем далеко спремнијим и јачим од себе, а са последицама које се тичу наших најближих као и најдражих права и интереса. Наравно, крстити се могу и те ствари, као и све друге, свакојако, но ми само налазимо да такве „равноправности», такве „слободе“ и «цивилизације» доводе у нашу земљу госта који ће

се госом и домаћином направити — који ће нас, управо, из наше куће изтерати. Видимо (а не можемо да не видимо) како ће трговачкој сили и вештини његовој вароши и варошице наше подлећи; како ће он и у села наша ући и тамо шатор свој разапети; па како ће и њих, пре или после, освојити — једно речју видимо: како ће сва и покретност и непокретност масе народа нашег најзад постати туђа својина и имаовина, или — што је истоме најближе — туђа залога. Ми споменусмо села наша — и на ту реч гласом ударамо! У селу је и језгро као што је маса народа нашег. Под његовим скромним крововима живи не само бројно, него и телесно и морално, највећи и најснажнији живаљ наш! Губитак вароши и паланака могли би зар којекако и преболети, али губитак села нашег — **никада**. Као најгоре и највеће зло и опасност сматрамо, дакле, то: што ће сам родитељ и ранитељ Србије и српске државе — **што ће сељак српски** — пасти и пропасти. — Просто броја нема оним формално «легалним“, трговачки «моралним“ или баш у савремено «уредним» путевима и начинима, с којима ће могуће бити овоме будућем господару Србије и српске земље лишити сељака нашег његове куће, па с тим и његове најглавније слободе. Ти су путови и начини, на жалост, и сувише познати да би потребе било у излагања или набраја-

ња њихова упуштати се. Ми ћемо се задовољити, дакле, с тим: што ћемо саму евентуалност у опште наговестити. Да би пак, доказали, да ова слутња наша не проистиче из голог теоријског резоновања, или самог природног страховања, приложићемо неке опште паралелне примере из других земаља и држава. Осврнимо се и погледајмо на последице и искуство које је овако, или подобно, стање ствари донело суседној нам Румунији и Маџарској, или, још боље, самој покојној прекосавској „војводини“ српској?! Има приличан број година одкад је «Српска Матица“ огласила била награду делу које би показало: „узроке пропадања народа нашег у Аустрији,“ и један се писац опосрпски тога задатка и подухватио био. Нама није при руци тај важан покушај самога аутора, али се не сећамо, да је између осталих, ниже наведених, узрока и овај о Јеврејима довољно фигурисао и места добио; јер смо уверени: да право пропадање, особито «право материјално“ пропадање, нашег народа поглавито почиње од дана кад је Јеврејин тамо «једнака грађанска права» с њим добио, но у самој ствари кад је добио права да га економски освоји и исцеди. — Па тако ће сад бити и с нама у Србији. Престоницу и данас можемо Јеврејима слободно шконтирати, ако не и кључеве им предати; а уђе ли озбиљна у живот речени закључак конгреса, то они од нас, који би се могли надати да дочекају стогодишњицу политичке слободе и независности српског Пијемонта (ако не целог

Српства), бојимо се дочекаће његов прелазак у ново (економско и политичко-економство) вазалство и поданство. Између сама два историјска краја и времена постојаће зар разлика по себи поучна и значајна. Јер, кад је Србин почетком овога века, а после четири стотина година горког и болног робовања и страдања, развио барјак своје државе и слободе, он је тужбено певао и опевао оне јаде своје које му је сама матерpopulation 'ријална оскудица диктирала. Ако икад он је онда био тужни и жалосни сиромах. Па опет, његова је јуначка плећа тада покривао сури гуњац, а хитре ноге завијао лаки опанак — д о к а з (на сваки начин) да му тај примитивни иметак није скинуо ни онај, који му је толико пуга живоме саму кожу са тела скидао! — Испунили се, пак, жеља, или боље речи услов „просвећене Јевропе“ у овоме питању, то ће након других сто година, ако не и раније, и тај гуњ и тај опанак бити предмет далеко богатије и срећније прошлости. И о н а ј, у ч и ј и м ј е н е д р и м а в и л а с р п с к и х в р л и н а и о с о б и н а в а з д а т о п л а з а г р љ а ј а и с и г у р н а с к л о н и ш т а и м а л а, н а ћ и ћ е с е у к р и л у р о ђ е н е м у п о с т о ј б и н е к а о х у д о и п р е з р е н о с и р о ч е. С а м о н а ј, о ч и ј е м ј е з н о ј у и к р в и с ј а ј н а п л а т а о п ш т е с л а в е, с р е ћ е и с л о б о д е п о д и г н у т а, о с у ђ е н ћ е б и т и д а б о р а в и у т а в н о ј к о л е б и с в а к о р о д н е б е д е и н е в о љ е. О н а ј и с т и, н а ј з а д, к о ј и ј е з а с в е т о и м е д р ж а в е с р п с к е у

толико ватре и воде скакао и **који ју је из истих, после вековних и нечувених напора ево сретно и дично и изнео**, тај исти код ње живе, тражећи да се огреје на туђем огњишту, а жеђ угаси на туђем кладенцу. Тај несретни створ то ће бити: српски сељак — члан масе и језгре српскога народа данас још самодржац, законодавац и **јунак** а тада слуга, бескућник и просијак, — Истина, то неће бити право ни богу драго, али сила, која то стање буде створила, неће се, извесно, обзирати ни на прво ни на друго. Далеко буди од нас мисао, да ће и с тим борби нашој, или нади нашој, крај доћи. Историја наша била би доиста врло лоша учитељка, ако би нас научила да веру и будућност свога рода и његове државе, пред оваким или и страшнијим перспективима, губимо. Народ, који је кадар био да се од толиких чудовишта одбрани — да толике ланце раскине и амбисе прескочи — моћи ће се зар и овде како помоћи! Али ипак дужни смо речи: „нема тога ко се не боји» — или нема да боји — «кога“. Велике су и недогледне опасности које правилном развитку наше државе од овога једног питања могу да загрозе, а сталан и свестран напредак и благостање живља нашег окруже. Слика, коју нам ладна логика на овом нарочитом месту износи, само благо ћемо се изразити ако речемо: има своју црну негативну страну — ону

страну која, да се тако исто изразимо, не одговора ни издалека нашим народним тежњама ни надама, као што ни уколико не одговара нашим народним правима и заслугама. Јевропа, ако је и имала на уму да угуши у нама сваку озбиљнију мисао на остварење мисије своје на истоку, није доиста ни могла изабрати бољег средства и оруђа од овог.[1] Јер је она у самој самој ствари закључила: да „самовољну" Србију окупира она сила и војска, која ће јој најлакше и најбоље глави доћи — она сила која влада земљама и народима без скиптара и мандата, и војска што осваја и подчињава те земље и народе без пушака и топова.

За нас Србе може се рећи, турска је инвазија била силовита бујица која је питоме долине и равнице наше поплавила, па по природном закону свом и усахнула. Јеврејштина је тија вода која ће сам

---

[1] У почетку нашег првог рата с Турцима год. 1876, Лорд Биконсфилд — тада још г. Дизрајели — једном даном приликом у парламенту показао је једну тако ретку жицу званичне дрскости и бруталности, да нам се она на овом месту управо сама сталио намеће. Наиме, он се сварно изразио: „да ће се лакше решавати моћи турско-српска и друга источна питања по што се распаљеним елементима мало крви пусти". За тај мах у виду се имала турска сабља, од које је, као што и иначе знамо, тај врли државник британски много добра очекивао; али у Берлину признати му морамо, поступио је много политичније пошто нам је, уз иницијативу честитога космополите Вадингтона, преписао своју рођену семитску пијавицу, која ће зар горњем задатку много боље одговорити.

брег наше народне својине и имаовине оронити и прогутати. То ће бити жива и дубока рана на народном и државном телу нашем, која ће нас вечито правити и спољно и унутарно политичким, економским, и другим богаљима и инвалидима. — „Држава у држави“ биће само њено право и истинито име. — Најблажи вид, пак, у коме ми ту несрећу себи преставити можемо, озбиљније и од оног које нам суседна књижевина престављa, и које се код ње у облику хроничног, полу-аграрног полу-политичког проблема и питања састоји. С њиме ће се (ако тј. и ми те среће комшијске будемо) читави нараштаји наши багити и ломити, па га се ипак, као ни његових последица, неће опростити ни ослободити. Право је рећи, да ни с Турчином лако није — нит је кадгод било; али смо наду на кад-тад чист рачун с њиме могли (и можемо још) полагати, ако не из других основа а оно, бар с тога: што смо га пречишћавали и што ћемо га моћи решавати оружјем коме смо се навикли — што се можемо поуздати „у своју десницу и срећу јуначку“ на коју и он апелује и којој се и он клања: Но су киме као и су чиме ћемо војевати против Јевреја — против тих нових (економских) Турака и освајача наших? Како ћемо га истерати из куће, или са земље, коју је он на трговачком мегдану добио — „за своје паре купио“? — Како ћемо га скинути са будућег по-

литичко-економског престола његовог у нашој земљи, кад тај престо не почива само на заштити других већих и сигурнијих престола, него кад је он подигнут и на савременом појму и плану о трговини и економији. Груба сила шпанског католицизма више не вреди — њој је време прошло, а и да није, ко зна да ли би нам помогла? Остаје нам, према томе, једно средство, а то је: да економску борбу против њега водимо. Но у тој борби ми ћемо бити побеђени, јер нисмо ни тако јаки ни тако вешти. Као побеђени пропашћемо и потпашћемо — у толико ниже и дубље, што ће нам се у међу време, одузети право и моћ да се како знамо поможемо. Узевши, дакле, све у рачун ми ћемо наћи: да никаква друга алтернатива не остаје осим сама она створена таквим стањем и положајем. Од своје стране, ми смо се усудили да такву несрећу оценимо као у неку руку већу и озбиљнију и од оне, које нам је Косово донело; а то смо могли учинити и с тога: што после таког Косова српског неће бити, јер неће моћи бити, подобног и паралелног ослобођења. Логично узевши, српски ће народ морати чекати онда на какав општи крсташки рат против Јевреја и њихове капиталистичке интернасионале — рат који ће зар повести већ поменута радничка интернасионала — на време, дакле, кад ће се општа друштвена и економска питања решавати, и која ће, ако се у корист познатог космополитизма реше, учинити његову искључиво народну борбу управо излишном. — Ето

куда нас води и доноси буквална примена конгреског закључка! Та и таква су добра која нам досуђује, а наде на које нас упућује! Преведена на практичан језик, она просто значи: пад нашег трговца и домаћина — нашег варошанина и сељака — а с њима, наравно, одговарајући пад или опасност оном владајућом принципу и елементу који је нашу државу створио, руководио и одржао, и који ју данас храни и од зла брани! — Другим речма још да се изразимо, то значи: да она материјална добра и блага, да оне економске тековине и имаовине, које данас видимо у рукама основача и до гроба верних чланова наше државе — у рукама српских отаца и синова — добра и блага, која би се у свакој будућој општој прилици или неприлици на олтар српске, т. ј. своје рођене, државе приносити и жртвовати имала, да — таква (српска) добра и блага, такве (српске) тековине и имаовине пређу у руке онога и оних коме и којима су такве «цељи» такви „олтари» и такви «интереси» морално страни и туђи, и који ће само природно страначким и туђинским оком на њих погледати и према њима одговарајући положај заузимати. А шта то опет, од своје стране, значи и сачињава? То значи и сачињава — просто и кратко: раније или касније умаљавање, ослабљење и засушивање главних моралних као и матери-

јалних снага и извора наше рођене државе — то значи за њу, пре или после, значи: морална и материјална глад, болест па и сама смрт. — Опет велимо, као потомци оних српских колена која су дочекали Косово и Каменицу, и којима су следеће „страшне уре“ пред очи морале изићи — најстрашнија је зар била мисао о коначној пропасти и крају српскога рода и имена — као таквима велимо, опасности које једно угрожење економско питање створити може, могу изгледати као ружан сан и — ништа више! Од своје стране: нека би то тако и било. Али опет ваља упамтити: да се ни најмање опасности не одклањају, ни најпростији проблеми не решавају, површним схватањем и испитивањем. Човек се може и од вука и од медведа одбранити, па ипак дочекати да га ситан инсекат умори и поједе. Свакако не може се узети: да све опасности из дивље шуме и од дивљих зверова долазе. Јеврејско питање које се нама бар у врло озбиљном виду представља, може се у ствари показати као далеко незнатније и безопасније. Познато нам је, да и најтачнији рачуни и најжилавија логика кад кад на делу издаје и погрешном се показује. Опет зато свет се не ослања на таку, управо, срећу и случајност, него рачуна, мисли, резонује и суди, па према тако добивеним резултатима и закључцима свој правац одређује. Држећи се овог (последњег) пута и начина, ми смо, односно

себе бар, до врло неповољних резултата и закључака дошли. Остаје нам, према томе, да се упитамо: Какав правац да узмемо — шта да радимо? Хоћемо ли дати и дозволити Јеврејима слободан улазак и развитак у нашој земљи — хоћемо ли се изложити опасностима, које нам наше очи или наш разум каже да ће тада да наступе — или нећемо? И ако нећемо, можемо ли таквој одлуци својој нужну спагу дати? На ово питање ми ћемо гледати да у идућем чланку одговоримо. За сада ћемо толико рећи: да ћемо, по нас и нашу земљу, Јеврејско питање најбоље и најсигурније онда решити моћи, ако само рођење његово у нашој земљи благовремено спречимо. Строго узевши „Јеврејско питање у Србији" још не постоји, или ако постоји а оно му је место у Београду — у престоници. Конгрес је берлински, управо, то питање за целу Србију спремио, јер је решио: да се „равноправност" Јевреја у целој земљи призна и изведе. Сад, најбољи појам о будућим тешкоћама самог питања добићемо зар онда: ако преставимо себи његово садање решење у нашем Београду. На који би начин, на прилику, и могли данас ослободити и очистити престоницу од Јевреја?[1] Трговачки, заиста, не!

[1] А немојмо бити тако наивни да помислимо да се историја не може повторити. Сетимо се само како је кнез Милош то питање за осталу Србију решио!?

а то је једини пут који нас у сукоб са „просвећеном Јевропом» не би довео. Свака друга уставна или законодавна мера наша у томе правцу, дигла би против нас олују и званичну и незваничну у целој Јевропи — стекла би нам име «нове Шпаније», „непријатеља цивилизације и прогреса," «модерних архитекта кинеских зидова» и т. д. — и да не узимамо у изглед она кола дипломатских «нота" и „протеста" која би се нашем министру спољних послова на леђа натоварила. До душе, могла би се и та хука и бука свршити с оном пословицом која каже: „свако чудо за три дана»; али то може и небити. Нама се, дакле, чини, да ћемо Београд — престоницу — морати напустити, али осталу Србију можемо још спасти.[1] Начине и путове. који нам у овом случају на услузи стоје, мораћемо оставити за сљедећи, који ће у исто време бити и закључни, чланак наш.

---

[1] До данашњег дана нисмо могли дознати побуде, може се рећи и економскога избавитеља Србије — кнеза Милоша — односно самог Београда. За што се, на прилику, та сретна политика није и на то важно место применила? Осим тога, чудо нам је: што се онако згодна прилика, као што је бомбардање Београда, није боље експлоатисала? По општем казивању, Јевреји су онда били en masse побегли преко Саве, а за неке се шта више каже и у град! доказавши тим зар своја „права на једнака права" са оним грађанима српским, који из дубине Шумадије — Груже и Рудника — дођоше да шанчеве пред градом поседну о

VI.

Поред многобројних морално-философских, или теолошко-моралних, упутстава и угледа које нам свето писмо излаже, као што је познато, оно се врло често дотиче и чисто правне стране људскога живота. У „староме завету“, који, може се рећи, није ништа друго до ранија историја јеврејскога племена, налази се један случај, који, надамо се, корисно ће нам послужити при одредби правне вредности оног гледишта чију практичну половину намеравамо овде изнети. Тамо се на

— Душа ваља, и о нашим се београђанима свашта прича. Али ми, знајући њихово патриjотско владање у прошлом рату — најбоље осведочено тим: што су сви из реда зајам платили, а и готови били да и последњи грош на олтар отачбине принесу, као и то: да је њихова љута каваљерија, вазда спремна да се до последње капи крви бори, толике лаворове венце побрала, па их ни до данас пребројати нисмо могли — све имајући у виду ми не можемо да верујемо да ће се сво бачено блато за њих ухватити. Онај део што се ухватио помаже нам у неколико да рачунамо, зашто се с Јеврејима онда није као „бегунцима“ поступило, или бар могло поступити

Како му драго, то је била прилика за наше Београђане да рачун с Јеврејима пречисте. Сад је за њих доцкан. У осталом, ако не буде доцкан и за онога, што је из Рудника дошао — не ћемо марити ако се у Београду и саме синагоге од сада зидале буду.

једном месту прича, н. пр. о некаквом «Голијату» као физичком исполину, коме је физички далеко слабији противник, „Давид“, имао на мегдан изаћи. Овај последњи, вели се, то је и учинио; али, на самоме мегдану није се ограничио — као што би зар по строгом гладијаторском закону и ред био — на тежину и величину своје леснице, него је учинио сасвим самовољну употребу од некаке „праћке» с којом је још из далека своме моћноме противнику доскочио и са света га уклонио. „Јехова“ се није због тога (већ због нечег другог) на Давида разгњевио, или бар свето писмо излази као да гледа на овај случај и поступак кроз наочаре оних, који сматрају: да «цељ освештава срество!“ Ми сами никако нисмо од оних, који би овој доктрини, као таквој, у свету места правили, или ју икако другаче него строго условно признали; али налазимо за потпуно разуман и оправдан поступак Давидов с Голијатом, и мислимо: да ће сви Давиди у свету само у свом природном праву бити ако, у борби са респективним им Голијатима, примеру овог библијског јунака следују. Јер шта нам управо показује и доказује овај случај? Показује нам оно, што врло често у животу свом виђамо, а то је: слабијег где има да се бори и мери с јачим; а доказује нам, како први, да би се одржао, налази се и упућен и принуђен да прибегава срестевима и путевима, који су за јачег, као таквог, управо излишна. Сад, одлучимо ли се да осудимо употребу неједнаких срестава у неједнакој борби, онда се морамо

одлучити и да осудимо слабијег на неизбежан пад и пропаст. Давид би, према томе, имао лепо измерити физичку снагу своју са далеко надмоћнијим му противником; а употреба праћке његове имала би се сматрати као дело које вређа и руши онај систем у свету, по коме онај:

«Који је виши — нека је и јачи,
јер, — рашта га је бог вишега дао?“

Сад, читаоцу ће, не сумњамо, и без даљег коментара, јасно бити, за што смо се ми на овај пример позвали. Јеврејски проблем у Србији ништа за Србе друго и није, како по природи тако и по могућим последицама, од оног који је цару Давиду у део пао, и који је он по себи тако сретно решио. Србија и српски народ и није ништа више. ако није што мање, него економски Давид према економском (трговачко-капиталистичком) Голијату јеврејском. Средство, с којим смо до сада ми томе нашем Голијату на мегдан излазили, то је била наша државна праћка, — наш земаљски закон, но њу нам је ево берлински конгрес својим закључком из руку отео, или решио да се отме, које ако и у ствари буде, слободно се можемо надати оној судбини која би првога Давида постигла да је, каквом несрећом, и њему овај конгрес јевропски судио и правду делио. — Пошто смо ми већ у првим чланцима ову страну нашег питања опширно претресли, то у свези са сада наведеном паралелом имамо само то да кажемо: да нам до овога часа та државна праћка фактички из руку још отета није, као и то: да нам се томе по

себи неправедном, а по нас тако убитачном, кораку спољних сила, докле год је могуће опирати ваља!

Потписани се сам не осећа довољно компетентан да, за овај мах препоручи икакав нарочити начин или пут за нашу земљу и државу у овој дилеми, али најемфатичније тврди: да се неки (па ма какав) начин и пут треба и **мора** да нађе: да се извршење ове страховите политичко-економске пресуде јевропске над нашом земљом и нашим народом одклони и осујети. Проналазак самога начина и сретства, као што смо одмах у почетку казали, остављамо за исто далеко боље квалификозаном државном и народном преставништву нашем, а овом ћемо се приликом још усудити да учинимо неке кратке предлоге и примедбе у свези са истим задатком.

Берлински уговор мира — у колико смо га бар ми могли разумети — признаје Србији потпуну државно-народну независност. Сад, шта управо значи та реч „независност“ у главама аутора поменутога уговора, ми, наравно, нисмо кадри да знамо; али, ако ишта значи, ваљда значи: признање једне тако зване српске кнежевине, Србије, као искључиве политичке и политичко-економске својине народа, који ју је крваво стекао, и који у њој живи, — дакле **српскога** народа! Шта значи политичка и друга својина народа у опште, то смо још у првоме делу овога прегледа прилике имали

видети; а, узевши то као мерило, налазимо: да следећа тачка истог утовора — односећа се на права и интересе странаца у нашој земљи — није у ствари ништа мање него индиректна негација (посредно одрицање) и поништавање саме тачке независности! Јер формално признавати некоме потпуну и унутрашњу и спољну самосталност и независност, а стављати у исто време услове несагласне, или боље рећи дијаметрично противне, и духу и смислу самог тог стања, то је толико исто, колико давати некоме нешто левом руком а отимати му десном.

Условна независност то је зависна независност; то, управо, и није независност; и ми се заиста не можемо довољно надивити величини софизма и недосљедности која је у овим поменутим тачкама, укупно узетим, изражена. Наравна ствар — сила бога не моли; и од Јевропе, која тако презриво погледа на прст опште правде и правице, много је зар очекивати да буде верна заповестима самога здравога разума. Она је нашла за добро и мудро да нас овако веже — па било то сад нама право или не било; или била и сама ствар по себи права или не била. Ми се, да богме, сили, ако се т. ј. таква против нас употреби, одупрети не можемо; али будемо ли имали моћи чинити покушај на ма какав отпор у том правцу, нужно је да знамо: да ли је право на нашој страни — па да смо бар на чисто са својом сопственом савешћу! У овом нарочитом слу-

чају, ми можемо слободно протествовати: да услов о странцима, између осталога, потире и сам принцип наше државне и народне независности, и да нас он, према томе, само насилно а никако правно и морално везати не може. Сад, пошто би се као извесно узети могло: да никоја јевропска сила неће оружаном руком поћи и доћи да Србију (и Црну Гору јер и за њу то чудо важи) па испуњење тога једног услова принуђава, то ми, ако за добро нађемо, можемо зар и остати у свом праву, па никако и не дирати ону тачку нашег устава која о томе говори.

Нама овај пут за овај тренутак, и из ове даљине, изгледа као најближи и најјаснији, али наравно треба знати: да ли је и према данашњем стању опште ствари наше и најкориснији — да се т. ј не покаже како особито непробитачан Према ономе, пак, што знамо, ми би претпоставили јавну и отворену борбу против ове семитско-јевропске напасти; — јер прво, првина нам није да се вазда мрском и гадном машању страних сила у наше унутрашње ствари одупиремо; а друго, сва и прошлост и садашњост сведочи: да све што данас имамо стекли смо куражним корацима и јуначким држањем. Опет велимо, да не знамо: да ли ће се овај горди правац и сада препоручити моћи, али свакако не треба без какве велике и тешке невоље и притиска спољног мењати ту тачку нашег устава;

за коју нека просто вреди: status quo ante congressum!

Наступи ли, пак, на несрећу, таква невоља, упну ли се велике силе из петних жила и навале ли на нас и шаком и капом — у тој мери: да будемо у опасност доведени да се с њим јачим од себе озбиљно заваднмо и побијемо, онда да богме, гледајмо какав други начин спасења и избављења. Устав ће нам тада мало заклона дати моћи, ако икаквог (јер ћемо га мењати морати) али нам закони наши онда још у помоћ притећи могу. — Будемо ли, дакле, каквим особитим притиском спољним приморани, да уставно земљиште напуштамо, то прежалимо, како најлакше и најболе можемо, наше вароши и паланке; али просто све, и могуће и немогуће, учинимо: да села и сељака одбранимо. — **„Главе дајмо, а села не дајмо!“**

Дућане по селима требало је давно забранити — управо није требало никако ни дозвољавати их — али сад је потреба за њихову забрану постала права љута и неопходна нужда, ако хоћемо, т. ј., да се од туђинске навале и поплаве колико толико оградимо. Првој скупштини нашој што дође — аманет доиста нека буде решење и овога важног и судбоносног питања земаљског. Осим тога, ваљало би, чини нам се, проширити границе и самом оном закону о „пет дана ораће земље и т. д.“, као на пр. довести га да важи за осам или десет, а свакако

што је могуће више, дана ораће земље и кућњег простора. Тако исто морамо се законодавним путем постарати, да нађемо средства и начина: да се и од других страних елемената и интереса заштићавамо. Пошто би у последње-претпостављеном случају — у случају неодољиве спољне пресије — извесна изгледа било: да ће странци, на првом месту Јевреји, све наше вароши и паланке преотети, и тиме моћним фактором — политичким и политичко-економским — у нашој земљи постати, то, ако наш устав мењали будемо, мењајмо га на сваки начин у корист масе нашег народа — у корист сељака — и то тако: како ће се на пр. варошима и варошицама све могуће представничке и друге повластице (ако их т. ј. имале, или имати хтеле, буду) одузети и на села пренети, или их бар с њима потпуно изједначити. Особито се треба постарати: да народна скупштина што је могуће већу и ширу законодавну власт у земљи добије и задржи, а да у скупштини сеоски елеменат бројно што боље заступљен буде. Свакако, никакве жртве и напоре жалити не треба да се сељак — тај једини чврсти и поуздани стуб државе наше — што боље политички и политичко-економски утврди и осигура; јер док је **он жив и здрав** Србија нам погинути, па ни посрнути неће! — Ми би зар могли овом приликом још које мере и путове изложити, али доста слабо познанство наше са овом врстом нашег законодавства, као и удаљеност од пред-

мета и чињеница које би, према новоствореноме стању ствари, изучити и урачунати имали, налажу нам, да се на ове главније и опште потезе ограничимо. У толико, пак, спокојније можемо се на то одважити што смо сигурни, да има код нас друге браће, која би овом нарочитом задатку далеко боље одговорити могла. За сада је, у осталом, за нас све то главно: да је право, савремено и стечено, на нашој страни — а начина бирајмо по вољи и по могућности. Наука нам каже: „да је држава организовано друштво.“ Српска је држава, по овој дефиницији, српско организовано друштво. Земља српска, логично је, својина тога «организованог друштва.» Нашим народним језиком да се изразимо она је: наша кућа и наша слобода; а у овој (a priori или a posteriori) равноправног места има само онај који у сваком погледу саставни део наше целине — нашег организованог друштва — сачињава, или саглас његов и наш на исто ужива. Сводећи, пак, и само опште људско право на строго релативно му земљиште, или просту силу на неки вид природног права у свету, то предходећој реченици имамо додати: и онај (равноправног места има) који до те земље истим путем дође — т. ј. одговарајућим жртвама откупи! — Питање за нас је просто сада: можемо ли ми, према постојећим околностима, чинити довољну употребу од тог свог права?

и ако можемо онда и да чинимо! Не можемо ли довољну употребу чинити, онда чинимо сву могућу; **али свакако чинимо све и сва — бранимо се, не дајмо се до крајности — шат се како и одбранимо и избавимо!**

На питање, дакле, какав правац да се узме — шта да се ради? ми (од своје стране бар) овај одговор пружамо. А то чинимо, што други управо и немамо — бар не онакав одговор, који би се самосталном и безбедном политичко-економском будућношћу народа нашег и његове државе у суглас довести могао. Савршено нам је познато да ће наш овакав правац, ако га се чврсто и упорно држали будемо, са многоструким тешкоћама и теретима скопчан бити; али ћемо све њих ми лако подносити моћи, ако вазда на уму имали будемо, да се нама сада под фирмом „толеранције«, «прогреса», „цивилизације" и других модерних благослова, фактички спрема нов туђински јарам — имено: политичко-економски;[1] да се од нас, ако не у форми а оно у ствари, тражи: да пристанемо на евентуалну економску доминацију једне расе, онако исто, као што се до скора тражило — и од неких делова нашега народа још тражи — да пристане на политичку доминацију једне друге расе. Другим речма: да дозволимо оснивање туђе силе и државе у крилу наше рођене. Борба

[1] До сада смо поглавито били под туранско-османским, а сада би зар требали доћи под семитско-јудејски.

наша против таке мере, као што смо већ навели, проста је самоодбрана. Ако та Јевропа не зна, а она је и као незвани судија дужна да зна: да све што је од наше стране поднесено и урађено, поднесено је и урађено у цељи праве и потпуне народне и државне самосталности; **и да се ми нисмо борили за нове економске, као што се нисмо борили за нове политичке, господаре!** Као народ, који овакву борбу води, и одлучан је да до краја води, ми немамо, и не можемо ништа у начелу имати, ни противу чијих особених, народних или племенских, права ни интереса, па дакле ни противу респективних организација које у тој цељи постоје; али смо тврдо убеђени: да развитак таких, нама страних, елемената и фактора у нашој земљи и средини, има само да сљедује нашем драговољном сагласу — а никако другаче. Ни у ком се, пак, случају од нас очекивати не може: да усвојимо и водимо политику, која би нас саме, или масу нашега народа, просјачкоме штапу довела или довести имала. Ако нас други народи, као Енглези, Французи, Немци или Талијани, буду због овог сматрали као уске реакционаре и саможиве народњаке, одговор ће наћи у дубљем испитивању нашег положаја. Наћи ће, на прилику, (ако т. ј. тражили буду) да је њихова алтернатива за нас материјално убиство, — чин, који би се с нашим драговољним сагласом претворио у самоубиство, — алтернативу, дакле, коју никакав ни смртни, ни бесмртни, никојем живом

с твору на свету права нема да ставља! Што-се, пак, нашег нарочитог владања у овој нарочитој ствари тиче, то доиста ми до сада нисмо — ни у теорији ни у практици — терали тога цара до дувара. Наша, као и свачија, ограда, против опасног развића страних елемената и интереса у државп нам, у главноме и суврeмена је и привремена. Ако су други народи од нас у овоме и у напред, то нека траже објашњења у разлици општих политичких, економских и других снага и положаја, који између нас постоје: а утехе ће извесно наћи у томе: што ће са размерним пораштајем наше опште државно-народне снаге, и одговарајућим приближењем њиховим сопственим, нестати потребе, бар неопходне потребе, за таке ограде и зидове, па да ће, према томе, нестати и њих самих. Право је у осталом релативан и растегљив појам; па ако се као такво у извесном случају призна, употреба се његова разно ценити и судити може Што се нас тиче, то није жеља него нужда, није воља него невоља, што нас је до сада гонила, и што нас још гони, да се у град народне и међународне нам својине затварамо — да употребу од самог тога права чинимо. Као људи, ми би се доиста поносили с оним напредним стањем, у коме би и наша врата свакоме брату човеку широм отворена била. Како, пак, ствари за данас стоје, ми то не можемо да учинимо — не можемо да пустимо

странце, **најмање Јевреје**, у нашу земљу, а да тиме наш народ и нашу државу тешком, ако не и кобном, политичко-економском и другом могућем потресу и преврату не изложимо За нас је, у осталом, ова ствар тако јасна и озбиљна, да нам управо **све** налаже: **да у предстојећој борби једино сили и крајњој нужди уступамо!** — Какве ће, најзад, резултате и плодове понети ова могућа одлука и политика наша, ми, наравно, као и сваки други, за сада, само нагађати и површно предвиђати можемо. Но било с тим како му драго, главно је упамтити: да отпор и борба ако и донесе што и уроди чим, „колено приклоненије“ извесно никада ништа стварно донети неће, нити ичим честитим уродити.

Што се тиче ових страних елемената, који своје сопствене државе имају и, као такви, одговарајућу заштиту уживају, о њима се очевидно немамо много бринути ни тешкати; али о Јеврејима, народу, који ту срећу (или несрећу) формално нема и не ужива, њича ћемо још коју морати додати — њима ћемо, управо, и заостајући нам простор посветити и поклонити. Посматрајући и схватајући њихов положај и њихову ствар у целини, ми би ту имали још казати: да они логично и с правом само у својој сопственој земљи и држави сва она „права“, „слободе“ и „благодети“ тражити и добити могу. која ево данас из руку дру-

гих, њима туђих, народа и држава очекују и изнуђавају. Ако би нас упитали: „па како ћемо ми до своје државе доћи? Ми је као народ немамо, а као маса растурени смо — усамљени и саморани?“ Одговарамо: ако хоћете, можете опако као и ваши претци — Мојсије, Исус Навин, Саул и Давид — а свакако као и други свет! Јер, шта, на прилику, ми Срби данас радимо, него у главноме повторавамо рад и посао предкосовских нам предака — подижемо нову кућу српску на место оне, коју су нам Турци пре толиког времена развалили и порушили. Ако сте растурени по свету, будите патриjоте (без тога не иде) и — скупите се! Кад се скупите (ако се скупите) посаветујте се, потражите пута и начина, покушајте, па ако потреба заиште, борите се и кравите се за своју ствар — као год и остали свет! Видите врло добро, да држава није готово пољско цвеће, које се само узабрати има, већ да је она оно цвеће које једино над великим и пуним гробовима јуначких и мученичких нараштаја човечанских расте! — У осталом, ви сте много сретнији од нас свију других народа, и кад би само воље имали да до своје државе дођете, оваке би жртве за вас зар и излишне биле. Ви би државу вашу далеко јевтиније купити могли — а свакако се, као ваши претци, мучити не би морали — јер се не би имали онако ни онолико борити ни са природом ни са човеком. Ме-

ђутим, на жалост и вашу и нашу, — више нашу него вашу — ви воље немате на тако што, бар не довољно воље, што у осталом и није немогуће разумети. Држава се ни једна не састоји, и не може састојати, из самих трговаца и шпекуланата, него поглавито и понајвише из радника и тежака; а ви сте скоро сви трговци и шпекуланти. С киме би ви онда, у чисто вашој земљи, ваш рад и производ мењали, и у размену, награду, или бар зараду добијали? Од самих себе заиста не! Најмање 90 проц. од вашега броја морало би се тада одрећи и чекмеџета и дућана, па узети рало и волове — орати и копати — баш као и други бели свет! Ну биће две хиљаде година како ви мотику у руке узели нисте, а она је, верујте, тешка и ономе, који се с њом једнако бави; вама би, као новајлијама, била још тежа. Осим тога, нико од копања није постао Рочилд, па ни што много и много мање и скромније; не може се, дакле, рећи: да би државотворство са вашег правог народно-трговачког гледишта, било особитог призрења достојно предузеће — у толико мање што је („једном богу хвала") цео свет пун пука и проста народа, који не зна за ваше тајне и вештине и који вам све готово на ноге доноси и пред ноге полаже — све, и хлеб и воду, и кућу и земљу и **слободу и државу**! Од државе ваше, дакле, да бог да да може кадгод бити што. Нама се бар чини, сам Мојсије из гроба да устане (или Месија с неба да сиђе) више вас из ваших

дућана извући, и на патријотско-државни посао повући, не би могао. Сва је прилика, да би ви претпоставили да и даље останете у туђим земљама оно што сте до сада, и то поред свију ваших милијона вазда били, а именo: политичко-правни просјаци пред државним вратима једних, а политичко-економски готовани за државним и земаљским трпезама других, него ли вредни и поносни грађани и саме нове Соломонове царевине. То ћете, без сваке сумње, ви и за даље остати, и онда питање настаје: шта да се с вама ради? Како да се с вама поступа? Ви „једнака права“ тражите а на једнакост права немате. Век је овај век «толеранције“ — „слободе, једнакости, братства“ — бар тако Французи кажу — и вама се обично и уопште користи тих великих принципа човечанских не одричу, ако вам се т. ј. још и сувише радо не пружају. Само ваља знати, да се то чини с тога: што се мање или више озбиљна нада полаже, да ћете ви постати, или тежити да постанете, саставним делом или деловима осталих респективних друштава људских; да ћете, као мањина, пристати да се временом изгубите у њиховој маси и већини; да ћете се, што је могуће пре, излечити од вашег народног сепаратизма и племенско-верозаконског фанатизма; да ћете помешати крв вашу — како на бојним тако и на другим пољима — са крвљу оних народа, који су вас у своје друштво примили; да ћете сваком могућом (моралном и материјалном) везом везати своју и сувременост и бу-

дућност са таквим народима и друштвима, те тиме престати бити оно што сте до сада вазда били свима њима, имено странци и туђинци — једном речју: да ћете стећи права на једнака права са свима њима и свакима од њих! — Сад, хтели смо рећи, то је пут којим би ви, по нашем овако ненадлежном и неопуномоћеном мњењу, узети имали, ако се т. ј. довољно снажни или вољни не осећате да дугом, трњем посутом, стазом народног државотворства путујете. До овога часа ви нисте никакав озбиљан корак ни избор ни у једном од ова два правца учинили, па ни наклоности на исто показали. Силни и богати народи као они којих посланике на берлинском конгресу видесмо, немају нужде или потребе да вам такве правне алтернитиве стављају — или бар званични представници њихови не мисле и не налазе да имају — али сви народи нису силни ни богати. Млоги су, на против, врло мали и нејаки. Оваквима треба особита нега (духа, ма и привремена) свију општих и специјалних, моралних и материјалних им, капитала, добара и интереса. — Сад, међу такве народе спадамо и ми: Срби; међу такве државе спада и наша отаџбина: **Србија.** То је, дакле, браћо израиљска, што вам на овом растанку, а на искрен начин казати имамо. Такав суд и одговор, за сада бар, морамо да дамо: на ваше питање у нашој земљи — на, „**јеврејско питање у Србији!**“

Са горе закључених чланком ми смо и сам целокупан преглед наш крају свом довели, и сада нам само остаје да још неке кратке и засебне примедбе додамо. Као што је читалац и сам искусити могао, предмет је овај таке природе и обима — он се дотиче и обухвата тако млога и теоријска и практична питања — да се о њему морало подуже и потање говорити; као и да би каква снажнија рука, но што је наша, једну тешку књигу написати имала пре него би млогостраности и важности његовој све што је право и потребно признала. Од нас самих далеко је и помисао и намера, да га са овим скромним покушајем као исцрпљена и свршена сматрамо; и бићемо само радосни, ако би се когод нашао, ко би нам у овом задатку, ма и са противне тачке гледишта, помоћи пружио.

Нама, управо, и није толико цељ била: да овој расправи специфично-научну боју дамо (премда смо се и за то, према силама својим, постарати морали) колико да нужну пажњу нашег света у Србији обратимо на прави значај самога питања, па и на могуће последице, које берлинско решење његово нашој земљи донети може. Наравна ствар, ми смо и ту свој суд изрећи морали, а то смо, надамо се, учинили са довољном јасноћом и отвореношћу. Искрено признајемо: да нам је у овој расправи и прилици добро наше рођене земље и државе на првом месту стајало, и да нас је у томе руководило. не само природно осећање, него и добивено убеђење — потекавше можемо рећи,

из практично схваћеног стања и односа општих и савремених чињеница светских — да је то и наше право као што је дужност. Са тим мерилом у рукама, ми ћемо још неколико речи горњој целини додати.

Пошто је берлински уговор до овога часа први спољни и међународни ланац, који нам у овом питању унутрашње државно-народне ноге и руке везује (свето-стефански — слава богу — спремао нам је друге) вредно је да се још упитамо: да ли ће он бити и последњи? На сву прилику: неће, јер са моћном јеврејском интернасионалом посла имамо) али без сваке сумње још је у питању, да ли ће он бити баш и онај који ће нас управо и везати? Ово велимо с тога што берлински уговор може ступити, а може и не ступити, у живот, т. ј. остати мртво слово — баш као и свето-стефански! Ми се, дакле, према томе, према околностима управљати морамо. Па постигне ли и овај мрски уговор добро заслужена судба славнога и праведног му предходника, то, и ако ће нас неоспорно оставити у тешкој неизвесности за будућност, ипак ће нас за неко (надајмо се што дуже) време оставити на миру односно „јеврејског питања“. Наш је опште народни положај у овоме тренутку врло тежак и теретан, и просто: „зло се трпи од страха горега“.

При свем том, ми мислимо: да српски народ може слободно бити равнодушан, ако не још и повољно рас-

положен, према могућем паду берлинског уговора, јер нам он, поред горњег, и многе друге ножеве у срце забада. Наравно, предстоји нам онда даља, према околностима, активна или пасивна борба. А у овом нарочитом случају, ми и на овом, као и на сваком другом месту, имамо само једну жељу и наду да изразимо — жељу и наду коју сваки Србин дубоко у срцу свом носи и носити мора — а то је: да Србија, та истинска звезда преодница српске будућности, непомрачена сенком ни најцрњег облака који би се над њоме надавио, поносно продужи светли јој пут на источном небу — **пут слободе и јединства целога јој рода**!! Истина, то је пут, пут трња, мука и бола, и по њему ће тећи широки поток помешаних суза и крви деце њене, али у исто време то је и пут **дужности и спасења њеног**! А на таквом путу и на таквој мети, с ову страну гроба свога, никаква жртва скупа није. — Наступи ли, пак, други случај — призна ли се свуда берлински уговор, и почне ли се на целој линији практично изводити, то сматрајмо га као још једну конвенцију, у којој је још једно примирје источно потписано, јер питање источно с њиме извесно, па ни издалека, решено није.

Прикупљајмо тада снагу за какав будући и поспешнији час — за нов оглед на старом бојишту. Само гледајмо да, док се за такав судбоносни час —

за тај дан тешке борбе — спремамо, да нам као ноћни вампир мира и сна крв и снагу не попије — да нас за то време црв туђинштине не подгризе и не поједе. — **Будимо, дакле, и на таком одмору опрезни и у томе сну будни!**

10. (22). августа 1878.
У Паризу.

ПРАВДУ НА СРЕДУ!

ОТВОРЕНА КЊИГА

г. КОСТИ МАГАЗИНОВИЋУ

бив. заступнику српском у Цариграду а сада саветнику и скупштинару.

ГОСПОДИНЕ,

Потписани читао сам ваш говор у скупштини о жељезничком питању, или боље рећи о г. Јовану Ристићу, како га је полузванично „Видело" по стенографским белешкама донело, а читао сам и онај *коментар* који му је у истом (43-ћем) броју истог листа предходио. Но ако се, као вама лично непознат, усуђујем овако право и здраво обратити, није, верујте, за то што ме је жеља или воља ломити моје слабо, јер јучерање, перје о тврд бедем ваших старих година, или чинити лаичку употребу од једног признатог права свакога грађанина ове земље, него једино и просто за то: што сматрам ваш та-

дањи говор у скупштини као један од млогих страшних симптома и сведока *ненормалног* стања и расположења духова у Србији, и што (још) сматрам да је у таком времену *света дужност* озбиљно мислећих и озбиљно осећајућих синова земље да на себе забораве, да *на среду* изађу, и да се са тако кобном реалношћу, по потреби и најочајније, у коштац ухвате.

Ви сте, господине, као што нас сами уверавате, устали били у скупштини да говорите о једном „судбоносном“ питању наше земље, па сте нашли за добро да га решите простом диверсијом, *бруталним нападом*, на личност човека коме сва прошлост и није друго до крупна низа решавања, и то сретних решавања, *све самих судбоносних питања!* — Али најпре да се добро опоменемо свију ваших тамо изговорених речи. — Дакле ево их: „Ја се (рекосте ви тамо) овде морам да дотакнем једне личности која сад није на министарској столици — да је он на министарској столици ја бих га упитао како је он наше интересе код конгреса берлинског заступио. То је г. Ристић. Он је примио такав терет за независну Србију какав она не би никад поднела да је

вазална била. То је та његова мудрост којом се фали да је градове Србији задобио и земље освојио. Испод те огромне одговорности он се измакао и оставио у наслеђе људима овим да они разбистравају и расправљају све оно што је он својом властољубивошћу помутио“. — Па онда даље у другом ставу велите: „како Румунија има ту неизмерну срећу да ужива симпатије целе Јевропе, а чије ми уживамо? И ту пада одговорност на човека чија је политика *како унутарња тако и спољна сама несрећа по ову земљу била*“. — И у трећем даљем ставу: „најјевтиније било би кад би ми могли сами нашу жељезницу да градимо, али гди су паре? — немамо ни пара ни кредита. Тај је кредит *Ристић* убио јер ни један купон од нашег зајма исплатио није.“ Дакле, summa summarum. г. Ристић је „зао дух“ српскога народа, а његова политика „*како унутарњи тако и спољна сама несрећа по Србију била*“. —

Господине Магазиновићу, ово су ваше рођене речи, и ја вас пре свега молим да ми верујете, да ме не плаши ни садржина ни значај њихов, па ни сам „акцент“ с којим се ви у „Виделу“ похвалисте да сте их тамо изустили — јер

ми тако што доиста није првина ни да чујем ни да читам — него ме и плаши и упрепашћује једна околност или две, и то: 1. *место* на коме су те речи пале; и 2. *место* које *аутор* таких речи у нашем друштву и *држави* заузима. — Велим, *прво* за то што *српска скупштина* није ни сеоска меана, ни варошка кавана, па ни „*клуб код краља*“, него онај важни и свечани *збор* на коме се најтежа, најозбиљнија, *не* лична него, *народна*, по земаљски и државни опстанак и напредак *судбоносна*, питања решавају. — Велим место које *аутор* ових речи у нашем друштву и држави заузима. Јер, господине, да је то рекао један од оних чланова нашег парламента (а и таквих има) чије се „теорије“, „начела“, „радикално“ разликују од оних на којима наша сувремена зграда државна почива — људи којима су *сви* претставници сувременог система **à priori** равни, сви подједнако мрски и црни — Јован Ристић у толико пре и више што су они под точак његове гвоздене политике падали, или што су за време његове силе и владе „леб изгнанства јели“ — да се велим онако изразио овакав један брат и Србин, ја

му небих истина опростио, али бих га, верујте, потпуно разумео, *појмио*.

Или још да је то рекао који од оне браће са села (а млого што шта је и са њихових клупа летило) коју дефиницију и комплиментима часте не само бесни капетани и жустри писари, него и професори српске „философије“, окупатори секретарских па богме и *потпредседничких* столица у скупштинама нашим — да је велим когод од те *сеоске* браће у скупштини тако што изгрмио, ја не само да би га појмио него би га потпуно извинио, а ствар савршеном забораву предао.

Напослетку, да је ту парламентарну праћку избацио господин *Мита Ракић* ја бих му, по обичају млогих, просто *на дару одбио* и на дневни ред прешао.

Али ви г. Магазиновићу неспадате ни у једну од ових категорија српских политичара ни по стању ни по занимању — ни главом ни малом. По годинама ви сте човек, поред све ваше снажне физике, једном погом у гробу. По служби и каријери ви сте не само један од најбоље положених и награђених чиновника наше земље, него и један од оних који су имали у животу довољно прилике да „заступају интересе наше

земље“ уопште — ви лично и нарочито и *онамо* камо их је већ једном заступао онај кога ви данас онако охоло „питате“, и над чијим се, *олујом споља*, обореним фотељом министарским, онако ритерски светите. Додајем, по стању по *малу*, господине, јер је ваша кућа (за ово и богу хвала) пуна и темељна, а ваша кеса једна од оних *(у Србији ретких)* у којој, најблаже да се изразим налазе се *беле паре за црне дане.* Са те важне стране, господине, ви не само да сте своју сопствену гушу и душу осигурали, него сте и деци својој једно масно „*умешено па обешено*“ спремили и наменули, — и то тако и *толико* да сте их, верујте, могли и даље оставити да се по бесној туђини башкаре — да се школе и науке наиграју и натитрају — у место што сте их (онакве какви су) у службу српске *савремене* политике упарадили, а *костуру* српске државне касе натоварили. —

Једном речју, господине, ви заузимате оно красно, смем рећи *зависти достојно*, место у нашој нараштајној хронологији, у нашој државној јерархији, и у нашој домаћој економији — ви сте дакле у тако сретном и моралном и материјалном положају — дапре и више

но ико можете судити људе и догађаје *с левим прстом на челу, десном руком на срцу.* Па јесте ли ви тако поступили, или и покушали да поступите, у оној великој прилици коју вам је претрес једног доиста судбоносног питања дао, а свечаност збора нудила и налагала? Зацело не и — *напротив*. Довољно је једанпута прочитати оно што сте изустили па се уверити да се онако и онамо може говорити једино и само из овога двога: из пуста *ината* или пуста *беса*. Ако је слободно нагађати — а слободно је ваљда и то од кад Ристић паде — вас су у оном говору ова два „духа“ и „патрона“ подједнако и наизменично руководила и „задахњавала.“ —

Господине Магазиновићу, овде је нужно да се за тренут око једне споредности задржимо, — у толико пре што ће у даљем развитку ове изјаве **крупних** *ствари* бити. Ја сам одма у почетку овог писма дао израза личном нерасположењу које ме обузима са помишљу да се јавно и непосредно обраћам на људе које немам част, па можда ни срећу, изближе познавати. Сама та околност по себи довољна би била да ме на ћутање — на гледање свога посла — нагна; јер ми ви лично

нисте никада никакво зло учинили (па верујем ни пожелили) да би и најмањег повода имао да путем јавности задовољења себи тражим и накнаде течем. То заиста не. Али ви сте, господине члан и српског сената и српског парламента- и горњег и доњег дома нашег; ви сте (незнам колико тек) *извесно* парче српске владајуће политике и управне снаге а то је поље. на коме лично (ту разумем друштвено) познанство несамо да је излишно него је за праву борбу често и опасне. —

Што се, пак, самог предмета у спору тиче то ћу још додати, да, да је каком срећом ваш случај — а при свој неприродности и неоправданости ваше улоге — одвојен и усамљен: да је то ваше чисто лично т. ј. строго индивидуално мнење о људма и о стварима. верујте. ја бих то сматрао као и сваку другу аномалију — неприродну појаву и могућност — у свету, па бих се с њом врло природно измирио. Али господине, то није никако случај само с вама. и нисте само ви у Србији који тако мислите и говорите, или бар кажете да тако мислите: него је то званично мњење у најмању руку једне политичке странке у Србији, — с тим

додатком: да то и тако мњење сачињава, ни мање ни више но, сам практично политички програм, и јесте фактички raison d' être (разлог бића) оне, махом *ускочке*, коалиције која данас у виду скупштинске већине у Србији жари и пали. Ви, наравно, то знате, и нужно је само да вам ја овде кажем да — и ја то знам.

Писмо, дакле, које овим пишем и ако је вама, и поводом вашег говора у скупштини адресовано, није на вас (па ни противу вас) ни индивидуално а још мање лично управљено, него је *јаван протест и отпор* оној мутној струји и бујици која још једнако ваља дрвље и камење пред и на праг једнога сина земље и народа који је до јуче, а после толико *епохалних* година бродом наше државе крманио: који је за све то време, *и невреме*, о катарку њене и *спољне и унутарње* мисије најјаче везан био: и који сад, прав или крив, има свакако на својој страни једно вечно, свима божијим а у колико знамо и *људским* законима освештано и ујамчено, право а то: *да му се по правди, и словом по правди, и* **само по правди суди!!!**

Господине Магазиновићу, ја незнам нити могу знати да ли сам уопште до-

растао да свете теразије овог светог принципа у сопственим рукама држим — да *правду* и обичну, лакшу, а то ли тешку историјску икоме делим — али могу и хоћу да вам кажем који су, свакако у Србији и Српству, највећи и најстрашнији (велим највећи и најстрашнији, јер им у самој ствари броја нема) помрачиоци и угушиоци овог небесног зрака: то су, господине, и у највишој палати наше историје и у најнижој колеби наше савремености: **инат** — **страст**.

А сад хајдемо на ствар.

Г. Ристић је био несрећа по нашу земљу — то је дух и смисао ваших речи.

Прво и прво, господине Магазиновићу, да се *људски*, да се очи у очи, упитâмо: ко је и шта је тај г. Ј. Ристић?..... Ево ја сам одма готов да вам одговор понудим. То је један човек, *родом Србин*, **главом Шумадинац**, који је до скора заузимао један положај у нашој земљи и држави у коме се (положају) тој земљи и тој држави, господине, највише користити али и највише шкодити може — велим може и шкодити и користити, и ништа даље не велим. Сигуран сам да ће вас овај мој одговор — довде свакако — морати

задовољити. А сад хајдемо даље. Одкуда и како дође тај човек на такав положај? (а молим да се добро упамти горња дефиниција тога положаја). Од оца га није наследио (*јер се историја у Србији по који пут и повторава, али никако не наслеђује)* нити му га је когод (на рецимо имен или рођен дан) поклонио, или ико из љубави или из милости уступио — — *ово сви знамо*, — морао га је дакле *сам* стећи, себи створити! Па из чега онда? Господине, **из ничега!** А како? да ли на сабљи или на лутрији? Не, господине, јер он није ни занатом (а у колико познајемо ни ни нарављу) ни солдат ни коцкар, него просто: **радом, радом и радом, борбом, борбом и борбом, на трнову пољу живота, на бурноме мору судбине — среће и несреће — целом свету на видику, а нама на дику!!!**

Јесте г. Магазиновићу, ви и сами знате, ма да нећете јавно (у скупштини на пример) да признате: да је Јован Ристић *радник*, да је Јован Ристић *борац*, у пуном и потпуном смислу ове две крупне и скупе речи — речи којима ћу ја још овде једну трећу додати, или боље рећи прве две у њу превести — та је реч и то права ак —

српска реч: **јунак!** Јер људи радници људи устаоци-борци то су и у најужим и у најширим слојевима друштва и човештва, и у најскромнијим као и у највиђенијим улогама његовим — *јунаци!*

Друго је сад питање, господине, да ли је такав један радник, такав један борац — јунак — ваљдио или неваљдио коме или чему у своме животу. У колико се то Јована Ристића и његове прошлости тиче, ви и *ваши* имали сте реч, а сад, господине, а сад ју имам — ја

Да почнемо дакле с почетка, или бар са једног почетка.

I

Давно поодавно је било, али опет добри људи памте, кад се једног летњег дана у години 184. — један средњи дечак у опанкама и с торбицом на леђима, уморним кораком, спуштао низ врачарску косу крагујевачког друма у онда више турски но српски Београд!,...

Ми незнамо (а жао нам је што незнамо) да ли се он, и колико, предходно задржао (одморио ли?) тамо гдегод изнад „споменика" али свакако он је, јездећи преко брда, морао бацити један добар, јер радознао, поглед *напред* на варош и — **град!!!......**

Незнамо (и то нам је жао што незнамо) да ли је он имао срећу (ил несрећу) прелазити преко брда или десити се на њему истог дана „*око икиндије*“, а, ако је, онда је *још оданде* морао чути танке, као леден ветар, просецајуће, звуке **турске** трубе из доње тврдиње, а крупне и страшне гласове са читаве горе од мунара!.......

Најзад незнамо (али нам ово није толико жао што незнамо) да ли је ко њега при уласку у саму варош *нарочито* уочио......јако сумњамо........ а, и да је, опет неби имао потребе да га упиткује, јер би му сама спољашност његова (зар) целу причу испричала. Од своје стране, ми хоћемо овде да само једно парче из његове торбице извадимо и покажемо. То је једно парче тврде и црне шумадијске *проје*, а он, сирома, иде у Београд — зашто ли?,.... **да се омрси белим лебом науке!!!.....**

........Да, прошло је тому неколико *дана*, а исти овај дечко већ је нашао био „место“ да „послужује“ (а доцније и „поучава“) у једној „господској кући“. — „Госпоја“ или „Господин“, кад су га „узели“, питали су га само за „име“; али он је („господину“ чини ми се)

одма казао и *презиме*, те је тако његов одговор гласио: **Јован Ристић!!!...**

— — — — — — — — — — — —

...Да, прошло је тому и неколико *година;* али се у току тих година у београдској „гимназији“ понављао у више разних прилика и разреда један, мање више, стереотипан дијалог. — Тако на пр. пошто ће један „здраво строг професор“ једног ђака „слишати“, он ће радознало управити на њ у главноме овако питање: „Одакле си ти, дијете“? — „из Крагујевца, господине“. — „А шта ти је отац?“ „Сирома је (био) господине — ја послужујем“.... „А! Тако. ...А како ти оно беше име“? — „*Јован Ристић* господине.“ „Иди на место — имаш пет“ *........

Да, „имаш пет“, и ја овде гласом ударам на то „пет“ г. Магазиновићу; јер, ви на пример, најбоље знате колико су се сретних и имућних очева — саветника и великаша — тада и одтада и богу и људма „молили“, да њихови синови, не петице него, „тројке“ добију — да само „*пређу*“! А кад у ову танку жицу дирам, верујте, није

* „пет“ или „петица“ — најбоља белешка у нашим средњим школама.

ми ни мало намера да ваше родитељско срце вређам: јер најпосле, господине, и мој је сопствени отац мање више те худе среће био, а после и г. Ристић је саветник и великаш па — и он има децу. Али хтео сам и хоћу да вам кажем да је то „*пет*“ **први** резултат нашег *радника*, **први** успех нашег *борца* — **први лавор-венац нашега јунака!!!.....**

........Поздрав за то вама, о млада *сиротињска* браћо школска — *вама црвима под кором* — *вама што, од све деце, на мајку Србију највише личите — држите се.... недајте се... небојте се;* јер и данас иде, као свагда досад, *српско коло — наоколо!.....* Па баш ако вас сјајна звезда живота и неби све верно и подједнако пратила: те ако вас не би послужила да са бољом или и досадањом срећом, српском и јуначком, ову грудву земље од *силнијех* и *бијеснијех, и споља и изнутра,* браните — — — — ако велим, тога неби било то опет љубите и чувајте оно ваше крваво стечено „пет“ — дичите се и поносите се с њиме до гроба — јер је то *првенче* вашег правог пунолетства — плод ваше *прве* и најтеже победе на најтежем од људских мегдана — на

пољу *умног* рада и напретка!...... А ми г. Магазиновићу да продужимо наш пут. — — Дакле у години смо 184 — —

У српском лицеју испити су свршени па и Петровдан је са његовим (гимназијским) „књигама“, „похвалителним листовима“, „отличним свидјетељствима“, и свим другим просветним декорацијама, прошао. — Кад велим „прошао“ немислим рећи да се је одма и заборавио. Не, на њ су многи, да не речем сви, ђаци мање или више *својски* стрепили и дрктали. А зашто? — Зато што је те школске године дотична омладина полагала испите и на другим, на *бојним* пољима отаџбине своје! Она је иста зимовала, с пушком у руци, на костима покривеним и крвљу напојеним разбојиштима Кошутове дедовине — Срби браћо с' ону страну Дунав Саве! — те огњем младићског родољубља и пожртвовања палила кандило спомена на гробовима палих, а грејала и храбрила жива срца живих витезова тужне Војводине српске!!! Веруј богу, ако слову нећеш, о ти дично младо колено шумадијско оних бурних дана — веруј, — да не бацам сенку заборава на твоју *заједничку* прошлост ако из твог светлог списка на овом месту прочитам само

једно скромно име — **Јован Ристић**!..... Али да се вратимо још једном Петровдану вашем.....Вас је сећате се, интересовало да знате резултат оних тешких, чисто ђачких, напора за које вам је сила догађаја тако кратка рока оставила. Али, ваистину, има још нешто што вас је све исто толико — оне пак из последње године још и више — интересовало, а то је (одма ћу да вам кажем) питање о избору *државних питомаца* на страни, које је баш те исте године на дневноме реду било. Бити државни питомац ни данас није мала шала — што се и писац ових редова *још једнако* нуди да посведочи — али у оно време на то се гледало као год на какво „миропомазаније“, и, особито са моралне стране, ценило се и уважавало више него ли да ас највећи орден у Србији. — Дакле прошао је Петровдан па и Павловдан кад ће се два друга, оба сиротана, а која се од свршетка испита видела нису, баш некако пред лицејем срести, и кад ће један другог у разговору упитати: „Ама знаш ли ти бога ти који оно доби да иде од „правитељства“? „Знам — за једног“ рече други. „Па ко“? „**Јован Ристић**“... Било је ту дабогме и даљих коментара

али нама г, Магазиновићу доста је и ово што смо чули па — да гледамо свој посао и пут!....,

— — — — — — — — — — — —

..... Е сад смо већ и у важној, јер догађаја пуној. години 185. — — У целој Србији али особито у Београду. страсно и страшно се онда политизирало. — што до душе ни чудо није могло бити кад се помисли на оне крваве интриге и махинације чије попришште поста престоница Србије. Управо, поред грмљавине севастопољских топова која је још једнако одјекивала у души узбуђена народа, цепала је свачије уши звека и треска од мамуза бесних ускогаћа који су долазили „из прека“ да тражећи „квартире“ и „шкицирајући стратегијске позиције“ протумаче „сербијанском пуку“ и „ксиндлу“ „инштрукције“ које је Његова Екселенција Теја Радосављевић из Беча добијао и српској влади — *у седницама њеним председавајући* — најпре читао а затим *диктирао.* — .... Дакле као што навестисмо. материјала за политику и у најширим као и у најужим круговима нашим било је и сувише, и, како кажу, просто свуда је хујало и брујало. Па опет, на дан кад је један млад Ср-

бии са стране дошао — на Саву изашао и улицом прошао — знало се и коментарисало се с томе, што но реч. „у целој вароши“. — „Вратио се са наука“..... „изображавао се у Паризу“..... „добиће велико звање“..... „ванзираће брзо“..... — „Ама ко то, молим те, ко?“ упитаће (једном) подругљиво један богаташки син своју из цркве дошавшу мајку; но која му је пророчким и право српско материнским тоном одговарала: „Правиш се невешт мој драги, као да ниси с њим заједно у школу ишао, па он..... а ти? памтим болан, као да је јуче било кад је оно први пут у Београд као сирото ђаче дошао; на њему су онда били све сами дроњци, а сад погледај га: црне хаљине, цилиндер на главу, штап у руке па дигао главу неће ни да ве види вас богате синове, и има право — за *кога* смо теклм?..... Ја га богами нисам познала; и да се није јавио нашем Н. те ми он рече: да је то сад наш „Паризлија“ — красан момак — мени чисто мило..... А теби није право а? .....Него тако вама и треба, кад сте бесни..... Опет се ти мршти, ама упамти моје речи: видиш онаки *сиротињски* синови ће вама да заповедају; ви

ће те њима капе да скидате и прагове обијате. . . . . Жустар си. . . . . па немој; тева ће се бог смиловати да ја очи заклопим па ви шћердајте све ово ако хоћете. за ноћ". . . . . Г. Магазиновићу. ја не знам баш да ли добро гађам али сигуран сам да добро погађам. то јест *представљам* ову честиту домаћицу но жалосну мајку српских богаташких и великашких синова. И само да јој није једна страна реч. онако наивно. из уста испала ја вам бога ми небих с њом више досађивао. Али о ту реч — „*цилиндер*" — ево зашињем и казаћу вам зашто. Та је реч то јест та је ствар — *капа* — у оно време млого парламентарнија. или боље репрезентативнија. била — т. ј. *представљала* је више и на небу и на земљи српској — него ли што је икада одтада или што ће икада одсада. Од то доба. сваки државни питомац — ма да је он можда само о трошку државе на страни. мање више радио оно што је на пример ваш Мирослав о вашем сопственом трошку тамо радио — а такав је случај. господине данас са великим процентом (јер ме страх рећи *огромном већином)* државних питомаца на страни — сваки такав човек. велим. враћао се у своју

земљу са том класичном капом, подупрт још и оним, не мање класичним, „штапом,“ те са често и једино, та два сведочанства с поуздањем куцао на врата српских министарстава, или седао чак и на катедру српске *велике школе*! Те капе и ти штапови просто *изиграли су* наше највише заводе и установе, наше школе и судове, наше „*учено друштво*“, и све што се код нас „*интелигенцијом*“ назвало, или и с неким правом крстом науке прекрстило. — Да сте ви, г. Магазиновићу рекли у скупштини да је српски „*цилиндар*“ „убио кредит Србије“ далеко би пре погодили и за право добили: а овако сте само душу огрешили о име једнога човека који би кроз те двери могао у рај ући још и у овој — хиљаду осам стотина осамдесет — *првој*, Бонтуовој, години! И баш на против т. ј. баш *обратно* ће бити *права* истина. Јер онај коме ви тако страшан грех хтедосте припиши, не само да *није* крив — т. ј. није „кредит Србије убио“ — него је *у најмању руку*, кредит *српском цилиндру* очувао и цену му одржао, те тако данас чак и ћифте београдске — а камо ли државни питомци и професори велике школе и сви други „интелиген-

тни људи“ — рачунајући ту и г. Мих. Петковића *ауторитета* у жељезничким и г. Ристу Данића *капацитета* у међународно-трговачким и финанцијским стварма — могу да потписаном кажу: а што као? кад њега носи и (твој) — *Јован Ристић*! *

Него како му драго, најпосле, било са историјом српског цилиндра, факт је: да је српска *историја* оправдала онај пророчански и песимизам и оптимизам наше наведене пример-мајке, која, и ако није „у карте гледала“ опет је боље погодила но да је „картару питала“, — шта ће бити с њеном кућом и имаовином, а шта ли са нашим — младим јунаком. Управо, она је била у једну руку сретна што је живела да види, и да се као права добра душа — какве само *српске* добре мајке и

* Управо, и из оног времена остала нам је, по чувењу, једна згодна анекдота. Ствар се тиче нашег, и у прози и у појезији, добро познатога *Баја Цеке*, који је, особито каквим народним и другим празником, *цилиндар* натицао; па кад су га добри људи питали: „ама зашто ти то Цеко мећеш“? он им је са свим наивно одговарао: „о чудни ли сте ви људи! А зар не видите како г. *Гарашанин?* Сви кажете да је он паметна глава, па он ваљада зна шта је добро за *глава*“ !!!

могу бити — нарадује напретку њеног ондашњег клијента — оног „*сиротињског сина*“ — о коме су се сада и многе друге куће које посредно које непосредно, интересовале. Ми, наравно, неможемо овде у све те частне домове завиривати и прислушкивати — јер то, дабогме, не би ни лепо било — али нека нам је дозвољено да у две-три врсте саберемо све опште, то јест јавне, упечатке оцене и изјаве ондашње..... „Добио за секретара у *попечитељству*“..... „Сви кажу ваљан је и уредан“..... Воли га — *фали* га млого г. Гарашанин; а и други бога ми“..... „дали би му ћерку..... „нуде му“... „испросио“..... „хиљ... **готових**“.... „жени се“.... „добра кућа — **богато**“...., „*ванцира*“.... „оде“.... „оде“.... „оде“... у — у **Цариград**“!!! Да, *у Цариград* г. Магазиновићу, и ви знате где је то — *јер сте тамо били* — а ја ћу само да вас овде „упитам“: да ли (за пакост) с тим Цариградом почиње она „политика“ (јер сте ви рекли „како унутарња тако и спољна“) коју су неки наши државници од етикета, а новинари из етикета, назвали „*византијском*“ но коју ви, у вашем „успешном говору у скупштини“, назвасте простом „несрећом ове земље“.

Право да вам кажем — *а ја вама све ово право говорим* — ја, кад сам прочитао (јер нисам био те среће или боље рећи „несреће“ да у српском парламенту чујем) ову реченицу из вашег говора, ја сам, наравно, помислио оно што сам већ у почетку навео, или навестио — имено: да те страшне речи нису данас глас у пустињи једнога човека (*па макар ко он био*) него да је то данас у Србији бритка кеба за појасом једне вајне „напредне“ партије наше — кеба с којом се (шта мислите?) *судбоносна питања као на пању пресецају, јер тријумфално решавају!* То сам прво помислио, а за тим ми је пала на памет једна лепа анекдота из живота покојног *Аврама Линкона** — трновим венцем родољубља и мученишта награђеног председника америчке републике! Знате, било је у рату грађанском — тако негде у току године 1864, и пре одсудних битака и победа севера над југом — кад су „*пријатељи народа*“ и „*савеза*“ („Union“) обили прагове „белој кући“ („White House“) у Вашингтону, уверавајући њеног домаћина г.

* Пише се Lincoln а изговара се Линк'н.

Линкона: како је ђенералу Гранту** поверена велика улога главнокомандујућег, но како они знају, између осталога, и за једну његову опасну страст и слабост а то: „*неумереност у пићу*“ („intemperance“)! Велики Линкон им је (јер су читаве „партије“ то тврдиле) у једној згодној прилици са свим доликујућим тоном одговорио: „*Па добро господо* („Very well, gentlemen“) *него само известите се ви што пре: какво пиће он најрадије пије, па ми кажите — да га понудим и другим мојим ђенералима*“!!! Известите се с тога и ви г. Магазиновићу *какву* ракију (на пример) пије г. Јован Ристић па, првом приликом пошљите по једно *добро* аковче данашњим министрима нашим — г. Пироћанцу, као „*устабаши*“ бога ми и *два* — *немојте мање* — макар како то „*зли дуси*“ тумачили — (јер шта се најпосле то вас тиче? Ви сте стар човек а имате и децу — *да их бог поживи*) — велим *њима*, јер вама

** Који је, као и Линкон, „*сиротињски син*“, но који је од простог кожарског радника, добио команду у рату, авансовао за главног војсковођу, за тим био два пут биран и изабран — и — што никоме од Вашингтонова доба није пасирало — по *трећи пут* кандидован — за председника савеза.

то сада може, недај бог, и да... *шкоди*! Видите, ви сте требали то да се раније сетите, да о том распитате, ако не пре а оно, бар кад сте полазили за капућехају у Цариград! Оно истина „*наше је јавно мњење безобразно*“ (да се послужим једним врло згодним, *парламентарним*, изразом нашега племић-министра) наш је свет злобан, пакостан, крајње неблагодаран и бесан — *ништа вам не би признао*! Па да је само то — *ни по јада*; него би терао у противном правцу све дотле док не би превео и претворио све ваше заслуге у саме незаслуге, а назвао и последње парче ваше политичке среће „самом несрећом ове земље“. — Али опет, верујте, *ништа то немари*. Јер, прво, *историја* је ту; а после и у нашој Србији нађе се по когод у Линконовом, или и много вишем положају, да вас назове својом „**десном руком**“ — те тако, између осталога, препоручи и *ракију* из вашег подрума добрим муштеријама! — А сад, да се вратимо предположеном питању.

Дакле, молим, *одкад* и *одакле* почиње политика, или по вами „несрећа“ политике коју је Јован Ристић у Србији водио? Да ли то треба, као што навестих, рачунати одкад га оно послаше

у Цариград. и где му се даде прилика да се опасноме *„византизму“* научи? *Не може бити* г. Магазиновићу: јер. најпосле, ако „коза лаже — *рог не лаже*“. **Градови су ту — тврди**!!! Па ако и нису међу живима Кнез Михајло ни Илија Гарашанин да нам усмено посведоче — **јер су писмено већ посведочили** — а оно смо, хвала богу, још живи ми млађи који памтимо ону мирну и славну предају градова. а, што је главније и меродавније, оно *опште* дивљење на таком успеху, оне изливе радости. оно неограничено одушевљење које је из дубине народне душе избијало! Најпосле. биће (ваљда) да можемо сопственим очима и ушима веровати: и, ако можемо. онда вас ја као свесни учесник оних ретких тренутака могу да уверим да чинч ми се. никада нисам био — као и да нећу никада *моћи* бити — онако срећан па ни онако гласовит, као што сам био у год. 1867 кад се оно пок. кнез Михаило враћао из Цариграда с ферманом за градове. стигао с „Делиградом“ на Саву. прошао у колима поред града, затим у цркву и из цркве, главном чаршијом, великом пијацом поред наше (капетан Мишине) школе, где смо га ми ђаци чекали и доче-

кали, и где смо могли видети — знате шта? *гологлава кнеза* где с капом (каскетом) у руци једнако маше лево и десно — одговарајући или боље рећи *бранећи* се, од доиста и земљотресних и урнебесних поздрава и усклика!!! . . . . . „Тако је“ рећи ћете ви, „али сретне су оно околности биле.“ Какве околности, господине? Зар небеху сретне околности 1848 године? па чим се сврши она, не дипломатска — „*византијска*“ — него *крвава* крајина Книћанинова? Сврши се најпосле, као што знате са — *пензијом* Г-ђи Книћаниновој! *Па онда она неповратна 1866-та година?* — „Сретне околности“ — *Критски устанак*јелте? И јесте валах: и он је Јовану Ристићу млого вредио. Али зар небеше, и то још млого озбиљнијег, устанка 1875—6-те године кад *ви* оно бесте у Цариграду: па шта је и колико је *вама* вредио тај велики устанак — који је пуну годину дана трајао! Верујте невелим за Босну, *јер су то крупне ствари*, али зашто нам неисправисте, бар оно парче криве Дрине што се савија око малог Зворника и Сакара? На то смо, шта више ми и права по хатишерифу од 1830 године имали: али опет то би био за нас — свакако за наше Јадране — један леп *пе-*

шкеш а за вас, господине, један леп *дипломатски успех*! Па зашто тога неби? Ево ја ћу одма да вам кажем зашто. *Што и на политичком — дипломатском — као год и на бојном пољу „бој не бије сабља од мегдана већ бој бије срце у јунаку!“* Господине, Јован Ристић је *радник*; Јован Ристић је *усталац*; Јован Ристић је *борац* — **јунак** — а ви нисте *ни прво ни друго ни треће*. **Ето зато**!!! А сад — није вајде — да идемо даље. —

II

Дакле пристајете ли да почнемо са 1868 годином — са „**намесништвом**“? Мени је право где год и кадгод вама, или ма коме другом, драго. Од своје стране ја, наравно, знам да се на то „намесништво“ много викало, па и данас виче, као и да је наш врли „Домишљан“ чак и **снио** нешто о истом намесништву! Ја пак имам само толико да кажем: да, да је Јован Ристић сам и непосредно играо у томе нарочитом времену искључиву или главну улогу званичну — као што ју је са неким кратким прекидом од тада, које посредно које непосредно, играо — моја вера, бар, у његов државнички и лични ка-

рактер толика је, да би ме и на овој тачци, и у овој периоди његова званична живота, спасла од спомена неких жалосних појава као што су на пример — (налазимо за сходно, да овај став изоставимо. Ур.) Овако бога ми, морамо одма да питамо: **шта је чије**? па да дамо — **сваком своје**! Па сад, како нам ваља приступити општој анализи и подели — разумем праведној и правичној анализи и подели — царства намесничког? Оно, знате, то је мучна работа; а да вам покажем како ја тај задатак, или боље рећи *неблагодарност* таког задатка, схваћам и осећам, покушаћу са понудом једног (несаветничког доиста али) пријатељског савета, који, овако ненадлежно, на вас г. Магазиновићу управљам. Тај је савет: 1, да неказујете за живота ваш тестаменат вашим потомцима: и 2. да не устајете из гроба кад се они између себе „делили“ буду! Ето, верујте, тако бих ја желио овде да поступим, и тако бих и поступио, да ме ви нисте вашим „успешним говором у скупштини“ натерали — свакако повода ми дали — да пишем историју живим људма! Али сад, да парафразујем речи једног намесника у свето-никољском одбору 1868, ја не мо-

гу да станем а немогу натраг — морам дакле напред.... да вам кажем: да се ја овде и овим, *ни за чију* љубав под небом не бих најмио, а камо ли помамио, да свој (или и државни) леб једем а српских — (изостављамо и овај став. Ур.) — бригу водим и њихове позиције браним, него — брате, **праву на среду**, — а то је: с в а к о м е с в о ј е, и *словом свакоме своје*, и **само свакоме своје** ! ! ! Дакле на дело и — на пример — ја бих г. Магазиновићу, рекао ево видите о в а к о: да поделимо наше намеснике и њихове улоге онако како су их, и како су се, *они сами поделили*; или, како их је, на последку, и *сам бог* поделио — имено: војнику *војску*, политичару *политику*! Је ли то право? Биће ваљда право, ако не због чега другог а оно, због тога што сте ви у вашем говору (а и други у њиховим говорима) г. Ристићеву „*политику*“ тражили, и, као да је то његова „*Ахилова пета*“, највише ју нападали — те тако, видите, и нехотице погодили, то јест, пра̑ву и праву поделу намесничких улога извршили! С тим готови, то *која* и *каква* је била „политика“ српског намесништва — то јест *политичка* „политика“ српског намесништва? (Јер војници имају

њихове сабље па нека се бране док су живи: а кад умру нек нежале и небрину, јер је познато правило — од кога ни ми овде не ћемо отступати — „*о мртвима само добро говорити*“). Та политичка политика г. Магазиновићу изражена је у своје време, и у колико ја бар знам и памтим, у ових пет, крупним словима записаних, речи: **„народна политика споља — слобода изнутра“** !!! Да, „народна политика споља слобода изнутра“, то је програм, то је девиза, то је политика, хоћу рећи, које се Јован Ристић не само никада — дакле ни као намесник — није одрицао него се вазда њоме поносио и *данас поноси*! Знам да ћете ви и ваши то назвати голом „фирмом“, „фразом“, „обманом“: или ако ју и признате за неку реалност — за „политику“ — а ви ће те ју назвати, као што сте ју и назвали, „несрећом ове земље“ — Ми ћемо дабогме и на то морати доћи, па и то, као све друго, нужној анализи подврћи. Али на овом месту доста је да наведем: да је судбина хтела да један — назовите га како год хоћете — од органа, аутора или сведока — и то по струци најкомпетентнијих сведока — те политике у животу остане; да у њој најважнију

улогу игра, те да, најзад, ако ништа више а оно бар, себе и своје земљаке о срећи или несрећи те политике увери. Тај је човек, г. Магазиновићу, сам главом: **Јован Ристић**!

Од своје стране, а и пре него пођем даље, нужно ми је ево приметити: да ја никада нисам спадао у ону класу људи коју практични Инглези зову „*обожаваоцима успеха*“ („worshippers of success“), и довољно ми је да знам да се у извесном тренутку извесна *дужност* учинила, да се поштен покушај покушао, *па да се поклоним и најгорем резултату*! На пример, Карађорђева политика (велим *политика* јер о његовим *војничким* делима, као таквим, постоји само један суд) свршила се грозном окупацијом Србије 1813-те године — „*пропашћу*“ као што су је неки називали. Али, она је била такав један *покушај* да му се ми, без и најмањег устезања, са правим религиозним признањем до црне земље клањамо!!! Пропао је Карађорђе, господине, али *ствар* коју је заступао, *мети* којој је он тежио — **политику** коју је водио — на срцу и души својој носио — има и може имати само једно право име — име **народне политике**. Понављам, пропао је он, али

је *чинио све што је и како је умео и могао,* а то је, за мене бар г. Магазиновићу, тако доста и довољно да све друго сматрам као просту јуначку *срећу и ћар*!

Из овога џиновскога примера ви ћете држим моћи брзо извести, да она велика пословица, наша ил' нечија, „*конац дело краси*" има за ме извесну и то *условну* вредност — у толико пре и више што се реч „*конац*" често преводи са „*успехом*" — и то непосредним успехом — те тако излази да „*успех* дело краси". Не, господине! Свако је добро дело свој сопствени украс, и оно се мора по *сопственој* тежини и величини, дакле *независно* од успеха или неуспеха „*обожавати*". Па пошто је „конац" т. ј. крај, резултат, плод, како год хоћете, за које је свако дело везано, често тако удаљен да га око савременишта неможе да догледа, то се тако дело, или бар *надлежни суд* о њему, врло мудро и правично *времену*, **историји**, и никоме другоме на душу неоставља и неповерава. А сад, мени је управо и цељ овим била да вам кажем — да вас ако је могуће и уверим — да успех политике Јована Ристића није за мене никакво, свакако *не пре-*

судно мерило *коректности* саме политике. А зашто? Зато што је та политика та „народна политика“, или најбоље рећи *озбиљан покушај* водити такву народну политику *споља*, могао неуспети — свршити се са *Ђунисом* или и *тринајстом годином!*

Другим речма, ми смо могли проћи с нашим „ратом“ онако као што прође Коча са његовом „*крајином*“, Карађорђе са његовом „*војном*“, и Хаџи-Продан са његовом „*буном*“; и као што би прошао и сам Кнез Милош — а то поред све његове велике, управо неисцрпљиве, вештине и дипломације — да није, верујте, било среће — јуначке доиста али тек *среће* — после које, наравно, ваља метути прво и прво Русију и њен рат 1828 а мир 1829 године у Једрену! — Нити је то како понижење за нас да признамо (да смо срећу имали) као да она само нама треба, или да је то случај једино са рођењем и развићем наше државе. Не господине; то је тако свуда у свету, и са великим а камо ли са малим народима, *свагда бивало, бива и свагда ће бити.* Разлика је управо и једино у томе: што већи народи раније па дакле и извесније, често и лакше, своје идеале

остварују, или, за невољу, могу дуже да чекају и да трпе по мали; али закон је и божији и природни и за њи један исти, и сунце среће и несреће и њи греје и њима седа и залази као год и малима. —

Него збиља, г. Магазиновићу, ја у овој књизи реч „срећу" већ тако често почех да употребљавам да се чисто бојим да ју гдегод и незлоупотребљавам — онако ка' при богу ви реч „*несрећу*". Ваља с' тога да се објаснимо. — „*Срећа*" коју ја овде толико спомињем, и коју Србима у помоћ призивам, није *срећа* ни „науке" ни „философије" (баш ће бити мило професорима „философије" и других лепих „наука" на *великој школи* што им се у струку не мешам) па ни она срећа коју смо ми скрштених руку чекали од некуда 1866 године: него она срећа коју су највише заслужили Срби Карађорђеви, коју су релативно највише имали Срби Милошеви, и коју смо ево, ако хоћемо да будемо благодарни, имали и ми. То је срећа којој треба на сусрет ићи једино *радом* и *борбом* и то **озбиљним радом** и **јуначком борбом**!

„*Помози сам себи па ће ти и бог помоћи*" — то је по нашем уверењу права *фи-*

лософија среће, то је највернија дефиниција њена; и она вреди и у највишој политици као и у најнижој колибици! — Кад будем, дакле, и уколико будем имао прилике, говорити о „срећи“ (по вами тако несретнога) Јована Ристића, молим г. Магазиновићу да се упамти: да ја говорим о оној срећи, која невелим да прати него, која је дужна, која треба, да прати сваког српског родољуба и државника кад он ради и *кад се бори* својски на *крваву пољу* **народне му политике!** А да ли је то чинио Јован Ристић задатак је овим скромним врстама да по могућству покажу.

Дакле, прво и предходно: шта је то *народна политика* у Србији, велим у Србији и за Србију, јер ја нисам ни позван а још мање вољан, да се стављам на икакво друго гледиште, или излажем овде какве научно-међународно-правно-морално-реалне основе какве идеалне или универсално-народне политике (која би се зар могла добити усвојењем оне утопије Викгора Хига — „Etats-Unis d'Europe“) него како нама треба разумети нашу сопствену задаћу, нашу сопствену народну политику. Народну политику у Србији, по мом најдубљем

убеђењу, ваља вазда и вечно разумети тумачити и водити као **српску** — као тога важног, **животног**, придева што је могуће достојнију! Народну политику у Србији ваља дакле вазда превести на **српску** народну политику (јер ове две реченице нису саме собом синонимне) а то значи: поверити јој и обухва тити њоме *само и васколико Српство*! Ослободити цео српски народ испод сваког туђинског ига и притиска и утврдити, осигурати, тако добивену слободу *државним* уједињењем, то је другим речма само изражена. идеална и реална, начелна и практична, *политичка мисија Србије* у свету! То је данас и њен политички разлог бића — „raison d' être". Велим „raison d' ètre, јер би одрицање такве политичке мисије од стране Србије значило не само напуштање српске народне т. ј. цело Српство обухватајуће, политике него и напуштање принципа безбедности односећег се на саму независност, на саму засебну екзистенцију и оволике Србије — то јест државе која то име данас у политичкој географији носи. А да би из ових сабијених и плаштом фразологије умотаних дефиницција изашли на отворено и широко поље примера и доказа,

да наведемо један покушај из наше народне историје који горњу мисао и мисију најживљом светлошћу обасјава. Тај је покушај онај исти *први устанак*!!!

Дакле рано у пролеће 1809 године Србија — Шумадија — београдски пашалук — како год хоћете — сретно је очишћена од Турака. Ослобођење српског народа у дотичним границама било је за онај пар свакако, изведено — постигнуто. Па ипак видимо Карађорђа где исте године и пролећа узима офанзиву, прелази Дрину — „међу племениту" — грли и љуби сестру Црну Гору, хита Лабу и Косову а продире Нишу и Видину! А зашто је он то чинио? Зашто је нападао кад очевидно није кадар био ни да се брани? Одговор је врло лак. Зато што је и најближа, а то ли даља, будућност баш саме његове одбране лежала у нападу — што је његова офанзива била управо *кључ* његове дефанзиве. Невелим да је он овако и оволико резоновао и аргументисао, али му је прост здрав разум могао диктирати; да није довољно само истерати Турке из Србије — ослободити Шумадију — него да ју ваља и *осигурати*!

А како ће ју осигурати? Очевидно ако ју оснажи — ојача. А како ће ју ојачати? — Просто увећавши ју ослобођењем неослобођених Србија: као Босном, Старом Србијом, Маћедонијом и другим земљама где исти српски народ живи, истим духом дише, исту муку мучи, исте наде гаји, то јест: *ујединивши га са Србијом*! То је цељ, то је правац то је политика а средства су глава и снага * — Па сад, шта смо друго ми сами хтели, на пример нашим првим ратом и нападом у год. 1876? Господине, апсолутно исто то што и Карађорђе његовом офанзивом у год. 1809. И ми смо тако исто прелазили Дрину — „међу племениту“ — и ми смо пружали руку Црној Гори, и ми смо нагињали Лабу и Косову, и ми смо продирали Нишу и Видину — са истим рачуном и, што је најпоучније, са истом војничком срећом. Понављам, са истим рачуном, јер смо и знали и осећали да је у већ ослобођеној Србији

* Реч, „политика“ тако је уобичајена и ђенералисана да негде значи цељ а негде средство. Пошто се неосећамо кадри да ову обичајну непотпуност попунимо или неправилност исправимо, молимо читаоца да се држи смисла, духа, таквих ставова па се неће помести. —

„мало руку — малена и снага“, па смо истим путем на истом извору исти лек тражили. А да је наш рачун — с погледом, наравно, на крајњу цељ — био потпуно коректан, а намењени лек прав и истинит, па богме и јединствен, сопствена нам је историја најбољи сведок и учитељ. Превнимо с тога један старији лист њен у овој истој цељи. Дакле, срушити Душанову царевину — двостолетну тековину српских Немањића — и направити себи од тако, ма и лабаво, уједињеног народа српског просту рају, требало је Турцима, и то у њиховом најбољем веку, у полету њихове силе и навале, више од сто година крваве борбе и среће! Оборити, победити, кнежевину Србију у 1876-тој години доста је било, не свежој и напредној него, јако опалој и опадајућој сили турској, једна добра кампања. Тако исто Куршиду је везиру, са релативно истом снагом и истим напором испало за руком 1813-те године прегазити витешку, но усамљену, Србију Карађорђеву за неколико недеља, и претворити ју опет у стари „белиград пашалик.“*

* Од писца ових редова далеко је — а он ће то у даљем току ове расправе и доказати — да скраћује и са једном пжицом оно џинов-

Мисао, дакле о народном јединству српском није (незнам каква) ноноћна сањарија српских песника, или новинарска фирма и формула, (незнам којих) српских „властољубаца“ — баш кад би српски Ристићи таку увреду и заслуживали — него је најреалнија, најматеријалнија, **животна потреба свега народа српског**, једина стварна залога његове рођене будућности и његова рођена опстанка у свету! — Другим речма још, потпуним остварењем идеје народног ослобођења, као и оне држа-

ско дело које је колено првог устанка крвљу својом исписало; али факт је да је и оно сразмерно истим бројним силама непријатељским за исто време подлегало као год ево ми на пример, у нашем првом рату. Управо, кад год је Турска својски прегла да Србији или и Црној Гори свећу живота угаси — као и кад год је ту крваву мисију Куршидима, Омерима ил Сулејманима свога времена поверавала — а то се самој Србији десило три пута у овом веку — имено у 1809, 1813 и 1876, Србија је или дочекивала или и фактички имала „страшну уру пред очима“. У два од тих „страшних ура“ — 1809 и 1876 — Русија нам је у помоћ могла прискочити и *прискочила* је. 1813 год то немогаше, и — Куршид уђе у Београд после једног рахат марша. Неодричем да би млого теже и спорије ишло да су се све војводе српске браниле по примеру Хајдук Вељка, али они би, као и он, само одложили а никако одклонили неодољиви ре-

вног уједињења, српско ће племе, као члан људског рода, постићи *максимум* гаранција за индивидуално му развиће за достигнуто, или „достићи имајуће се“ благостање, за саму ону слободу коју оно љуби и из љубави „златном“ назива; па ако, и кад му, буде суђено да ударце историјских навала и несређа искуси, оно ће их извесно лакше одбијати или, ако им и подлегне, лакше их преболети! — Водити народну политику, или боље рећи *служити* народној политици, у Србији простим зидарским језиком да се послужимо, значи правити кућу од тврдог материјала —

зултат те исте Куршидове кампање. Сад сравни с тим, витешким доиста али, до бога *неравним* отпором, борбу коју води Немањића Србија са младом и бујном силом турском која је већ малу Азију освојила па и у Јевропу наваљује Изближе и дубље загледајући у историју и њене сведоке видићемо да борба између Срба и Турака почиње још под *Милутином* — дедом Душановим — да њу Душан у велико води; да Вукашин од њих још *Марицу* брани, да Лазо на Косову пада и Косово губи али још Србија живи, још се брани и нада! Па и онда кад као Србија престаје и турски пашалук постаје 1459 год. то бива *после скоро сто и тридесет неких година* најкрвавијег отпора — па и онда још видимо да се одупире Босна, земља Херцегова док се сунце Омирове славе понова рађа — овога пута сурим стенама српским Црне Горе!

радити и борити се да данашњу, сваком ветру споља изложену колибу, кнежевину, замени тврдим градским бедемима опасани храм народне независности и слободе *Српства* — да слабу, јер малу Шумадију замени јака јер **Велика Србија**!!! Па јели и то све што се може не у корист (јер је то благ израз) него пред олтар овако схваћене народне политике у Србији положити и исповедити? Заиста не, јер су њени благосови и савремени и повремени и, виђени и невиђени, у ствари неизбројни. — Али време је, господине, да се ја за часак и на вас осврнем. Дакле питам вас: јесте ли се ви сами „питали“ *чија* је, да некажем и *каква* је, била и јесте оно политика коју онако немилосрдно нападосте и осудисте? Пошто вам као Србину патриотизам немогу и нећу одрећи дозволите ми да вам кажем: да не*може бити* да сте се тако упитали. Јер да сте томе важном срсству прибегли ви би видели да оно што ви назвасте „Ристићевом политиком“ није никако његова лична заслуга и тековина, него да је то и Милошева политика и Кара-Ђорђева политика и њихових, знаних и незнаних, предходника покосовских — *хајдука српских* — као што је полити-

ка свију предкосовских нараштаја српских. Ту је, и никаку другу, политику Обилић бранио а Бранковић издао, и за њу је Лазо на Косову главом платио. То је политика свију Немањића од првога па до последњега, па и свију донста „великих жупана“ који су им предходили Не! с том су и због те, политике Срби морали из Бојке амо доћи, а док су у Бојци били тамо ју водили. Она је са првим правим Србином на свет дошла као што ће са последњим са света отићи. Право име њено јесте **српска народна политика** а наш савременик *Јован Ристић* — „питајте“ га ако мени вероват нећете — просто **њен најмлађи и најскромнији слуга**!!!

Господине Магазиновићу, невелим да је *друго* питање, али засебно и одвојено је питање то: да ли је та *српска народна политика*, за Србе као људе, икада била и јесте јевтина или скупа? — Ви сте, истина, ту политику напали поводом једног економског, *финанцијског*, питања али ја бар нисам вас разумео да ви њој мане налазите што је она *скупа* била — што је коштала Ристићеве земљаке толико зноја и крви. А нисам вас тако разумео што вас нисам хтео рачунати, и нерачунам,

у српске „радикалце“ — на пример — *Адамова кова** Ти људи имају (или кажу да имају) „сасвим друга начела“, управо особене појмове и погледе на свет и друштво — често и *такве*, да је доиста желети, у најелементарнијем интересу ове искушане земље, да се они, *као људи*, покажу (ако не пре а оно *бар кад и на њиховој политичкој врби роди српско-министарско грожђе*) скромнији, па дакле и *бољи*, на делу но што су данас на језику.

Што се пак самог спора нашег тиче факт је: да *и они* зову „народну политику споља“** „Ристићевом политиком,“ и они је приписују његовој *личној* су-

* Ударам гласом на пок. Адама, јер је његово политичко друштво — састављено махом из данашњих живих „радикала“ — поднело, уколико знам и *с чашћу* поднело — и материјалних жртава на олтар оне исте политике коју „Видело“, ако и кадгод хоће може назвати „шовинистичком“: „Самоуправа“ „бирократском“ и „власничком“; но коју ће мо ми — ако ни због чег другог а оно за љубав космополитској јој супарници (какву данас наш „Радник“ заступа) у Србији, узети слободу да назовемо просто *патриотском* — имено *српско*-патриотском политиком!

** Јер за „*слободу изнутра*“ има да испашта осим млого грешног Ристића и грешни Радивоје!

јети — његовом „славо и властољубљу“ — и, као и ви, сматрају је за „несрећу наше земље“. Али њихове побуде нису чисте као што њихови аргументи нису чисти. Тако на пример, кад је на пок. Адаму било да, као српски грађанин, и интелигентан скупштинар, подупре политику која има за девизу *државно оснажење* Србије ослобођењем и присаједињењем српских покрајина под Турцима, он је имао и убеђења и куражи да и најповољнији исход такве политике претпостави, па да опет каже: „моја њива неће бити дужа“. — Господине, Адам је сада у ладноме гробу, а ја њега нисам ни за живота за реч ватао; а лично никада нисам ову изреку буквално узимао — то јест, да је Адаму његова сопствена њива у оваким, ванетину, *светим* стварима за просто мерило служила. Баш напротив, Адам је по мом мњењу, као човек, кадар био не само своју њиву да пократи, не само да ју жртвује (а у рату му је и кућа изгорела) него и све што има да на коцку метне за такву једну ствар као што је слобода неослобођеног рода.

Али њему је та политика као политика — и њему као човеку од полити-

ке — некако *скупа* била. Имено, она је тражила велике жртве од једног малог и доста сиромашног народа, и у мирном а камо ли у ратноме стању: она је условљавала једну заплетену, тешку, у његовим очима излишну, машинерију — грађанску, али особито *војничку*; она је, најзад, обећавала да се успехом у рату, са свима својим начелним и практичним манама и неправдама, утврди и овековечи. А све то њему је изгледало скупо и напрено — у толико више што је он, незнам каквим процесом метафизичким, допао до закључка: да је све то дело, чедо, неколико људи, или једне класе — „*бирократије*“ — земаљске, чијим би интересима, *једино*, уснеси Србије говели и у чија би крила, *искључиво*, плодови ратне политике падали.

Да нисам рођеним очима читао а ушима слушао, верујте, небих веровао све оно што се из тог табора, у оно време, на таку политику сипало, а простоме народу као и зеленој омладини, у главу улива̂ло — ако им се, то јест, и данас неулива. И доста је ако закључно кажем: да оно, што смо ми сматрали, и што смо назвали, достојним именом „**српске** *народне политике*“

од искони — управо српском историјском — *традиционалном* — политиком. ови су људи сматрали и крстили као „бирократску“, „власничку“, „властољубачку“ и свачију другу само не **српску**, *српско-народну*, српско-историјску — **традицијоналну**!

Наравно, ја незнам да ли су ови „радикални“ реформатори, или и регенератори, наши потпуно успели да објасне народу *његову* политику споља — или и *њихову* политику споља — али су без сваке сумње успели да га предубеде: да је „*народна политика споља*“ скупа и крвава.

Од своје стране, ја нити хоћу нити могу да спорим *апсолутну* скупоћу ичије, а најмање наше народне. политике: а нећу и немогу зато, што је за мене главно и право питање, *не* која је политика (са горепоменутог гледишта) најјевтинија него, која је у *истини* **најбоља?** А то опет велим и тврдим зато, што је **најбоља** политика за мене и — **најјевтинија!!!**

Хоћу и могу дакле, да спорим: да на овом земном шару, има за Србе у опште, *српски народ у Србији понаособ*, **јевтиније и сигурније** политике од те [...]-те („скупе и крваве“) **народне по-**

литике! — Јер шта управо захтева, тражи, та политика од српског народа? Она тражи да ју он *води*, *храни* (штити) *и од зла брани*! А зашто? зато што је **српска**, т. ј. **његова рођена**, па као таква и **најбоља** и — **најјевтинија**! Велим **најбоља** и **најјевтинија**, па питам: треба ли сад и ово доказивати?..... Авај — *таква су времена*.... Оно што је јучерањој **раји** турској, неписменом Милошу и још неписменијем Карађорђу, па чак и *слепоме* Вишњићу гуслару, као сунце јасно и светло, па додајмо и драго и *свето*, било, тавно је и равно толикој *окатој* интелигенцији и ватреној омладини српској — толиким „филосовима" и „књижевницима", толиким „правницима" и „државницима," толиким „саветницима" и „скупштинарима" толиким најзад „радикално" и „самостално" образованим синовима ове некушане земље. Просто, није више питање за ове „*учене главе*" и „*народне људе*", како ће се крвава тековина два крвава устанка и два крвава рата очувати и осигурати, него како ће се *белгијске* или *швајцарске* „конституције" или „институције" у наше још соколово гњездо угњездити; и како ће се напуштањем некакве „*византијске*" полити

ке и сујете „у коло *напредних* народа ући.“ — — Неће, болан, људски да погледа ни преко „плота“ ни преко „воде“, — ни у прошлост ни у будућност — ни за собом ни пред собом — па да се упита: зашто и како ова држава дође на овај бели свет? Зашто није ни мања ни већа? — Шта њу чека ако се ради *овако,* а шта опет ако се ради *онако?* Шта и како кажу *њене* „књиге инџијеле?“ знаци *њеног* времена, весници *њене* будућности? — Ради се и говори се као да се живи у Душановом веку и царству; па и кад се спомене то велико име и време наше старије историје, оно изазива *скептички* осмех једних, „*начелни*“ отпор других, а све алтернативе које се у размену пружају дају се свести и превести на једно од овога двога или и обоје — на класично теменање „цару и ћесару“, или на модерно аминање адамовском радикализму!

Једном речју, она политика која је **једино** и у нашој прошлости и у нашој савремености **позитивна** резултата давала: — а *обећавала* кад није давала — *под чијом се звездом сама данашња Србија родила и развила* — а све што у њој има стекло и потекло — та је политика вама и

вашима г. Магазиновићу у најмању руку „несретна“, а другима (самозваним „пријатељима народа“) у тако исту руку — „скупа“. Ни ви ни они, дакле, невидите, или не ћете да видите, да је така политика *најбоља* и онда кад се с њоме *најгоре* пролази, а најјевтинија и *онда* кад се за њу *најскупље* плаћа — **и кроз саме векове**! Господине, верујте, жалосно је што је ево време дошло да се и оваке, просте и јасне истине доказивати морају: али, верујте, у исти мах, да то није прва па ни последња горчина нашег неправилног, да неречем и наопаког, *политичког васпитања*.

Дакле, молим вас погледајте, не преко српског „плота“ (јер је он сад — а све уећед оне „несретне“ политике Ристићеве — чак тамо негде иза Врање) него одма „*преко*“ — преко воде Дунав-Саве. Ко живи тамо? — Одма морам да вам одговорим, јер моје питање можете одма и неразумети. Ту живе *Срби* чији претци, смем да кажем, нехтедоше поступити ни као ми Шумадинци ни као браћа Црногорци пре нас — то јест: бранити долове док можеш, бежати у горе кад мораш; али и у дољи и у гори, и као ратар и као хајдук, бринути вазда

своју бригу, *терати само своју политику* — **уздајућ се у бога и у себе самога**! Уместо тога, они сдоше у туђу земљу, предадоше се туђем цару, — повериште и оставише њему: да он њихову бригу брине, *да он њихову политику тера*!

Па сад, питам вас, не ко паметније него, ко *јевтиније* прође — ми, чији претци осташе овамо на коцу и конопцу? или она браћа чији претци потражише заштите под *туђом* заставом, склоништа под *туђим* кровом, среће у туђем добру? Рећи ћете — или да претпоставим да ћете рећи, — *ми овамо* с ову страну! А *откуда* и *како*, господине? Зар немамо ми нашу муку и нашу невољу *у сваком погледу*?..... Откуда је нама боље? Је ли наша њива дужа (или боље урађена)? Је ли наша кеса тежа? Је ли наша правда сигурнија? Је ли наша штампа слободнија? Је ли наша уставност уставнија? Је ли наша полиција уљуднија и буднија? Је ли наша просвета, привреда, трговина, саобраћај, општа *култура* — једном речју „*цивилизација*“ виша, развијенија и напреднија од њихове? Верујте, и вероваћете ми да *није*. Баш — напротив!.... Па откуд је онда боље нама него њима? И зашто не желимо ми да будемо на

њиховом — дакле на *бољем* — месту; док они баш желе да буду на нашем — дакле на *горем* — месту! Зашто све то? *Откуд те неприродности?* Господине, да се наш пок. Адам овако питао, кад је као „савршени философ“ онако лепо и примерно у свој народ отишао, он му не би онако сакате одговоре давао и лекције држао: или, што је још главније и меродавније, он би *баш у самоме народу* одговора на тако здрава и природна питања нашао! „*Није благо ни сребро ни злато; већ је благо што је срцу драго*“ — то зна и *пева* свака *крајинка девојка*: и прави би философ, понајпрвије „*народни*“ философ, пронашао: да **принцип** те дивне песме влада и у *великој* политици као год у *маленој* — Копривници!

Да, тако је то, па опет не треба заборавити да су ово скептичка, чак и *космополитска*, времена — па је сумњати озбиљно, да ли је и сама народна нам *појезија*, и народна нам *философија*, довољна учитељка, стража и свећа *народној нам политици*. Да пробамо с тога ладну математику — политичко-историјску — голе цифре и строге рачуне. А за ово узмимо за пример последњих,

и то најпримернијих *педесет* година — с обе стране Дунав-Саве.

Дакле „*народна политика споља*" (не говорим о резултатима), коштала је народ кнежевине Србије — *колико?* Ако изузмемо релативно неосетну, оружану, окупацију шест округа 1833 и добровољачку експедицију, (Книћанинову) 1848, онда остаје просто и једино последњи *двојаки* рат 1876-7-8! У самој ствари, тако је мало крв текла за првих 50 година после 1815 на бојним пољима *спољне* нам политике — *што је у осталом и један доказ колико се на тој политици радило* да смо ју *сами себи* могли пуштати многобројним *унутарњим* бунама и превратима, тим *грађанским ратовима* нашим. . . . А шта кошта браћу Војвођане, не *њихова* спољна политика (јер они ту беду *сопствену* спољну политику и немају — осим као пусту жељу — "piu desiderata)" него спољна политика државе коју је за њихов рачун водио и води њихов „цар:" а коју су они опевали и на коју су се — жалосна им мајка Српкиња — досада одзивали са: „*кад зашите светли цар, у смрт скаче граничар!*" Ја наводим овде ову строфу с најдубљим уверењем да је та *наказа* (од

песме) *највернија* и ако најжалоснија, слика и прилика српских прекосавских нараштаја — од несретне Чарнојевићеве сеобе до данашњег не мање несретнога дана. Ови исти педесет година наших били су, шта више за њи само смиље и ковиље, јер су тим годинама предходили, између многих других великих бораба *јевропских*, наполеонски, францускo-револуционарски, седмо и тридесето годишњи — *све сами најстрашнији ратови* у историји света — у свима којима су они као *авангарда* учествовали,* стојећи у исти мах и као *аријергарда*, као мртва стража, на границама османског истока. — Понављам, за ових истих педесет, и две и три, године — на *крају тек* којих смо ми водили само *један* прави рат, и то противу *једног* вековног непријатеља — они су гинули и страдали у шест или седам разних кампања — три или четири од којих се рачунају као велики јевропски ратови — и то противу брата као противу туђина, а на небројено разних страна. Поучно је, доиста, видети *наређане* ове стра-

* Густав Адолф шведски краљ — душа и јунак „*тридесетогодишњег рата*“ — погинуо је од српског-сережанског зрна.

шне, јер крваве, цифре „народну политику споља“ немајућег и неводећег Српства. Дакле 1848-9 двојаки и велики рат противу Талијана и Маџара 1854-6 *рату равно* стање кримске кризе — војних, мобилизација, демонстрација и окупација: 1858-9 двојаки и велики рат противу Француза и Талијана: 1864 кампања — рат — противу Данаца, 1866 двојаки и велики рат противу Пруса и Талијана: 1869 борба противу *рођене браће* Бокеза, и сад 1878 противу тако исто рођене браће Бошњака и Херцеговаца!!! * Оволико и то само јуначке крви и костију, а колико ли мушка зноја и материнских и сестринских суза? . . . . Па за *кога* све то — ако бога знаш? . . . . . Брате Србине, за „политику“ једнога Швабе у Бечу који, макар како и колико претстављао свој народ и идеале му, није теби ни род ни помози бог: који незна, нити хоће да зна за твој језик твоје име ни твој понос: који непоштује твоје светиње ни мари за твоје интересе: кога се нетиче твоја будућност као што га се нетиче твоја про-

* Мало је фалило да се туку противу *нас* — о Русима и да неговоримо — у Кримскоме рату.

шлост — Ће — који је у истини *душманин* свега тога и свега онога што је њему као туђину (по самој природи зар) туђе страно и ружно, али што је за те **благо, јер твом срцу драго**!!!.....

— — — — — — — — — — — —

Ако ти дакле треба још каква вера и поука о народе дичне Шумадије у мукама које трпиш, у жртвама које пружаш, то погледај само око себе па се и увери и утеши: **да се ниси борио узаман**!

Макар како да је тешко бреме твоје — а оно је у истини тешко — од њега је *свако друго* **неизмерно** теже. Макар како да је скупа *политика* твоја — **а она је крвљу исплаћена** — опет ти је и **најјевтинија**! Свакако и свагда: „*за те боље на свијету нема*“..... **Она је мајка државе твоје**!...... (*И за то треба да ти је света*)...... Она је та што је учинила те ти имаш данас **твоје** законе и **твоје** установе: **твоју** правду и **твоју** стражу; **твоју** школу и **твоју** цркву: **твоју** војску и **твоју** заставу: **твоју** круну и **твоју** скупштину — што си и посредно и непосредно, оно што *треба* да си: извор *сопствене* силе и снаге, услов *сопственог* добра и напретка, ковач *сопствене* среће и будућности — што

си, једном речју, **свој рођени господар слободан и независан**!!!.....

.....Душа ваља, млого шта не ваља: ил неваља или недостаје: али, док је ово парче земље **твоје**, ти се небој никога до — Бога! — Одбрани се ти само (а у колико можеш и твој остали род) од *силних* **споља**, лако ћеш са грешнима унутра. Неверуј никада и никоме да је ма који син твој икада био, или икада може бити, јачи од твоје воље старији од твоје пресуде: али *незаборављај*, де су млого јачи и старији од тебе и *потписи* Фрање Јосифа, Абдул Хамида, као и да си ти њима крив што си — *жив*!.....Крива је, истина, и *Дрина* твоја: али — кунем ти се српском будућношћу — да је зато што још није... **твоја**; а кад буде биће ти — **правија**!..... „Хе, али то је мука, да *то једном буде*". Мука јесте ал' *није првина*. Мука је било и нашим дедовима: мука је било и нашим очевима — верујте млого више но нама — па им то није сметало да учине оно што је **нај** — мука: да **почну**, да запну, да до **квасца** дођу, те да нам га у наслеђе даду!..... *Идимо* (с тога) *и ми истим путем, боримо се истим оружјем,* — **терајмо исту политику** — па „**Бог ће дати**

те ће добро бити"..... Него збиља, која оно беше то „*иста*" политика? То је, народе, она **најбоља** и **најјевтинија**, *она стара српска, историјска, традицијонална, српско-народна или само* **народна политика**; *то је твоје политичко-међународно* „**ја**".* *то си главом* — **ти сам**!!!

А сада, није вајде, да се опет вратимо и обратимо ономе с ким смо и почели сав овај тешки разговор.

III

Господине Магазиновићу, ако је слободно а оно да поласкам себи, и понадам се, да неће међу нама даљег спора бити о правоме пореклу политике о којој је реч: јер право, т. ј. непосредно, да кажем ја немогу ни да замислим а толи верујем, да сте ви имали намеру уписати у заслугу једноме човеку (па ма ко он био) и крстити његовим именом, оно што не само да неприпада и неможе припадати њему лично, него чак ни његовом нараштају — што је у самој ствари својина једнога читавога народа као појаве и чињенице у историји, нарочито политичкој историји, света.

*„Ego"

Најмање, пак могу то код вас да претпоставим, што би такав случај и покушај, нашао недогледно у п р и л о г човеку коме ви хоћете да шкодите, кога ви тако мало и тако зло цените — државнику кога нападате и кога хоћете да осудите — томе истоме Ј о в а н у Р и с т и ћ у. Ако сте хтели — а то сте без сумње хтели — да се људски т. ј. правилно изразите — да дате ваш суд као човек од струке, а притом и као грађанин, скупштинар и п. д. о раду једног политичког вештака, онда је предмет ваше оцене његов рад и начин рада на томе пољу а не, тако рећи, само поље, с а м а п о л и т и к а. Другим речма још да се послужимо п р а в о питање је, н е ч и ј а је то та „народна политика споља" — чије су то речи — него, да ли се тој политици у опште и к а к о служило? Па ако је реч о извесном времену и и извесној личности онда се пита: да ли је тај државник у свом времену п р в о и п р в о добро схваћао политику своје земље и народа — јер се од њега нетражи и неможе тражити оригиналност — да он изуме нешто што је вазда било и вазда ће бити производ, р е з у л т а н т а, историјских сила и огле-

да, као и тежања писаних и неписаних, гласних и немих, самога народа — него, као што рекосмо, да ли је он за ту политику знао, с х в а т и о ј у, па сљедствено да ли ју је и к а к о водио, то јест, како јој је с л у ж и о? А кад се питамо, да ли јој и како служио, то онда значи: да ли је и како располагао силама, срествима, која су му као надлежном на расположају стајала? или, ако му и у колико му н и с у на расположају стајала, то онда да ли је он као човек од заната умео погодити т. ј. прстом означити и обележити сама та с р е с т в а — њ и х о в в и д и њ и х о в у е ф е к т и в н о с т. Наравно ми се неможемо овде упуштати у анализу, управо небројених, задаћа државника сваке али особито једне мале земље, али смо у овом спору, и у интересу просте правде и истине, покушали да одвојимо политички рад, улогу, извесних појединаца у једној држави од саме политике те државе: јер може иначе (што хвала богу овде није никако случај) да због Јована страда и с в е т и Ј о в а н — да се осуди и сама народна мисао и мисија, сама и с в е т а н а р о д н а п о л и т и к а! Па не само да је та народна политика,

тако рећи принцип, начело за себе, него је још и мерило, и то најсигурније мерило, за рад и вредност рада баш самих државника и њихових нараштаја — огледало у коме се и они сами огледати могу и морају. Велимо нараштаја, што се зна да има примера где су поједини људи — државници и прваци — били вернији такој народној политици, и свеснији исте, него ли, нећемо рећи баш од самог народа али привидно од саме савремене им масе и струје или просто разбила се о моралну или матерііјалну немоћ истих савременика. Управо тако се и никако другче и објашњавају они случајеви где се, како оно кажу, народ за неким блатом бацао, или и камењем га претрпао, а историја т. ј. време га оправдало!

У осталом, улазити у овако фина питања, дабогме, није благодаран посао: и нека је довољно ако одма ограничим одговорност појединих државника на ове две главне улоге: 1. да покажу своје познанство са срествима којима се народној, дакле извесној политици служи, и 2. да покажу рачун о употреби, о примени истих срестава у истој цељи. Једном речју, да покажу

да знају (или да су знали): 1. шта се хоће, и 2. шта се може („ce qu'on veut et ce qu'on peut“) особито шта се и кад може. — Ми ћемо с тога ако не у овом реду а оно са овим светилом у руци наш претрес продужити — али за то морамо се са последње и дуге диверсије на полазну нам тачку овог писма повратити.

Полазна тачка била нам је, као што ће те се сетити г. Магазиновићу, 1868 година, и она политичка политика дотичне владе (владе намесништва) која је изражена у оној чувеној (и овде већ толико помињатој) девизи: „Народна политика споља, слобода изнутра.“ — Од своје стране и збиља, ја, у мојој критичарској скромности бар, налазим у последњој половини ове дивизе извесну стилистичку несавршеност или несавршену стилизацију: и, управо, чини ми се да се друго нешто хтело да каже са речју: „слобода изнутра.“ По мом мњењу и нагађању, хтело се да каже, не толико „слобода“ колико „напредак изнутра“ — унутарње развиће — напредак, развиће, у коме слобода (наравно штампе збора и удружења) има своје место и време и —

ништа више.* Међутим, кад кажем да је требало да се каже „напредак унутра" (уместо „слободе изнутра") невелим, и немам права да велим, да та изрека „слобода изнутра" није, са практичне стране, исту мисао спроводила. У самој ствари те су две речи, слобода и напредак, биле у оно време синонимне. — (Ово се може извести и из оног факта да су ондашњи напредњаци — „слободњаци" — звали своје противнике „назадњацима" — с коликим правом то је друго питање: ми овде говоримо о стилизацији). Под њима се разумевале реформе — уставне, законске, административне, општинске, народно економске — и све што само реч напредак, а не и слобода, може да обухвати: и тако је цео свет то узео. Дух је, дакле, један исти вејао и веје из обе изреке али ја, бар налазим ману с лову, стилизацији — у толико пре и више што су и догађаји показали да је унутарња политика, т. ј. правац и рад државника о коме је реч, и за време

* Велимо време јер у рату на пример хоћемо и тражимо да и новинари — ратују да у самом „ланцу" барут миришу — а не да на хартији битке и позиције добијају или губе, и као оно испод чекића, историју пишу.

наместништва и одтада, угађао, говео, свакако циљао и тежио, далеко пресудније унутарњем напретку, као таквом, него ли оном саставном принципу његовом који носи име „слободе,“ или боље рећи оне „слободе“ која би се могла назвати „слободном слободом.“

Ову последњу околност млоги, па чак и сами присни поштоваоци Јована Ристића, сматрају као његову истинску „Ахилову пету,“ па мисле и тврде: да он, ма да је неоспорно млого учинио за земљу као међународну целину — за „народну политику споља,“ млого је шкодио другој половини сопствене му девизе — „слободи изнутра.“ И доиста тако изгледа: ја искрено признајем да се тако и мени врло често и дуго чинило — ако ми се то јест (за пакост) и данас не чини! Међутим, да ли је то тако у самој ствари? Је ли истина да је Јован Ристић био, начелни и практични, непријатељ унутарњих слобода? — Незгодно је што се опет морамо удаљивати од утврђеног реда, али ова тужба и оптужба и сувише је озбиљна да ју можемо и смемо без непосредног и строгог испита пропустити — Пре свега да узмемо да је Јован Ристић, г. Магазино-

вићу, од ваше (старо-конзервативне) горе лист, — зар мислите да се он (као) неби могао, па и то најлакше бранити и одбранити? Прво и прво факт је да постоји, нећу рећи начелни али извесно и често практични сукоб између ова два политичка принципа: народне политике споља и слободе изнутра — т. ј. да оне за своје остварење претпостављају два међусобно противна пола и система, а имено: централизацију с једне и децентрализацију с друге стране (дакле и вруће и ладно, и рат и мир, и стока да се напасе и трава да остане — у један и исти нетоветни пар)! За вођење, свакако за ефективно вођење, спољне (па богами — жао ми је рећи често — и унутарње политике) треба јака централна организација, треба управо војнички уређена држава, а то значи: обраћање и посвећење извора материјалног па богме и моралног благостања таком олтару; док за уживање грађанских, нарочито демократских, установа и благодети треба (баш напротив) што шира лична и општинска самоуправа — децентрализација! Саставити ова два краја — из-

мирити центрипеталну нужду и потребу државе са центрифугалном тендецијом општине и индивидуе (појединаца) — врло је тешка, (често и практички немогућа) ствар. За саме образоване Французе, на пр. ево сто година како је тај проблем читаво Perpetuum Mobile! Белгија, Швајцарска, или Америка можда су га и решиле — али како? Просто дигнувши руке од једне половине; јер жртвовати, јер бити најпосле у положају да жртвујеш, један од та два краја није решење него избор.[1] Нити су те потребе за централизацијом само и чисто спољне природе — т. ј. рађају се у опасности од спољне, туђинске силе и навале —

[1] Например што се Америке тиче нетреба се варати ни илузије правити. Победа Севера над Југом није само била победа „слободе над ропством,“ него и принципа републиканске државне централизације над одговарајућом децентрализацијом — *„јаке власти“* над „слабом“ Један од најснажнијих *покретача* побуњених Јужњака (плантера) бие је доиста интерес, али један од најснажнијих *аргумената* њихових био је познати аргуменат „State Rights“ — државичко или кантонско право — апсолутна *самоуправа* саставних (савез састављајућих) држава, које се стога управо и зову „Савезним Државама.“

него оне имају и свој у н у т а р њ и разлог бића.

Исти Американци, на прилику — а имајмо на уму да су они политичк и најобразованији и најслободоумнији народ на свету — ласкали су за дуго себи, да су остварили политички идеал рода људског — пронашли између небројених других проналазака, и онај „ф и л о с о ф с к и к а м е н“ у политици, који би се могао назвати: „државном централном децентрализацијом!“ Осигурани с п о љ а дивним географским положајем између два сиња мора, они су мислили да су осигурани и и з н у т р а: и да је велики пример родољубља Вашингтонова колена довољна узда за све ћуди и страсти потомака — да им дакле нетреба ни „војска“ ни „јака влада“, ништа што би их потсећало на стару и трулу тирана и деспота пуну, Јевропу.* Али дођоше на ред страшна питања, не спољна него, у н у т а р њ а — политичка, економна и друштвена. — Север хоће ослобођење Црнаца „из наче-

* Збиља Американци гледају на Јевропу као оно Јевропа на Азију или ми на Турску — нешто старо труло и зло — у чему се бозна много и неварају, особито ако је о политичком шиво-у реч.

ла“; Југ се, из истих побуда, позива на устав и најпосле на Вашингтонов прецеденат (који је такође држао робове) а који је био човек „од начела“. Север хоће ђумручку заштиту — „из начела“; Југ хоће слободну трговину — и он „из начела“. Север хоће реалнији суверенитет и углед Уније (савеза); Југ истиче „самоуправу држава“ („State Rights“) — обоје „из начела.“ Ко јачи онај тлачи — тако ти је било; и људи који су се ругали „деспотској Јевропи“ — нарочито њеним великим војскама и ратовима — сами немајући при руци стотину хиљада права и спремна војника — да буну у зачетку угуше — морали су извести, и извели су, у току четири године више од три милијуна бораца на бојно поље, — клали се пуне четири године, између себе као најгори душмани, и оставив за собом милијун гробова, вратили се кућама — додуше као и пре али са једном илузијом мање, а то: да су пронашли политичко perpetuum mobile, — остварили политички идеал рода људског. * — Него зар ми имамо потребе

* Најкомпетентнији стручњаци, међу које има мо на уму и саме славне војсковође инглеске једнако доказују својим сувременицима велико

да идемо чак преко мора за примере овог рода — кад у ма чему да смо сиромашнији и изостали од другог света, у примерима ове врсте извесно нисмо. Питам с' тога, како је постигнуто државно јединство, не Српства него, оне капи његове. Црне горе, и то не спољно већ унутарње? —

До владике Петра I-ог и II-ог Црна Гора је била, међу нама буди речено, мала Арбанија српска! Принцип децентрализације (т. ј. општинске и друге самоуправе) тамо дотле је дотерао био, да је свако племе сматрало себе, не као општину, срез или округ него, као самосталну државу! А како су се та племена — мања и од наших општина — управо повеће породице — опет њиховом самоуправом и слободом изнутра користила (кад

британским, и спремају их за време, кад ће се та земља морати одрећи свог *волонта*і *пјата* војничког и прибећи смртним сретствима осталих континеталних држава а то: општој конскрипцији — *великој стајаћој и народној војсци*. Јер не само да треба Инђију и Ирску неизгубити него, за сваки случај, и сам Албијон бранити Незна се нити може знати шта најближа будућност носи и *изнутра* а камо ли споља па да не прођу као млађа браћа Американци са њиховим илузијама.

су их то јест Турци, или они Турке, на миру оставили) може се појмити из овог страшног факта, имено: да је владици Петру II (појети) требало жртвовати више глава црногорских зарад искорене једне „вендете“ (крвне освете међу племенима) него ли што их је и у једној битци с Турцима изгубио!!! Дабогме тешко је и погађати, а камо ли знати, шта је било пре тако рећи хиљаду година: али нама се чини да је слика Србије пре Немањиног жупанства морала бити таква и никаква друга — гора можда и од данашњег Арнаутлука — и да је он из истих побуда морао томе, и споља и изнутра кобном злу крај учинити познатом војничко-централистичком му политиком и системом.[1]

[1] Нека говори ко шта хоће, уједињење Срба над Немањићима извршено је, и она велика зграда, Душанова Србија, подигнута на развалинама ондашње децентрализације — самосталних великих и малих жупанија. Управо наше старе жупе шта су друго биле до мање или веће „States“, кантони, свакако самоуправне јединице које су млоги велики жупани и пре Немање покушавали да оборе но које је тек Немањи за руком испало. Немања лично мога-

И наша најновија историја даје нам не мање поучне лекције на овом пољу. На пример, онај очајни отпор Карађорђа политици војвода Јаковљева кова, који, макар колико да је био себичан и сујетан, ипак је у начелу, у основу (ако не у форми) хтео и тражио за његову Мачву и Колубару оно што је Париз 1871 г. — пет пута бројно већи а небројено пута богатији од ондашње Србије — тражио за своју општину, имено: самоуправу — децентрализацију; а то би Јакову подручне војводе са тако исто неодољивом логиком од њега тражиле, све док се најпосле небп дошло до сеоске општине и сеоског „кнеза". Тој истој се струји, као што знамо са далеко већим успехом противио пок. кнез Милош (човек који је, додуше, у том правцу чак тако далеко дотерао да је пре и од самог Лудвика XIV могао рећи: „L' É t a t. c' e s t m o i" — „држава то сам ја") те је доиста куд и камо рацијоналније, па и ђенерозније, приписивати таку политику извесном степену уви-

је то чинити још и из славољубља — сујете — али свакако он је имао на својој страни једног веома моћног савезника а то је: *општу потребу — потребу јединства!*

ђавности, осећању опште потребе и споља и изнутра — управо патриј о-тизму — него ли ниским побудама властољубља и користољубља; утолико мање што би се оне онда могле подметнути и самом српском Цинцинату — Карађорђу!

Најзад, ако приступимо нашем рођеном добу видећемо да пок. кнез Михаил просто није хтео да чује за ту „слободу изнутра“. И само да му није ту скоро прослављени професор наше велике школе, г. Светомир Николајевић, у оном не мање прослављеном говору у скупштини, онако каваљерски опростио, урачунав га међу „прве државника наше“, ја бих се можда усудио да браним не њега (кнеза Михаила — јер то њему и његовом спомену нетреба — а била би и импертинентност с моје стране) него оне „државнике српске“ једноме од којих се г. Светомир (негледајући на присуство једног „у низу генерацијеблизу стојећег“ министра) „клања“: но који ипак зато беше један од оних који се нису (доследно, дабогме, јавној начелној жељи и исповести г. Светомира) „сагнули и подигли оно парченце заставе које је кнез Михаило оцепио а

на коме је било написано: „с л о б о д а и з н у т р а“.* Овако прелазим на дневни ред, на претрес политичке (овога пута у н у т а р њ е) политике владе намесништва — задржавајући само себи право да се првом приликом у самом том реду по заслузи дотакнем горње изјаве г. Светомира, или боље речи оног општег ц и н и з м а који из пете у најодвратнијој наготи избија и у њој се самој највerније огледа.

IV

Као што је свима нама познато, намесништво је дошло на владу у времену релативног мира *споља*, али јаких струја *изнутра*. Најглавнија као и најснажнија од тих струја, била је, без сваке сумње, струја ондашњег *омладинског либерализма* — ондашње „слободе изнутра“. Слобода, та бајна реч, може се рећи, занела је и повукла била за собом све — све..... г. Јову Илића једино (зар) изузев! Разумимо се добро, *реч* слобода, јер ја с поштовањем спомињем онај политички стојицизам г. Илића у коме сам онда гледао само

* Види за све ово ускршњи број „Самоуправе“, па и „Новог Века“, у коме је тај говор — по стенографском извештају — донесен.

закованог, окорелог, „назадњака“ и „мрачњака“. — Молим нека нико неизведе, (па ни ви г. Магазиновићу) из овога што рекох, као и из млогог што ћу даље рећи, што више или што друго до прост покушај с моје стране, да. водећи рачуна о историјским фактима, докучим што чистију истину и одам што правију правду, свакоме — и ономе, дакле, чије назоре у опште, а у личној ми скромности, нисам делио и не делим.

Дакле, ја сам се овде позвао на г. Јову Илића за то што ће ми он у најмање речи помоћи да представим један врло значајан и поучан факт — имено: *ондашњи анакронизам Кнез Михаилове политике као такве* („pure et simple“). Ко је сад ту имао право то је друга ствар — и то ћемо, ако можемо, даље видети — ја ударам само гласом на голу околност: да је не само у Свето-Николъском одбору него, смем рећи, и у целој Србији Кнез Михаилову политику — а он је само једну и то *спољњу* политику имао — како треба бранио и заступао онда једини г. Јова Илић; и ја ово тврдим на супрот општој тврдњи професора Светомира Николајевића, који је, не знамо из каквих побуда, на

силу бога терао воду на — *грочанску воденицу*. Јер, премда се на овом месту о свему само релативне и сасма приближне оцене давати могу, опет нетреба заборавити: да, ако се, и у колико год се о Кнезу Михаилу *лично* може — а то се заиста може — рећи, да је знао, јер хтео знати, само за „народну политику с поља“, за пок. Илију Гарашанина, као и живога Николу Христића, — *опет лично* — може се тако нешто рећи: да *нису* знали, ни *хтели* знати, за „слободу изнутра“.

Оно ја можда и душу грешим што овако прекн суд изричем над људма и државницима, који, ма какви да су били, јесу и морали су бити *свога времена* јунаци (ако ни на ком другом основу а оно извесно на оном: „да сваки нараштај, па и народ, заслужује владу коју има“) а можда још више грешим што не бирам у коју ћу класу и категорију метути једнога, и злогласнога, Николу Христића..., него га ево мешам и спомињем у свези, са тако једном горостасном чињеницом недавнашњег, и спољног и унутарњег, политичког стања нашег какву доиста представља име Илије Гарашанина! Али ја нисам крив што је њи српска историја ил

судбина саставила и уврстила на толиким, па и *унутарњим*, мегданима наше народне политике — наше „слободе изнутра“ — а још мање сам крив што се нашао професор Светомир Николајевић да се, не само таквим идолима (и „дању и ноћу“) „*клања*“, него да за њихову (ил нечију) љубав на *друге* људе онако (*право је казао Милутин*) **безобразно** напада, да се на њи блатом и камењем партајског, па смем додати и шарлатанског, *цинизма* баца. Најзад нисам крив што ми се тако брзо даде ил натури прилика да, отступајући од утврђеног реда, искупим реч коју у последњем одломку дадох. —

Дакле: „Године 1868 прекинут је живот Кнезу Михаилу („томе великом државнику српском“), а тиме је уједно прекинута и она национална самостална политична радња коју су Кнез Михаило и Гарашанин довде водили. Од 1868 г. долазе нови државници и нови људи на владу српску, и ти људи *нису* више узимали ону заставу коју су Кнез Михаило и Гарашанин („чврсто“ и „високо“) држали, него су се сагнули и подигли оно парченце заставе које је Кнез Михаило оцепио, и на коме је

било написано: „слобода изнутра“ — — рече све ово професор Светомир Николајевић у скупштини. Па онда наставља: „Кад је дошао Ристић на владу он (Ристић) и остали државници српски..... *изневерили су* ону заставу од 1858 год. и народ српски почео је тада опет да се буди“..,.. „Сва је Србија желела рат..... али први рат српски није поведен вољом народа српског него је поведен под упливом и утицајем стране политике“!!! (Дакле, „сва је Србија желела рат — али он није поведен вољом народа српског него је поведен под упливом и утицајем стране политике“ — и све то у једном истом параграфу! Е, није вајде, полажите оружје..... *ви* г. Абердаре — пред оваком „логиком“ и конкуренцијом; а ви, г. Светомире, држите се од сад лојалније, бар у овако „*стручним*“ питањима, и невадите више овако крупне цветове из катедарског *букета* вашег професорског колеге) Па онда.... „После 1876 год. г. Ристић, ваљда да би се отргао од те (од које? П) политике..... напушта ону политику која га је изазвала или онај уплив који га потиско у први рат 1876 год. и“ — *знате шта?* — „преда је се западу“.(!!!) .....„Економне интересе наше земље, ин-

тересе финансијске — те једине основе за самосталну политичку радњу — Ристић жртвује на конгресу берлинском" — *коме?* — „Аустрији"! Доцније, он је, по г. Светомиру, учинио још нешто — имено: „он (Ристић) је пружио народну заставу Аустрији"..... Професор Светомир даље зна али, вели, да није место у скупштини да наведе узроке („можда и спољне") „који су нагнали Ристића на" — и *словом* — „на *издају најсветијих интереса отачаствених*"! па одма, *у објашњењу* додаје: „да је било и сујете тога државника", а то осим „сујете националне и то бар сујете оне већине скупштинске која га је (Ристића) подржавала и потпомагала" — знате ли у *чему?* и словом — „у *томе делу издавања националне политике*" (!!!)....

....„Кад су већ жртвовани (у Берлину) интереси економни и финансијски („ти једини основи за самосталну политичку радњу"), и кад се већ дошло да се те тешке жртве поднашају, дошла је" — вели професор Светомир — „ова влада која данас за столом седи"..... „30-ог Новембра прошле године народ је ишао на биралиште" — али у *каквој* нади?... „Ишао је у нади да ће му ови људи који су сад на влади опет одржати ону

заставу коју су Кнез Михаило и стари Гарашанин држали (министар) Гарашанин — „син оног великог државника" — јавља се за реч. Види за све ово стенографске белешке)....

— — — — — — — — — — —

Господине Магазиновићу, ја сам, верујте. држао, а у овој књизи и довољно доказа дао, о строгости суда који желим да изречем над *вашим* судом о Јовану Ристићу и његовој политици; али верујте ми да, као год што има (како оно људи кажу) *беса над бесом* и *ината над инатом*, тако има (или бар, по извесној великошколској „логици" или и „логици над логиком" — *мора бити*) у овоме беломе и свакојакоме свету — онако право *гарашански* да се изразим — и **безобразлука над безобразлуком**!... Нити је само млади Милутин тај који би се самном у овој драконској дефиницији наше парламентарне и у опште јавне борбе сложио (а ја му се на истој — а то поред све непарламентарности његове — овде *обвезан* осећам) него, видите, сам онај стари „*пријашин*", Илија Гарашанин да је жив, или да може из гроба да устане, он би се професору Светомиру Николајевићу на оној *посмртној* панегирици — **исто тако захвалио**!...

Јер, ма какве државничке недостатке, мане и слабости, да је тај „велики државник наш“ имао, а политичке омашке и погрешке починио — а ја имам о томе, као *и о противноме*, моје скромно мнење и убеђење — једна мана и слабост није (бар у колико је мени познато никада није) прљала његов *лични* карактер, ни тежила на теразијама његове званичне ил' приватне душе, — имено: прљати, каљати, *друге* — е да ли би сам изгледао чист: гасити, дахом партијске (или икакве друге) злобе и клевете, свећу *туђих* дела и заслуга — пат у таком мраку *сам* засветлио и засијао.... Баш напротив, стари Гарашанин је показао да, у најмању руку, има довољно *мудрости* да призна, а *племенитости* да воли и цени *оно што* је сваке али особито *патријотске*, поште и љубави достојно! — Не, ја идем још и даље и тврдим: да се ни као *прост партизан* Илије Гарашанина, небих могао потпуно одужити праху и пепелу његовом, кад небих тражио **Правду на среду** за оног у коме је он, на (политички) млого скромнијем месту но што је Берлин, а млого скромнијем послу и задатку но што је рат видео и поздравио: **српског Бизмарка!** јер је сопственом руком, на уве-

рен сам и **срцем**, написао и потписао речи које *вама* ја, г. Светомире, у потврду горњег навода, а у интересу лепог имена вашег идола, овде износим и читам:

„Кад би име Бизмарк било звање или достојанство, ја бих те на мах представио књазу за таког, и не бих се страшио критике која се обично при сваком ванцаменту појављује“ !..... — — — — — — — — — — Јесте г. професоре, и ове се крупне и скупе речи односе на оног истог човека кога ви, као сретно повраћеног борца из постојбине „*оца немачког јединства*“, награђујете белешком „издајника најсветијих интереса отачаствених“ — оног истог противу кога данас и силни (у горњем погледу смем рећи *недостојни*) потомци вашег „великог државника“ преду конце *освете*, а напрежу и последње силе да црну копрену негације и заборава навуку испред његове прошлости, а непроходну провалу ископају испред његове будућности — томе истоме **Јовану Ристићу**!!! — — — — — — — — — Али да, ја сам само обећао (читаоцу) да ћу *отступити* од дневног ми реда, а не и да ћу га нарушити ил из вида изгубити — *због вас Г. професоре* — Све-

томире Николајевићу — нека ми је с тога дозвољено да му се опета вратим.

Реч је дакле била последњи пут о г. Јови Илићу или боље рећи оном условно (quasi) конзервативном правцу који је сачињавао главну страну, управо *карактерисао*, политику (нарочито унутарњу) кнеза Михаила. — Ја рекох „условно (quasi) консервативном“ — то јест послужих се тим изразом — али само у оскуству тачнијег и бољег опредељења — управо у оскуству бољег израза — а права ми је цељ да одвојим што могу пресудније г. Јову Илића као човека старога кова од других људи такође старога кова (по примеру „староконсерватоваца,“ „кајмакамаца“ и т. д). — хоћу јер треба, да их одвојим и и дам, по могућству, *сваком своје* — па тек онда да се упитам: *ко је имао право?* Да, ко је имао право (у оном тренутку дабогме) али и с погледом *на будућност?* г. Јова Илић са његовим јавним *анакронизмом*, или г. Јова *Ристић* са намесничко-омладинским му либерализмом у год 1868? Прелиминарни (тако да кажем) одговор мој на ово питање изненадиће не само вас, господине Магазиновићу, него и многе друге. . . . . јер он гласи: да је право имао

не Јова Ристић него Јова Илић — у *начелу*, у начелу..... На како то? И зашто — *забога?* Објаснићемо мало детаљније и опширније и јасније. На свом месту рећи ћемо само толико и имено: *што*, ма да је целокупна девиза намесништва гласила: „*Народна политика споља — слобода изнутра,*“ глава и срце и намесника и њихових суврменика заустављала се *ипак* на другој половини исте девизе, на „*слободи изнутра*“, па богме за онај пар — и *само* на њој! Г. Јова Илић је то некако видео, свакако осетио, па одма повикао — узаман доиста али тек повикао — отприлике овако: „*Не* тамо,“ „није тако“ „варате се“ „грешите“. . . . . али доиста да му приђемо мало ближе — с поштовањем наравно — јер он то, озбиља, заслужује.

Дакле у свето-Никољском одбору 1868 год. г. Јова Илић *сам самцит* противи се измени или и *творевини* устава земаљског, а његов крупни глас звони у ушима (па уверен сам и *душама)* слушалаца му као последњи издах и одјек у најмању руку каквог преживелог правца и система. Велим *творевини*, јер пређашњи устав — стечен иницијативом кнез Милошевих (најпре „*уставних*“

ца после и неуставних) ривала у власти и грубој сили — а задахнут снажном потпором званичне Турске — са кога је благосова и прозват „турским уставом“ — није у самој ствари ни заслуживао лепо име *устава* него далеко пре каквог инспирисаног „*штатута*“ („органског штатута“ на пример) по моделу данашње источне Румелије или и самог Крита — с том специјалном разликом *у корист последњих*, што они, особито *критски*, имају тип и печат *демократски*, народски — свакако служе *маси* као правни штит и ослонац противу централне или и локалне злоуправе — док је „устав“ наших Вучића Петронијевића и других „Видинлија“ и „Цариградлија“ имао (и начелно и практично) *олигархијску*, великашку „*кајмакамску*“ форму и функцију, *и њима је* лично *и служио и послужио*!...... Али сад како му драго с тим било — а ја недогматишем или бар не желим да догматишем, ни у најстрожијим оценама икојих а најмање историјских лица и догађаја — један прост факт хоћу да извадим из целе ове тешке мешавине и, независно од професора Светомира Николајевића, споменем га његовим речма — именo: *да су у год. 1868*

дошли нови људи и нови државници на владу српску! Ти „нови људи" и „нови државници" имали су нове „идеје" и нове „струје" са собом па и *пред* собом! Те „идеје" и те „струје" претекоше или и (као оно точак) прегазише г. Јову Илића — тог особењачког представника српског, тако да кажем, *назадњачког напредњаштва*! јер он, у оном часу, тражи *слободу*, али **споља**, т. ј. за неослобођену браћу, а одбија „слободу изнутра", не „из начела" (као што би учинио, и *као што је чинио*, Никола Христић) него „*у начелу*" — дајући у исти пар један *разлог*, који ја бар (отворено признајем) нисам онда довољно разумевао ни ценио, но који је и онда објашњавао, а данас још лакше објашњава, онај крајње растегљиви израз: „*у начелу*"! Тај разлог јесте оно: „*ми немамо кад, немамо времена за извођење унутрашњих реформа, за остварење либералног програма*"! Мени је жао што немам при руци стенографски извештај овог честитог Србенде, г. Илића, али у колико се сећам *ово* је била кардинална му мисао и садржина. „Људи (божији) ми имамо за сада само један прави и главни задатак, а то *спољни* — ослободити ону нашу браћу која, робујући туђину, не-

мају ни кровова над главом, и којој то треба далеко пре но нама наши устави и параграфи". Ја нисам никада уживао лично познанство г. Илића да би прилике могао добити да се дубље упознам са његовим даљим погледима на ствар, што је можда један од узрока те ни данас не жалим, да га нико није послушао, да је његов глас, за онај пар свакако остао, глас у пустињи. Али има један његов аргуменат који ми је у памети остао и који су ево догађаји потпуно осветлили и поткрепили, а то оно његово: „ми немамо кад, ми немамо времена, за остварење либералног програма", јер, „наш прави и главни задатак није још *унутарњи* него **спољни**"!

Време је доиста показало да Србија није имала пред собом више од седам кратких година за опите и огледе на пољу унутарњег развитка и напретка — после чега је закуцао час борбе који је стављао у питање биће и саме Србије као целине и јединице у свету.... Да, време је показало и још нешто — имено: да ми нисмо знали ни разумели једну велику лекцију из наше *старије* историје — *на овом истом раскршћу*. Коме је на прилику падало на памет у оно време, или баш и дотада и одтада,

да објасни по Бокловом методу и систему* онај историјски појав: да се радикални *унутрашњи* преображај Србије покушава тек под Душаном Силним, царем не само Срба него и „Бугара и Грка“, а не *пре*? Да ли за то што на пример Немања и Милутин нису познавали свој народ и његове демократске тежње и врлине, или нису знали за Јустинијанове законике и Рим-Коде, или су били лично себичнији и сујетнији од Душана да осете потребу *унутарњег* уређења, грађанског развитка и напретка, *радикалног* препорођаја друштвеног и домаће политичког? Зацело *не*; него просто Душан је **први** Немањић који се осећао сигуран (можда и више по сигуран) **споља**, и први *државник* те лозе који је имао *кад* (leisure као што би се Бокл изразио) да помисли и погледа, и *у начелу*, на „слободу изнутра“. И пре њега много је, врло много, урађено; и Немања, али особито Милутин, једва да су располагали мањом снагом и угледом од Душана: али факт, да су ти велики, јер мудри и родољубиви, владаоци, *у главноме* тај важни, златни и благодарни задатак — унутрашњег

* Види „Историју Цивилизације Енглеске“ од **Бокла.**

прерођаја и преустројства — *оставили потомству*, најбоље доказује: да *ни они* нису били сигурни да је тому време дошло. И ово је без сваке сумње најкоректнији и најприроднији поглед на ствар; јер, прво треба *постојати* — екзистовати — па онда напредовати, развијати се; треба најпре да има на свету те Србије као државе, и да је она колико толико осигурана, па тек онда да може што предузети себе ради и споља а камо ли изнутра. А да опет оно прво буде, и то што пре, онда треба на томе највише радити, треба томе (*особито код једног малог народа*) све могуће силе, све капитале, сва добра и блага, сво време, па богме често и саму „слободу златну", најискреније посветити и на кантар судбине метути. Другим речма, Србија је још једнако требала да буде *под оружјем* — да буде оно што јој толики учени синови њени данас и „у начелу" одричу — имено: **војничка држава**! Она дакле мора, *у соиственом интересу*, одрећи се млогих услова и благослова чисто *унутарњег* стања и благостања, и приносити их као оно жртву на олтар *спољне* јој задаће — на олтар међународног унапређења, утврђења и обезбеђења на, тако рећи,

заграђивање саме домовине и државе!... То је *једна* лекција, а то из *старије* историје наше коју, или боље рећи за коју, као да нисмо ни знали (о којој, зар, нисмо ни сањали) а друга је из *новије* историје наше, за коју и јесмо и нисмо знали, али коју, и у колико смо знали, просто нисмо хтели на наше ново стање *поштено* применити. Та је лекција: *први устанак, и тајна његове опште али особито војене снаге и величине* ! ! !

Сећате ли се ви г. Магазиновићу — а сетиће те се без сумње, оног неодољивог реформаторског резоновања српских нараштаја и пре, али особито *после*, 1868 године — па питам: да ли није један од главних узрока наше омладинско-либералистичке (као ово при богу данас радикално-социјалистичке, опет *омладинске*) вртоглавице био овај: површно, олако, схватање наше *војничке* улоге и задаће уопште, према вековном непријатељу понаособ — признајмо одма: *просто непознавање и себе самих и своје*, **чак и најновије,** *историје*.

Ја се у толико боље и сигурније опомињем оног доба што сам сâм у томе колу био и, по праву година, играо. Лаконичније се, пак, не могу овде из-

разити него ако кажем, да су за мене и моје „просвећено“ мњење речи „народ“ и „војска“, „србин“ и „јунак“, „слобода“ и „дисциплина“, „разлог“ и „заповест“ били најтачнији синоними. А ова је теорија у толико популарнија била, и маха добијала, што је, поред ласкаве јој природе јако упрошћавала извор, основ и сређства за извођење *спољног* програма, па према томе олакшавала, управо наметала, предузећа на пољу чисто културном, унутарњем, за онај пар, па боме и сад још једнако, *најпривлачнијем*. Јер, „кад је могао овај *народ* без игде ичега, с голим шакама и грудима да устане, да градове осваја и да се са силном царевином турском *девет* година бори, и да није било неслоге међу војводама..... што да неможемо *ми* сада кад имамо толике пушке и топове, толику сњрему и опрему, толику *војску* и уредбу итд. итд. итд.???“ — Неодољива логика, јел'те? И јесте валах! Па шта јој фали? Фали јој само то што онамо где стоји „*народ*“ треба да стоји „*војска*“ а онамо где стоји „*војска*“ треба да стоји „*народ*“ — другим речима, што се не зна, или не ће да зна, *историја*. Не зна се, или не ће да се зна, да је она цета **раја** турска

од 1804 год. поред све њене неспреме, била ипак несравњено, и морално и материјално, *спремнија од нас*; да је испунила све, и *словом све*, услове модерне војене науке — најинстинктивније ако хоћете али и најпотпуније — свакако далеко и далеко боље од нас. Ако маса („народа“) и није одмах у почетку оружју вична била, она му се у толико лакше и брже привикла, што је у својим „*хајдуцима*“ с места нашла не само добре учитеље него и прекаљене вође и старешине. Војени „c â d r e“ сваке војске сматра се као *права* душа и срце њено, а тога је (cadre-a) онда било *у ствари* и ако не у имену. Хајдучки кор то је био *официрски кор* устале раје и он је тога назива, смем да исповедим, *куд и камо достојнији био*!.... Верујте богу, било је код оне исте „*сиротиње раје*“ не само више одушевљења или огорчења него више просте *дисциплине*, више реда и поретка, најзад више *материјалне* спреме но код нас. Ја ћу само један пример да наведем у прилог овој тврдњи.

Турци наступају од Шанца Мишару и његовом шанцу (да, *раја је умела и шанчеве правити*!!! те *какве* још, и на *каквим* стратегијским тачкама!!! ја се

позивам на вас *о* српски академци — мајори, пуковници, ђенерали и маршали — да о томе ваш суд дате); *заповест* је, да нико несме трошити џебану пре него се знак (сигнал) даде. Турци се тако близу примичу да млогоме тек што се од пуста страха или нестрпљења, пушка неокине; *али се заповест старешине тако поштује* — **то јест дисциплина је тако строга и јака** — да је Карађорђева пушка *прва* која се *по плану* окида, и којој тек сљедује *први* плотун из шанца! Са истом математичком строгошћу извршава се и друга команда — *излеће се из шанца „на јуриш!“* ..... Него збиља излеће и још неко у исти пар од некуда — *Турцима за леђа* — а ко је то? Србине брате, **српска коњица — „каваљерија“ — три хиљаде јака**!!! Бог и душа ми тај род оружја у нашем рату *ни имали нисмо*, а он је и ову мишарску а доцније и суводолску, битку решио а свуда и свагда **славно** учествовао!

Ето тако је турска раја добијала битке и победе, а како ли их је губила? **Ено куле каменичке па нек посведочи**!.... У свези са том *нарочитом* поразом пала је она страшна реч — „*издаја.*“ Ја то не верујем. Српског

ината могло је бити — али ни Добрињац ни Милоје нису били, ни могли бити, издајници; него ствар је просто у овоме. Строго војнички да говоримо Стево Синђелић је своју дужност *најбуквалније* разумео, и хтео разумети, те је тако поверену му позицију не само до последње капи крви него до последње *коштице своје бранио* !!!.....

Господине, то је била **војска** какву ми видите, не са нашом народном, милицијом него, са нашом редовном, *стајаћом*, трупом тек ако данас подражавати можемо — **војска** о чи*ј*им се ударцима с *правом* могло певати и певало: „*Задрма се турска царевина.*

Зачуди се седам краљевина“

Што се пак масе „народа“ као „народа,“ тиче ја бар читајући проту Ненадовића (а и друге неке) неби реко да се он баш тако *радикално* разликовао од нашег садањег сељака. Свакако он је, мање-више, имао исто мњење и осећање о „војни“ о „рату“ па чак и самом „устанку на дахије.“ *Права* тајна опште, али особито *војничке* снаге и величине првог устанка, лежи у дивној, донде невиђеној *војеној организацији* — постигнутој помоћу већ спремног кора хајдучког, а стављена на расположај

наполеонском ђенију „врховнога вођа“ — једном речју што је Србија у оном часу и времену била **војничка држава** у најстрожијем — најширем и највишем јер „генијем војинственим“ крунисаном — смислу и односу, имена не само војничке него и *јуначке*, **витешке**, пунодостојна!!!

Не јели и са овим, као сунце светлим, примером српским, списак српских лекција закључен? Среће и будућности *Српства* ради надајмо се да *није*: јер тек што смо се сами са границе кућама вратили и извојевану пушку о клин обесили — што смо најбољу, јер најсигурнију, прилику добили и имали: да најтежу лекцију, политичку и војничку, научимо, *да себе саме* **на делу** *видимо и познамо*. —

Од своје стране, г. Магазиновићу, и као што сте могли извести, ја не само да гледам другим душевним оком на *политичку* страну нашег последњег покушаја — па политику као такву и првог и другог рата нашег — него гледам и сасвим други морал, лекцију, изводим из његових чисто *војничких* бојâ и резултата, од онога и не којој чинимi се да би отишли ви у вашем партајском слепилу, али свакако сасвим другу и *противну*

лекцију од оне коју је извео један, и то баш садањи, *председник српске народне скупштине!* — Оно до душе грехота је (да нerечем и срамота) кад се мора, тако одма по спомену имена једног српског трговца из првог устанка, какав беше Петровићу Ђорђе, да спомене име тако модернога једног трговца српског као што је наш Алекса Поповић, али — *„ој давори ти косово равно — кад си тако дочекало тужно“*! . . . . .

Молим г. Магазиновићу ово је само фигуративно а никако, и недао бог, лично упоређење. Права мисао и цељ претходећег става била је и јесте млого скромнија — имено: да се ако може покаже *лекција* коју нам даде (после првог устанка) наш рођени рат, па наравно, тек из поште према *напредноме* гласу који председава(ше) у нашем парламенту — и она (лекција) која нам се у једној врло згодној, и намћесња достојној, прилици очита . . . . . . Ја знам да ће те саде сви ви (и стари и млади напредњаци и социјалци) мене бедити, да ја хоћу да покудим нашу *„народну војску“* (која само да је била боље оружана и предвођена — наравно, без „официра“ и других „бирократских“ луксуза). . . . . Није богами — *„радо иде Србин у војни-*

ке" — него ствар је, спор је, млого сувременције, јер *финанцијске* природе! Знаш, учини ми се (шта ли?) да г. Алекса Поповић нуди, пружа, (ако остало нестигне) и *српски војени буџет* — **Бонту-у**! а да 97 противу 57 рекоше: „**амин**"!!! То је све; а сад ћу опет да се вратим отпочетом послу и претресу, као и вами господине Магазиновићу. —

V

Молим, дакле, гди оно запесмо последњи пут?.. — Ако се добро сећам бијаше тамо негде око — „слободе изнутра", за коју је, ако не апсолутно а оно известно релативно, крив г. Јован Ристић. Крив је он до душе (одавно) млогима и што је жив (*погађам ли г. Магазиновићу?*) али професору Светомиру Николајевићу ево најмање знам *зашто*: јер, као небих рекао зато, што се „*сагао и дигао оно парченце заставе које је кнез Михајло оцепио*" и т. д. а то у пркос громовитом протесту г. Јове Илића! Него збиља, ја сам, ненадлежно развијајући основну мисао г. Илића, тако далеко (зар) отишао, да се чисто бојим да нисам ту што нашкодио и самој Ристићевој „слободи изнутра", о другим слободама српским и да неговорим. Не-

мојте ми, молим вас, стога замерити ако, у *оштету*, покушам да се мало објасним, да ако могу *накнадно* измирим ова два, како се види, дијаметрално противна правца и програма у животу не само Јована Ристића као државника него и у животу саме државе коју је служио и служи. Јер, доиста, и стара али особито новија, историја Србије и није друго до сведок непрекидних бораба које су ова два принципа и њихове респективне струје — спољна и унутарња политика земље — с неједнаком срећом (као и свуда у свету) водиле.

Ја, дабогме, незнам да ли се нећу у овако тешким, и самом историјом слабо осветљеним, питањима и правди и истини задужити; али, узев став „слободу изнутра“ у њеном ширем и незваничном смислу — и као саставни део једног политичког програма — мени се чини: да она, у модерној Србији, у Јовану Ристићу **првог** јавно **званичног** претставника броји и бележи! Велим званичног, јер, ма да су сви доондашњи државници српски (употребљујући назив „државник“ у г. Светомировом опсегу) и пре али особито 1858 године мање више прилике имали да се са том лепом девизом упознају, факт је: да дон-

де ни један од њих није чак ни за *потребно*, а камоли за *нужно*, сматрао да ју на својој застави напише. И управо та је идеја имала тако платонски, *незванични*, облик и саме оне чувене 1858 године да се практички неможе рачунати у што више до једне од оних периодичних „*жеља*“ наших старих, па и нових, скупштина које су се („жеље“) вазда остављале „*влади на оцену*“ или владаоцу на душу; а кад ово кажем ја никако незаборављам, ни из вида губим, велике и праве заслуге људи од 1858 године!

Што се, пак, кнеза Михаила, као последице и *узданице* револуције од 1858 год. тиче, њему се са те стране замерало и данас замера — са *колико разлога то је друго питање* — што је, нећу рећи избрисао, „оценио“, али свакако, *одлагао* да напише на оној „великој застави“, поред спољног, и *унутарњи* програм свето-андрејске скупштине од 1858 године. Факт је, међутим, да његови и владалачки и „државнички“ претходници (од *првих* кнез Милош и А. Карађорђевић а од других Илија Гарашанин, Вучић, Петронијевић и Comp.) нису о томе ни сањали, и то им је вазда била, што но реч, *девета брига*! . . . . .

„Дакле за вас је Ристић и отац слободе изнутра“? рећиће ми (можда) у иронији когод од старих или млађих напредњака наших. **Јок валах**! За мене **нико** у Србији није био, *ни могао бити*, отац, то јест оригинатор, аутор, никакве *слободе изнутра*, као што *нико* није био, *ни могао бити*, отац *народне политике споља*; него су та два политичка принципа, *само под разним именима и видовима*, постојала од искони — од како је (политичког) света и века — српског и човечанског друштва и прогреса. Јован Ристић је само, и то у овом нашем добу, и у овој нашој маленој земљи — у колико ја бар могу да оценим — **први** *јавно*-**званични** *орган*, *претставник*, **прве**, а *скромни слуга обојих*, и — ништа више!

Друго је, свакако особено је, то питање *какав* је он у ствари био претставник — добар или зао — веран или неверан слуга — и једној и другој политици — на пример како је преводио речи у дело — као што смо видели да је сасвим друго и засебно и прече питање дали је он у времену у коме је живио и радио *требао* да буде (у начелу на пр.) присталица једне и *које*, од њих или обојих у исти мах. Ми ћемо на све то

дођи у овој анализи, у колико то јест веђ нисмо дошли, али ја овде само *тврдим* — као што тим самим и позивам свакога кога се тиче да противно докаже, — да је ту девизу, тај принцип, за политичко начело, „слободу изнутра“, ако не и *први* прокламовао, а оно *први* у овој земљи *званично* изустио — свакако признао и усвојио — један, и то *највиши* могући званичник српски, *један српски намесник*, и да је тај намесник био: *Јован Ристић!** А сад на реду је — *шта?* Без сумње да се с фактима у руци одужимо, не овој нашој последњој тврдњи као таквој, јер је она сама собом факт — и то целом свету познати историјски факт, него — оном нашем предходећем питању које гласи: какав је — т. ј. добар или хрђав — слуга био наш јунак сопствено изреченој му девизи? То чинећи ми би, па сваки начин, остали верни и кронолошком реду, биографској форми, која је самој књизи дата: и ми би тако и поступили да

* Можда ће неки помислити да се овде и овим чини неправда осталој, сада већ и покојној, двојици намесника, г. Блазнавцу и Гавриловићу; али ми смо њихове улоге одма у почетку поделили, па нећемо да од тог бежимо, а после ласкамо себи да се може мало и „иза завесе“ гледати и *видети!*

нема. што но реч, и *над редом реда*, т. ј. да се нема на једно *грече* питање предходно да одговори, а овде и то: да ли је поменута политика, речена унутарња политика, иста „слобода изнутра" у *добри час* и прокламована, дали јој је онда време било? — велимо *време*, а не да ли је за њу и *времена* било, јер је то одвојен и ако сродан појам. Г. Јова Илић је, као што смо видели, напред казао да *није*, и ми смо му, ослоњени на потоње догађаје и искуство, дали за право — „у начелу" — у *главноме*! Он је доиста имао право у *главноме*, јер је на *главну*, на *спољну*, задаћу Србије прст пружао, а има право и г. Светомир Николајевић што назива, те јест што *упоређује* — истина инстинктивно више но субјективно али тек упоређује — *народну политику споља* са правом и „великом заставом" народном, а *слободу изнутра* као . . „*оно парченце*" њено ! ! ! Збиља то и јесте њихов *прави* однос, њихова права сразмера, и само *о* да хоће и српски консерватовци и српски радикалци — па и сам г. Светомир Николајевић међу последњим — да хоће и они да послушају ову двојицу (првог у „*начелу*", другог у оној појединости у „оном парченцету") јер их је Јован Ристић у

своје време послушао па, колико знам, и *данас слуша*!

Него да расчистимо најпре са оним првим и пречим питањем — имено: да ли је време о коме је реч — време владе намесништва — као такво било право време, добро изабрани час, за вођење унутарње политике, за извођење, или и за покушаје на извађању, унутарњег преображаја, унутарњих реформа и т. д. у Србији; јер *тако* и у том ширем смислу ваља и узети (а овде ће се и узимати кад год тојест противно и нарочито не споменемо) изреку „слобода изнутра"

Да би се на овако јасно питање што јасније и тачније одговорити могло нужно је, дабогме, бити начисто у опште, „у начелу", са питањем: кад је таком чему *у опште* време? А да би се опет на ово последње питање сигуран одговор дао, и предходећем људски послужио, ваља да се зна *главна тачка гледишта*, или боље рећи, *главна задаћа земље о којој је реч*; **јер све од тога зависи**! Оно можда се ја у мом патриотском оптимизму и варам што држим да нема спора међу синовима Србије о томе, *шта* је и *каква* је **главна**, *савремена* задаћа наше отаџбине; али за сва-

ки случај тврдим и тврдићу: *да је главна савремена задаћа Србије да оствари* **у целини јединство српског народа** — а то значи: *да је главна политика Србије* **спољна**, што опет значи, или условљава, *уређење, примену и употребу главних снага и елемената земље и народа на таку* (**на спољну**) *цељ* — једном речју — **војничку државу**!..,.. „Па зар баш тако“ — — (E tu Brute?) — — — — Одговарам: *тако — већ никако*! Иначе мењајте — *ако то јест можете и ако смете* — **главни** задатак Србије, мењајте тачку гледишта, становишта, па да будемо, ако хоћете, сви американци и у начелу и из начела, и споља и изнутра. Јер, како ствари данас стоје и како ће стојати за много и много година (да не речем и *векова*) просто на просто за горњи посао — за *главни посао твој* — треба ти, — мораш, то и тако да радиш и такав да будеш — *буквално* **мораш** да будеш не само *војник* него и **јунак** — и то од главе до пете (јер те је мало па мораш квалитетом и патријотизмом да накнађаш бројну слабост своју) а то значи, између осталога: да се оканеш, и у теолији и у практици, свију ћоравих посрова, па звали се они ђенералним име-

ном „космополитизма“ или специјалним називима „социјализма“ „радикализма“ старог или и младог „конзерватизма“: па уместо свега тога да потражиш — *али то кад и кадгод* **времена** *узимаш* — један што чистији крај од оне твоје „велике заставе“ народне, па на њему да напишеш крупним словима: **слобода изнутра**!!! Да, кад и кадгод времена узимаш — то хоћу да кажем — на тај услов пажњу обраћам — јер је он по себи врло, врло важан а овом коментару и неопходно нуждан.

Дакле кад времена, особито оног Бокловог времена, узимаш: али, (боже мој) да ли то није физичка немогућност? И кад ће мо ми тога времена имати — кад ћемо га наћи — кад од нас *у исти мах* тражиш да будемо војници од главе до пете и да мислимо, ако не искључиво а оно, поглавито на *спољни* задатак државе наше? Одговарам, и то прво и прво, да је у *овако* стављеном питању изражен не само степен дубљине и финоће који горњи проблем карактерише — па сљедствено и огромност тешкоћа које мора осетити сваки озбиљан државник и патријота који му се приближи и решења му се лати — него је изражена и *тајна* свију оних

неизбројних, начелних и практичних, противности и сукоба којих је историја сваког, па и нашег, народа пуна и препуна! Факт је доиста да и у теорији и у пракtици — више у теорији но у практици — постоји нека, придева „златне“ достојна, средина између спољне и унутарње политике — између, тако рећи, рата и мира — „где не крива ни тамо ни амо“ — где се управо ове две вечне струје са *минимом* трења и губитка и то не само састају него и *попуњују*, потпомажу; где спољна задаћа одговара и годи унутарњој и *обратно*; где, најконкретније да се изразим, *мир* служи и иде у прилог *рату*, а рат то исто миру!.... Али где је та средина — та златна средина — дајте ју? Е, *ту је чвор!* То је она врста политичког perpetuum mobile-a коју још нико пронашао није, а најмање модерни Французи. Свакако она се тешко и ретко налази, па и кад се (каквим сретним случајем или стицајем сретних околности) нађе, оно ју ветар догађаја брзо пореметн, или ју зуб времена неумитно подгризе.

И баш зато што је њу тако тешко наћи и погодити, или једном нађену одржати, зато и низашто друго, људи

тако често и решавају се на једно од двога — на црно или на бело — зато они бирају тако често једну. и то сигурнију. *главнију*. страну па ако и греше. ако се о равнотежу. о ону златну средину и огреше. а оно се бар теше да греше на *сигурном* земљишту, да се дакле не греше о **главно** *и да га не крње!*

Па ако је тако. онда какав се морал може извести из овако добивеног закључка и резултата? Он се мени бар чини најочевиднији: али. да би нужну свезу у резонаторском нам путу одржали. рећи ћемо: да је тај морал двојак, и то: 1-во. онај који нам је наш, већ толико помињати. г. Јова Илић још 1868 год. у Свето-Никољском одбору наслутио, и: 2-го. онај који нам је Јова Ристић са његовом „слободом изнутра“ обележио. прокламовао. — Другим још речма. први нам даје пример добрег патријоте који. за невољу. пристаје и да греши. *али на сигурном путу и земљишту* — где се. то јест, небоји и неможе огрешити о *главни* позив своје земље — а овај други пример свесног државника који. познајући и признајући *известан однос* између *главне* ствари и *елемената јој*, **између спољне** *и* **уну-**

тарње политике, меће на коцку, или и жртвује, драгоцено време своје земље на проналазак и утврђење *тог односа*, или бар на тражење на изналажење оне — „*златне средине*!“

У уверењу, или бар у нади, да сам обојици, као и њиховим респективним политикама, по правди судио, то да се коначно упитам, или боље рећи да коначно објасним оне релативне контрадикције које су се у току ове заплетене и многостране расправе, мање више, *привидно* поткрале.

Тако на пример, одма у почетку рекао сам да је у Свето-Никољском одбору Јован Илић, а не Јован Ристић, имао право; па после даље навестио да су обоје некако имали право; и најпосле, као да ће изаћи да је Јован Ристић ипак имао право! Сад како све то може да буде, и да се сложи? Е баш зато и хоћу да се једном и то коначно објаснимо. Јован Илић је имао право „у начелу“ (у том, као што смо видели, крајње *растегљивом* појму и погледу) у *главноме* — што је најбоље наш рат и као политички, али особито као *војнички*, догађај показао — а Јован Ристић је имао право у колико је, — свакако у струци коју је заступао, у *по-*

литичкој — попунио, или покушао да попуни, донде постојећу празнину у нашој *званичној еволуцији*, а општој политици народној — што је написао, или покушао да званично напише, „слободу изнутра“ на „оном парченцету“ народне нам заставе. То знајући, или бар тако верујући, ми смо се онда питали: да ли је тому било време? па онда, да ли је зато било и *времена?* А одговарамо, уколико, тојест већ нисмо одговорили, и на прво и на друго питање у једном истом потезу: јер, као што смо једном нагласили, она (питања) ма да нису идентична јесу узајамно зависна и тесно везана.

Дакле, пре свега, потрудимо се да будемо на чисто с тим: кад је *уопште* таком чему време? Да неби без невоље дуљили, одазивамо се: *да је таком чему, као управо и свачем другом* (наравно *добру* јер зло и недао бог) *време кад и кадгод се буде имало* **времена**! А кад се има времена? *Времена се има највише у миру а најмање у рату*! Велим само *најмање*, али не и нимало, јер ево доказа, и то баш из наше рођене, па и то најновије *јучерање* историје, да се у самоме рату може наћи и места и времена за унутрашње, ствари бриге и

задаће. На пример, наш први устанак — онај исти који нам још одма у почетку поможе толико да проникнемо и осветлимо *спољну* мисију наше земље — *народну политику споља* — ево хоће, и то *преко сваког очекивања,* да нам помогне и у унутарњим проблемима и дилемама нашим Јер, доиста, ако је Србија кадгода и икада била, не војничка држава него, *војнички логор* (а у том устанку она је надмашила и саму ненадмашну Гору Црну) ако је, дакле икада била у рату, она је била, и *то најкрвавије била,* за време оних *девет* година између 1804 и 1813! Па опет, видимо нешто што је једва за веровање — унутарњу, *грађанску*, зграду где ниче и расте *барабар* са бојним ловорикама! Видимо све, и словом све, оне главније струке и установе — политичке, правне, просветне, финанцијске, административне па чак и практично техничке — које смо или од тада имали или и данас имамо, као: скупштину, „совјет", судове, школе, поште, ђумруке, касу, и — *тополивницу* !!! — *и све то народно, све* **српско,** *све рођено* . . . . , . чуј васионо . . . . . не у миру *него у страшноме, у најстрашнијем,* **девето-годишњем рату** *с Турцима* ! . . . . .

Доиста то је за приповест, да ти људи нађоше времена, *имадоше кад*, да на све то и помисле, а камо ли рукаве засучу, оснују и уреде. Велимо *оснују и уреде*, јер ја смем да кажем да су све те струке и установе *релативно*, а неке и апсолутно, у току оних кратких девет година, достојније биле, *јер достојније органе и* **претставнике** *бројале*, но скоро све наше данашње. На пример, за елементарну просвету, правду, финанцију и војену индустрију ако и неможемо да кажемо да су што друго до свог времена чеда (премда бих ја пре и најпростијем „кнезу“ из оног времемена поверијо и моју главу и моју слободу и моје „право“, но многим и многим судијама данашњим што посташе „*независни*“ помоћу оних 100.000 динара Пироћанчевих — хоћу рећи „народних“) али свакако су и *совјет* и *скупштина* из устанка, као политичке чињенице и установе свога доба, заступале, *претстављале*, не само свој народ него и *мисију* његову у свету верније и светлијч но и једна што је одтада или што ће, бојим се, од сада. Јер како се (и колико) види, у „*правитељствујушчем совјету*“ се онда, под председништвом „врховнога вожда“, далеко чешће и више ве-

ћало и бринуло о народној спреми и опреми — како ће се с Турцима на граници на крај изаћи, а на страни против њих ослонац наћи — што уосталом, и оне небројене мисије проте Матије и других српских депутата у Петроград, Беч па чак и *Париз*, *Наполеону* I-вом, доказују, него ли о томе ко ће *„на точак“* отићи, а ко *„у рупу“*, а ко *„у гургусовачку кулу“*, што дочека ослобођена и *мирна* Србија за владе својих *„уставобранитеља“*, а под скиптром првог *недостојног* потомка истог „врховног вођа“. . . . . Па и саме „партијске борбе“ (јер ни Карађорђева Србија није била, ни могла бити, без те лепе среће) носе печат куд и камо вишег, *узвишенијег*, тона и основа; јер се скоро све, посредно или непосредно, врзу око *спољних* питања; па и кад добију чисто домаћи облик и лични повод (као оно, например, у свађи између Јакова и Младена) онда се то дешава и решава *јавно*, у присуству последње и праве апелате — **народне скупштине**-*оне исте која девет година узастопце вотира ратни буџет, разрезује, порезу прегледа молбе и жалбе, суди војводама, војује с Турцима* и т. д. и т. д. и т. д. *и пред чијим се, не гласним судом него,*

нёмим мњењем радо клања и сам Карађорђев **пиштољ, јер Карађорђев патриотизам**! ! !— — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

(О осталим гранама додаћемо још, да је српска *просвета* онда била заступљена и оличена у самоме „*оцу српске народне књижевности*" — **Доситију Обрадовићу** — који је био у званичном му „качеству" и наш министар просвете и професор „велике школе" ондашње. — Ми незнамо колико је скромних сарадника на том благодарном пољу тај велики Србин имао, али за њи би се и тада и сада, с *правом*, могло рећи: „*мало их је — ал су* **људи**!" док би се и за нашу највећу школу данас морало с црвенилом признати: *много их је ал' су* — **Абердари**!..... А како је са народном финанцијом оног доба стајало, може се најбоље видити и судити по овоме врло значајноме факту — имено: *да је онда, поред других намета и терета*, и **десетак** *од народа узиман и скупљан!* док данас не може ни једна патентарина или жиговина да продре — па и кад продре да се одржи — о „принудном зајму" и другим непосредним и посредним порезима и да не говоримо. — Па онда — **каква штедња**!! *Највиша*

буџетска позиција (она „врховнога вожда“) не износи ни пуних *пет хиљада динара*— несумњиво скромна сума и за сама она скромна времена — *па и то чак* остаје у каси да се, заједно са оним „торбицама“ Хајдук Вељковим, на „народну ствар“ употреби!!!......Свему овоме додај ону круну ђенија иницијативе и енергије — онај метеор на небу српске, ма и војне, технике и индустрије — *српску тополивницу*, која се у београдском граду подиже и **ради**! па да ти срце не препукне од бола на питање: *шта смо ми — несретници* г. Магазиновићу — радили и урадили, не за *девет* година *рата* него за **шестдесет година мира**, што су сљедовале!....... Свакако, ево ти огледала о велика *интелигенцијо српска*, и војна и грађанска, која си од тада на крми и на комаду народном, па се — **огледај**!)

— — — — — — — — — — — —

Да, и опета, *било* је времена, и то красна времена, за све ово и пре 1869 и пре 1858, и пре 1842 и пре 1839 па чак и пре 1830 године, али није било — одма ћу рећи — **људи** (па можда ни нараштаја) *достојних* тога времена довољно *свесних* да га оцене, довољно вредних и усталачних да га истакну,

а **званичних** да га усвоје и употребе на добро своје земље и будућности — да посаде и ограде дрво домаће слободе и напретка у плодној башти васкрсле државе своје, или бар *поведу коло уставности* — праве, јер **српске** и *српско-народне*! Непосредније да се још изразим, било је времена али за Николе Христиће, за Гарашане, за Вучиће, за Петронијевиће па, у *много нижој линији*, и за Магазиновиће и њима подобних, али није било ни места ни времена, ни незваничног а толи званичног (осим можда у „кули гургусовачкој“) ни за једнога...... чак ни за таког једног,..... „бирократу“, „лажног либерала“ „властољубца“, „деспоту“, „тиранина“, „дахију“ и „џелата“,* какав беше — знате ко? — **Јован Ристић**!!!

Тако је (авај) тако је то: али, збиља, неби ли добро било г. Магазиновићу да овде мало станемо и — одахнемо. Ја то предлажем у толико пре и радије што је дужина овог писма узела (а у колико није узеће) размере праве књиге. Ако је по вољи дакле (а несумњам да

* Види изразе којима се периjодично служе „Видело“ „Радник“ „Самоуправа“ — заједно са оним (*црнм у образ*) попом Глишом Петронијевићем који је све њи умео надмашити у једном „отвореном писму“ од ове године.

ће бити) онда да се осврнемо и погледамо око себе и то најпре: *докле смо дошли?* па онда *докле ћемо ићи* — са овом политичком анализом нашом?

Као што ћете се сетити, ми смо почели, или хтели да почнемо, „с почетка, или бар с једног почетка“ у животу јунака овог скромног огледа. Изазван нешто вашом сопственом изјавом у последњој скупштини, која ми је овде и као формалан повод послужила, али поглавито *навејан* олујом наших партијских и личних страсти на овако јаван отпор и борбу, ја сам се, Господине, довде довде потрудио да, некријући нимало личне симпатије према човеку и државнику који је одавна, али особито ове последње године дана, предмет најраздузданије критике и напасти*, изнесем — **Правду на среду**! Наравна ствар, ја не знам, нити могу знати, да ли ће каква и колика посредна, или непосредна, вајда од свега овога моћи бити у *времену*, кад је, не мода, не обичај него слепа, страст у нас газити јавне и чувене људе, из-

* За ово види, *накнадно*, и последње бројеве „Радника“ — нарочито чланке оног из гроба заслуженог заборава повампиреног шарлатана, својевољног емигранта и мученика политичког, -гласовитог кесеџију и дуелџију српског — и словом: *Др-а Драгише Станојевића!*

међу осталога, и тешком мамузом политичког обрта ил недаће — ругати се и радовати се, шта више, таком обрту и поразу *чак и онда*, кад је он везан за промењиву политичку срећу саме земље и народа, кад он управо и једновремено значи и представља међународну (ма и релативну) немоћ и слабост — *свију нас*. Ви сте г. Магазиновићу, уверен сам, и сами донекле искусили, а у колико нисте вероваћете ми: да у нашој Србији, и класичној а особито модерној, није било и нема у истини неблагодарније улоге од те исте „*политике*" наше, а то поред свега спољног сјаја и унутарњих дражи које *власт* (и *превласт*) као могући плод политичке борбе у себи садржи, свет мами и свету импонује. Нити ја ово ласкаво правило стварам и постављам (овако на пречац) за љубав човеку за кога доиста мислим да га највише заслужује, него га радо примењујем и на његове савремене противнике — и на оне, дакле, на које сам сâм овде викао и вичем — рачунајући ту и вас г. Магазиновићу. Од своје стране ја нећу, а и права немам, да говорим за другога, али доиста од кад за себе (свакако) или боље рећи *политику* српску знам и памтим, Србија се

дели, у два главна непомирљива елемента — у два међусобно душманска логора — а то и имено, у *Народ и Великаше** Према томе, не да је право него, *дужност* је била (и још као да је) свију старих и нових „метеора“ на политичком и *социјалном* небу Србије (неких до душе само у младости ђачкој, као Д-ра Владана, а неких богме и у старости — *опет ђачкој* — као Д-ра Драгише) да се „*боре*“ за првог, за „*народ*“, или бар да му буду „*пријатељи* (обично „*прави пријатељи*)“ те га на тај начин колико толико, „избаве“ од српских Ристића и Радивоја, или и свију оних „великаша“ који би га (по њиховом примеру — *шта мислите?*) — у „синџире“** оковали, ако га то јест неби претходно „издали“ какվој „Аустрији“ — као што оно рече у скупштини професор Светомир Николајевић. Понављам, сматрало се и још сматра, улазити у овај грешни свет српске политике, не само са горњом теоријом о саставу и задатку једне државе — о тако рећи *еле-*

* Ова се класификација тиче Д-ра Владана само у толико у колико нас потсећа на једну „*драму*“ која је под тим насловом у своје време (а ако хоћете и „во времја оно“) написана и — „*за наше позориште удешена*“ !

** Види опет „Радника“ — последње бројеве.

ментарној анализи и синтези њеној — него ју у практици изводити сејући семе рата и предрасуда између првих савремених услова постанка и опстанка сваке остварљиве организације људске, па и сваког савременог организма друштвеног. Војевати против неког кога зовеш „великашем“, то је (по горњем) то значи борити се „за народ.“ Шкодити једном то је вајдити другом, и обратно. И знате ли људи кад ће у Србији бити на миру *права слобода*, *прави* напредак, *истинска* уставност и равноправност — политичка и економска? Кад се једном за свагда утре клица некаквих, или и само неких, „великашњених!... и почуј, о *народе* српски, ти си (ако знао ниси) онај јадни неко чија биљка среће и слободе може нићи и порасти само над моралним гробовима *оних* које је твоја колиба породила, твоја колевка однихала, твоја школа васпитала, твоја држава издржала и одржала — које си ти дужан да зовеш *синовима* — ако хоћеш и недостојним али тек *синовима* — твојим, а никако и нигде „великашима“ и . . . . свима оним црним именима од каквих би требало да се одуче твоји Магазиновићи, у место што се у њима савр-

шују твоји „*Радници*“ и њихове Драгише Станојевићи — — — јер народе, *јер народе*, то су у истини *твоји* синови — твоје горе лист — па је њихова штета и *твоја*, њихова жалост и срамота и *твоја*, више твоја но ичија, много више, веруј, но и њихова сопствена . . . . Али да, време је да бар ову *прву* свеску крају јој приведемо, те ту мало, по датом обећању, „станемо и одахнемо“!

Молим дакле (још једном) г. Магазиновићу: *докле смо дошли?* па онда: *докле ће мо ићи* — овако заједно? „Дошли смо (ако се опомињете) до „*народне политике споља* и *слободе изнутра*“ у *начелу* — то јест — до *општег програма* који беше *званично* прокламован у Свето-Никољском одбору 1868 године! Видели смо, или бар трудили смо се да видимо, и *какав* је то програм — то јест шта он значи и претставља — сам собом донета — али и у *држави* и у епоси о којој је реч? Сад је ево на реду да видимо: је ли и *како* тај програм вршен и извођен — управо, како се прелазило са речи на дело? Ја знам да је ту на томе „*је ли*“ и „*како*“ (програм извођен) право врело оних дома-

ћих разлаза и размирица из којих су потекле све наше данашње „партије“ (у колико реч партија у нас и смисла има) и њихове борбе и трвења — Светозара Марковића, као социјалисту *од начела*, можда једино изузев. (Велим „можда“ јер је и сам Светозар — тај „отац српског социјализма и социјалистичке партије у Србији“ — показао, нешто и у првим али особито, у последњим годинама свога живота да није никако „Intransigeant“ петролејско-динамитског кова — ако би то јест, и сам Рошфор у практици, *на влади*, био што друго до свог рода Гамбета — него да је у најмању руку кадар да (и *он*) опортунише! И ја мислим да нећу ни најмању неправду учинити лично доиста светломе карактеру необично вреднога и даровитога Светозара ако, ослањајући се на оно његово *неуспешно* пактирање са пок. Блазнавцем, а — на хартији свакако — *успешно* пактирање са још живим Чумићем, ако на пример кажем: да би и Светозар, да је живео, дотерао у политичком опортунизму (опет без и најмањег уштрба *личном* му капиталу) донде, докле је његов негдашњи са — „Радник“, Ђура Љочић (с каквим образом непитам) дотерао у нашој со-

цијалној економији, у оном — како би се сам „Радник“ морао изразити — правом *ћивтаризму* српском.) Понављам, не програм као такав, ни начела која је прокламовао, него *пут* и *начин* извођења и вршења, примена његова, јесте уопште, па и у овом нарочитом случају *главни*, да не речем и искључиви извор наших међусобних спорова и сукоба политичких.

Важност и неизбежност овог обзира, уверен сам, толика је: да јој се несме мање пажње поклонити но и једном досадањем — а у томе ће се, уздам се у следећим свескама ове књиге довољно доказа дати. За сад, и на овом првом растанку, нека ми је само дозвољено напред, и то у опште, тврдити: да је *Јован Ристић обема половинама свога програма, унутарњем као год и спољном, патријотски служио и послужио* — он „*великаш*“ — **с народом и за народ**!!! Ко ово неверује молим га да прочита **српски устав** (од 1869) и проучи **српски рат** (од 1876-7-8) — **с левим прстом на челу десном руком на срцу.** Од своје стране потписани ће, у име бога, и једном и другом догађају, у кронолошком им реду, респективне свеске посветити

и у њима их *оштирно* претрести. Овде нека ми је слободно још једном поновити оно, чему сам на толиким местима ове књиге, које посредна које непосредна израза дао — именo: да ме није ни мало воља ни жеља догматисати у стварима чије сам тежине и дубљине пуно-свестан; каошто ми у опште није цељ била, писати *повесницу* живим људима. Ја сам само тражио па теме Ђу захтеву и до краја веран остати — да се *само* на огњишту историјске правде пали она свећа која (ако ништа више а оно) има са лица људских дела разгонити таму у коју их људске страсти и слабости замотати могу. Па нека би савремена критика овог јавног покушаја нашла и осетила у њему топлоту панегиричара, на место ладноће историчара, ја се таковог суда ни мало не бојим. А небојим се зато, што никада нисам спадао, и немислим спадати, у ону врету људи који су, што но реч, због литре меса кадри заклати вола: који би због једнога (па још и *спорног*) „парченцета“ заставе народне пуцали на прве барјактаре његове........ а такав и *никакав други* однос ја непризнајем између спољнег и унутарње мисије наше — између *народне политике споља* и *слободе изнутра*

— и нећу га признавати све донде: *док велики и племенити сан Србије, о слободи и јединству* **целога јој рода,** *не-постане жива јава, збиља и истина*!!!...

Ето како мислим ја г. Магазиновићу да треба мислити о оној општој политици коју ви онда и онде нађосте за добро да назовете „несрећом наше земље," а ето како мислим и о *човеку* који је ту политику, као надлежан, признао усвојио а пред богом и људима водио и бранио! Јест, и пред људма — Србима наравно, али ако пристајете и пред другима — после нас.

Душаваља, — опасна је то практика а ја сам јој и у начелу и из начела противан — тражити ма какав коментар у туђини, најмање онда, кад треба да нам је рођена памет и срце довољно. Али ја сам (сви кажу) добар „*шовиниста*," па ми се (за љубав тога свакако) неће млого замерити ако ову свеску завршим буквалним цитатом из приватног писма једног британског *пријатеља и добротвора* нашег, једног члана *горњег* дома Гледстонове домовине! Оно носи датум од 6-тог Октобра по новом (26-ог Септембра по нашем) прошле *1880* године, и јесте отзив на један

поздрав у коме се на оновремену ситуацију у Србији оптимистичким оком гледало. Управо, мени се у један, и то тај прочити, пар чинило, да ће у оном дипломатском дуелу између Србије и Аустрије, у питању трговачког уговора, а поред све несразмерности борећих се страна, последњу реч ипак имати наш Ристић а не Шваба Хајмерле. Моја се жеља, као што видите г. Магазиновићу, није испунила ни оцена ситуације потврдила, али ја сам то желио и тако судио. Међутим, ево вам дотична одговора:

„Ја се радујем што вас видим задовољна са политичком ситуацијом ваше земље, и што вести које добијамо отуда потврђују ваш закључак о даљем останку Г-на Ристића на влади. Он је извесно најспособнији министар („the ablest Minister“) кога је и једна од држава јужно од Дунава досада произвела („produced“), а по својој прилици и једини је човек („the only man“) кадар да даје правац својој земљи у овим мутним временима, и проведе ју кроз опасности које ју окружују. — Ја сам чуо да је Аустрија тражила његов отпуст; но пристанак на такав захтев,

ако је одиста чињен, значио би, по мом мњењу, свршено („complete“) отступање од политике народне независности и слободе у Србији“!.......... А сад г. Магазиновићу до што скоријег виђења у *другој*, — па пошто „Бог трипута помаже“ — и у *трећој* свесци.

188502

DATE DUE

APR 24 1962

P 170 CLARKE & STUART CO. LIMITED

DS 135 . S3 J6
Jovanovic, N.S

[Jevrejskom pitany y Srbiji] ...
1879.

Library of The University of British Columbia

DISCARD